

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кафедра Соціології і публічного управління _____
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Теоретична соціологія XXI століття

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти другий магістерський _____
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань 5 Соціальні та поведінкові науки _____
(шифр і назва)

спеціальність 054 соціологія _____
(шифр і назва)

освітня програма Соціологічне забезпечення економічної діяльності _____
(назва освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни Професійна підготовка / обов'язкова _____
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова / вибіркова)

форма навчання денна _____
(денна / заочна)

Харків–2024 рік

Силабус освітнього компонента Програма навчальної дисципліни

Теоретична соціологія XXI століття

Шифр та назва спеціальності
054 - соціологія

Інститут
ННІ Соціально-гуманітарних
технологій

Освітня програма
Соціологічне забезпечення
економічної діяльності

Кафедра
Соціології і публічного управління
(305)

Рівень освіти
Магістр

Тип дисципліни
Спеціальна (фахова), обов'язкова

Семестр
1

Мова викладання
Українська, англійська

Викладачі, розробники

Шанідзе Надія Олександрівна

nashanidze@ukr.net

Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології і публічного управління.

Авторка понад 60 наукових і навчально-методичних публікацій. Провідна лекторка з курсів «Соціологія управління», «Крос-культурні комунікації» «Соціологія мови», «Соціологія особистості та девіантної поведінки», "Методологія та методи роботи з персоналом", "Філософія економічної діяльності"

[Детальніше про викладача на сайті кафедри](https://web.kpi.kharkov.ua/sp/кафедри)<https://web.kpi.kharkov.ua/sp/>

Загальна інформація

Анотація

Курс охоплює питання, пов'язані з теоретичними напрямками сучасної соціології, зокрема соціології постмодерну. Під час його вивчення студенти знайомляться з теоретичними підходами, що визначили парадигмальне обличчя соціології другої половини ХХ століття та перших десятирічь ХХІ. Особливу увагу під час вивчення курсу приділяють ознайомленню з оригінальними творами, студенти навчаються працювати з науковими текстами, реферувати,

підбирати літературу, висловлювати власні думки.

Мета та цілі дисципліни

Мета дисципліни: ознайомлення майбутніх фахівців з соціологією з головними теоретичними парадигмами, школами і напрямками соціологічної рефлексії сучасної соціальної реальності, ідеями видатних соціологів останньої чверті 20-го сторіччя – першої чверті 21-го століття.

Формат занять

Лекції, практичні заняття, самостійна робота, консультації, курсова робота. Підсумковий контроль – іспит.

Компетентності

ЗК01. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

СК01. Здатність аналізувати соціальні явища і процеси.

СК02. Здатність виявляти, діагностувати та інтерпретувати соціальні проблеми українського суспільства та світової спільноти.

СК03. Здатність проектувати і виконувати соціологічні дослідження, розробляти й обґрунтовувати їхню методологію.

СК04. Здатність збирати та аналізувати емпіричні дані з використанням сучасних методів соціологічних досліджень

Результати навчання

ПР01. Аналізувати соціальні явища і процеси, використовуючи емпіричні дані та сучасні концепції і теорії соціології.

ПР02. Здійснювати діагностику та інтерпретацію соціальних проблем українського суспільства та світової спільноти, причини їхнього виникнення та наслідки.

ПР06. Вільно спілкуватись усно і письмово українською мовою та однією з іноземних мов при обговоренні професійних питань, досліджень та інновацій у сфері соціології та суміжних наук у тому числі в контексті співпраці з європейськими та євроатлантичними інституціями.

ПР8 Зрозуміло і недвозначно доносити знання, власні висновки та аргументацію з питань соціології та суміжних галузей знань до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.

ПР09. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері соціології, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.

Обсяг дисципліни

Загальний обсяг дисципліни 150 год. (5 кредитів ECTS): лекції – 32 год., практичні заняття – 32 год., самостійна робота – 86 год.

Передумови вивчення дисципліни (пререквізити)

"Історія соціології", "Сучасні соціологічні теорії", "Загальна соціологія"

Особливості дисципліни, методи та технології навчання

Під час викладання курсу застосовуються мультимедійні засоби, індивідуальна проектна і командна робота. Студенти знайомляться, перш за все, із першоджерелами сучасної соціологічної думки, вчаться працювати із науковими текстами, електронними бібліотеками. На практичних заняттях застосовується проектний підхід, заплановано самостійну проектну роботу з аналізу твору із наданого списку.

Програма навчальної дисципліни

Теми лекційних занять

ТЕМА 1. Соціологія постмодерну як віддзеркалення соціально-культурної динаміки.

Типологія суспільств та місце в ній періоду постмодерну. Характеристика постмодерного періоду та його специфічні риси. Змістовні риси суспільства з ознаками належності до постіндустріального (постмодерного). Основні аспекти ситуації постмодерну - політичний, соціальний, культурний та економічний.

ТЕМА 2. Модерн як попередній етап соціального розвитку та підґрунтя періоду постмодерну.

Періодизація модерну як етапу суспільного розвитку. Модерн як актуальна сучасність. Риси радикального модерну. Характеристика періоду радикального модерну. Плюралізм соціологічних поглядів на ситуації переростання модерну в постмодерн. Глобалізація суспільного простору у модерний період. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства. Ризики суспільного розвитку в період модерну.

ТЕМА 3. Типологія соціологічних теорій постмодерну та його основна проблематика.

Критеріальні засади для виокремлення певних типів теоретичного осмислення соціального феномену постмодерну. Типологія постмодерністських теорій у соціології. Основні відмінності теоретичних позицій “типових постмодерністів” від “постмодерних маніфестантів” та “антімодерних деконструктивістів” й “тематичних концептуалістів”. Постструктуралізм як універсальна ознака належності до постмодернізму.

Соціологічна змістовність як індикатор постмодерністської приналежності.

Специфіка соціологічного теоретизування в умовах постмодерну.

Основні проблеми періоду постмодерну та можливості їх вирішення зусиллями соціологічної науки.

ТЕМА 4. Декларація постмодерну в працях Ж.Ф. Ліотара

Стан постмодерну за Жаном-Франсуа Ліотаром як криза метанарративів.

Загальні риси теоретичних напрацювань Ж.Ф. Ліотара. Метанарративи та їх різновиди. Місце освітянської проблематики у теоретичних напрацюваннях Ж.Ф. Ліотара. Теоретична модель сучасної вищої школи.

ТЕМА 5. Постструктуралізм М.Фуко та деконструктивізм Ж.Дерріди.

Постструктуралізм Мішеля Фуко як інтелектуальна передумова постмодерністських концепцій. Історичне підсвідоме. Зміст та значення ідеї М. Фуко про “генеалогію сили”.

Жак Дерріда – засновник напрямку деконструктивізму в сучасній соціальній науці. Сутність деконструктивізму за Ж.Дерідою. Соціальне та політичне підсвідоме в наукових розробках Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі. Типи філософів від древності до сучасності: бачення Жилия Дельоза.

ТЕМА 6. Футурологічний напрям постмодерна в доробках Дж. Нейсбітта.

”Мегатренди” Джона Нейсбітта - основні напрями розвитку сучасного суспільства. Прогнози майбутнього, як реалізація мегатрендів суспільного розвитку. Зміст поняття “інформаційна економіка” за Дж. Нейсбіттом.

Управлінські моделі, що забезпечують переваги у контексті мегатрендів Дж. Нейсбітта. Роль держави у забезпеченні переходу до інформаційного суспільства.

ТЕМА 7. Суспільство “третьої хвилі” Е. Тоффлера – розвиток футурологічної тенденції у соціології постмодерну.

Е.Тоффлер про зверхіндустріальне суспільство та роль знання в ньому.

Суспільство ”третьої хвилі” – інформаційне суспільство. Роль знання в сучасному суспільстві. Наслідки та прояви приходу “третьої хвилі”

цивілізаційних змін. Зміни в уявленнях про власність в “інформаційну” епоху.

Основні положення Е. Тоффлера щодо проблеми влади у суспільстві.

ТЕМА 8. Управління та світовий порядок у 21 сторіччі: концепція сильної держави Ф. Фукуяма.

Актуальність проблеми сильної держави у сучасний період суспільного розвитку. Основні аспекти сучасної державності за Фукуямою. Проявлення ознак державності у слабких державах та шляхи їх подолання. Компетенції державних органів у сильних та слабких державах. Децентралізація влади у суспільстві як інструмент громадського адміністрування. Форми процесів децентралізації в українському суспільстві.

ТЕМА 9. Постмодерністські погляди на суспільство Жана Бодріяра.

«Антисоціальна» теорія Жана Бодріяра. “Кінець соціального”. Симуляри як феномен сучасного суспільно життя. Їх сутність та зміст. Симуляції у сучасному суспільстві.

Стратифікація у суспільстві споживачів. Символіка обміну як підстава для виокремлення Ж. Бодріяром цивілізаційних стадій в історії людства.

Використання симулякрів та симуляцій у сучасній соціальній практиці. Реальність феноменів українських симулякрів.

ТЕМА 10. Постмодерністські погляди А. Турена на суспільство та конфлікти в ньому.

“Програмоване суспільство” за А. Туреном, відмінні риси програмованого суспільства від капіталістичного індустріалізованого суспільства. Основні складові конфліктного спектру сучасного суспільства. Зміст головного

соціального конфлікту у постіндустріальному суспільстві за А. Туреном. Перспективи розуміння соціального конфлікту у сучасному суспільстві.

ТЕМА 11. Постмодерністські підходи Зігмунта Баумана та Іммануїла Валлестайна до дослідження проблем суспільного розвитку.

Основні риси постмодерну за З. Бауманом, поняття “ментальності” як базове для визначення відмінності модерну та постмодерну. Бачення моралі у суспільстві постмодерну за З. Бауманом

Віддзеркалення сучасності у постмодерних концептах І. Валлестайна. Світ-системний аналіз І. Валлестайна: умови його застосування для діагностики стану суспільства та оточуючого середовища.

ТЕМА 12. Теорії глобального розвитку. Ульріх Бек про суспільство “ризиків”.

Глобалістика як соціальна проблема. Теорія суспільства “ризиків” У. Бека. Можливість екстраполяції ідей У. Бека на процеси дослідження проблем розвитку українського суспільства.

“Метаморфозіс” за Ульріхом Беком, як приховані побічні ефекти від глобальних ризиків. Соціальний метаболізм як глобальний ризик та “продукування нової реальності” за рахунок посилення ефектів міграції у світі.

Теми практичних занять

ТЕМА 1. Соціологія постмодерну як віддзеркалення соціально-культурної динаміки

Основні типи суспільств. Критерії типізації. Специфіка постмодерного періоду розвитку соціологічного знання. Риси суспільства з ознаками належності до постіндустріального (постмодерного). Періодизація модерну як етапу суспільного розвитку. Метапарадигми періоду модерну. Інтерпретативна, інтегральна, рефлексивна. Погляди Е.Гідденса на головні риси радикальної фази модерну

ТЕМА 2. Модерн як попередній етап соціального розвитку та підґрунтя періоду постмодерну.

Періодизація модерну як етапу суспільного розвитку. Модерн як актуальна сучасність. Риси радикального модерну. Характеристика періоду радикального модерну. Плюралізм соціологічних поглядів на ситуації переростання модерну в постмодерн. Глобалізація суспільного простору у модерний період. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства. Ризики суспільного розвитку в період модерну.

ТЕМА 3. Типологія соціологічних теорій постмодерну та його основна проблематика.

Критерії типізації зразків теоретичного осмислення соціологами суспільної реальності постмодерну. Нове соціологічне знання як відповідь на виклики сьогодення. Специфічні риси нових соціологічних конструктів в умовах постмодерну.

ТЕМА 4. Декларація постмодерну в працях Ж.Ф. Ліотара

Стан постмодерну за Жаном-Франсуа Ліотаром як криза метанарративів, місце освітньої проблематики у теоретичних пошуках Ж.Ф.Ліотара.

ТЕМА 5. Постструктуралізм М.Фуко та деконструктивізм Ж.Дерріди

Інтелектуальне коріння постмодерністських соціологічних концепцій: постструктуралізм Мішеля Фуко. Жак Дерріда – засновник напрямку деконструктивізму в сучасній соціальній науці. Соціальне та політичне підсвідоме в наукових розробках Ж.Дельоза та Ф. Гваттарі.

ТЕМА 6. Футурологічний напрям постмодерна в доробках Дж. Нейсбітта

Прогнози майбутнього, як реалізація мегатрендів суспільного розвитку. Сучасне суспільство як незавершений перехід від індустріального до інформаційного суспільства, роль держави у забезпеченні переходу до інформаційного суспільства.

ТЕМА 7. Суспільство “третьої хвилі” Е. Тоффлера – розвиток футурологічної тенденції у соціології постмодерну.

Розуміння Е.Тоффлером “зверхіндустріального” суспільства. . Суспільство ”третьої хвилі” – інформаційне суспільство. Роль знання в сучасному суспільстві. Наслідки та прояви приходу “третьої хвилі” цивілізаційних змін. Зміни в уявленнях про власність в “інформаційну” епоху. Основні положення Е. Тоффлера щодо проблеми влади у суспільстві.

ТЕМА 8. Управління та світовий порядок у 21 сторіччі: концепція сильної держави Ф. Фукуями.

Актуальність проблеми сильної держави у сучасний період суспільного розвитку. Основні аспекти сучасної державності за Фукуямою. Проявлення ознак державності у слабких державах та шляхи їх подолання. Компетенції державних органів у сильних та слабких державах. Децентралізація влади у суспільстві як інструмент громадського адміністрування. Форми процесів децентралізації в українському суспільстві.

ТЕМА 9. Постмодерністські погляди на суспільство Жана Бодріяра.

«Антисоціальна» теорія Жана Бодріяра, симуляри як феномен сучасного суспільно життя. Їх сутність та зміст. Соціальне замовлення на тотальну симуляції або штучне відродження реальності.

ТЕМА 10. Постмодерністські погляди А.Турена на суспільство та конфлікти в ньому.

Постіндустріальне суспільство очима Алена Турена. Основні складові конфліктного спектру сучасного суспільства. Відповідь на виклики постмодерного періоду розвитку суспільства шляхом “соціологізації” природничого та гуманітарного знання.

ТЕМА 11. Постмодерністські підходи Зігмунта Баумана та Іммануїла Валлестайна до дослідження проблем суспільного розвитку.

Основні риси постмодерну за З. Бауманом, поняття “ментальності” як базове для визначення відмінності модерну та постмодерну. Бачення моралі у суспільстві постмодерну за З. Бауманом

Віддзеркалення сучасності у постмодерних концептах І. Валлестайна. Світ-системний аналіз І. Валлерстайна: умови його застосування для діагностики стану суспільства та оточуючого середовища.

ТЕМА 12. Теорії глобального розвитку. Ульріх Бек про суспільство “ризиків”.

Глобалістика як соціальна проблема. Теорія суспільства “ризиків” У. Бека.

Можливість екстраполяції ідей У. Бека на процеси дослідження проблем розвитку українського суспільства.

“Метаморфозіс” за Ульріхом Беком, як приховані побічні ефекти від глобальних ризиків. Соціальний метаболізм як глобальний ризик та “продукування нової реальності” за рахунок посилення ефектів міграції у світі.

Теми лабораторних робіт

Лабораторних робіт не заплановано.

Самостійна робота

За результатами вивчення курсу студенти захищають курсову роботу, яка спрямована на глибоке ознайомлення із сучасними соціологічними теоріями та напрямками досліджень в Україні і світі, формування навичок опрацювання наукових текстів, створення власної наукової позиції щодо існуючих соціологічних парадигм.

Також, під час ознайомлення із першоджерелами студентам пропонується написання есе, яке подається в письмовій формі.

Також пропонується підготувати тези доповіді на конференцію та індивідуальні виступи за темами курсу

Література та навчальні матеріали

Основна література

- 1 Франкел Б Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел; Пер. з англ. О. Юдіна. – Київ: Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
- 2 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
- 3 Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. 2-те вид.. – К.: Форс Україна, 2019. – 416с.
- 4 Харарі Ю. Н. Людина розумна. 2-те вид., Book Chef, 2019, 544с.
- 5 Мельніков А. С., Яценко М. А. Сучасні соціологічні теорії: навчально-методичні рекомендації для студентів магістерського рівня спеціальності «Соціологія» / А. С. Мельніков, М. А. Яценко. – Одеса : Фенікс, 2018. – 26 с.

- 6 The Postmodernism Reader: Foundational Texts / M. Drolet. – London and New York : Routledge, 2004. – 332 p.
- 7 Bauman Z. Intimations of Postmodernity. – London: Routledge, 1992. – 187 p.
- 8 Parsons T. The Social System. – London : Routledge, 1951. – 241 p.
- 9 Fromm E. Espoir et revolution / E. Fromm. – P. Stock, 1970. – 180 p.;
- 10 Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
- 11 Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 450 с.
- 12 Леш С. Соціологія постмодернізму / С. Леш. – К.: Основи, 2003. – 285 с.
- 13 Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія. Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттари. – К.: Карма.- Сіно, 1996. – 384 с.
- 14 Бауман З. Соціологічна теорія постмодерну / З. Бауман // Людина та суспільство : хрестоматія. – К.: ИС НАУ, 1999. – С. 255 – 267.
- 15 Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції / Ж. Бодріяр. – К.: Основи, 2004 . – 230 с.
- 16 Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Л. : Кальварія, 2004. – 376 с.

Допоміжна література

- 17 Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. – Київ. : Альтерпрес, (“Сучасна гуманітарна бібліотека”). 2004. – 328 с.
- 18 Смелзер Н. Проблеми соціології: Георг-Зіммелівські лекції Н. Смелзер. – Львів: Кальварія, 2003. – 128с.
- 19 Резнік В. Українська соціологія після 1991 року / В. Резнік, О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 22 – 36.
- 20 Ілюшина Е. Г. Глобалізація і постмодерне суспільство / Е. Г. Ілюшина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 79 – 93.
- 21 Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку / О. Новакова // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 78 – 88.
- 22 Кондов К.В. Концепція соціального контролю в теорії соціальних систем Толкотта Парсонса / К. В. Кондов // Український соціум. – 2017. – № 3. – С. 9–19.
- 23 Мартинюк І. Символічна соціальна реальність / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 126–138.
- 24 Лукьянець В. Філософська думка доби постмодерну і раціональність / В. Лукьянець // Філософсько-антропологічні студії 2000. – К., 2000. – С. 383–404.
- 25 Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модерну в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / П.В. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.
- 26 Танчер В. Виклики соціології ХХІ століття: глобалізація, посткласицизм, постмодернізм / В. Танчер // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посібник // За ред. А. Ручки. – К.: ІС НАНУ, 2007. – 363с. – С. 50-69.
- 27 Габермас Ю. Дії, мовленеві акти, мовленеві інтерпретації та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія /

- А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–324.
- 28 Бурлачук В. Символ і симулякр. Концепція символу в соціології постмодернізму / В. Бурлачук, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 15–29.
- 29 Головаха Е. І. Порівняльні соціологічні дослідження у пізнанні сучасних соціальних феноменів / Е. І. Головаха // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Сер.:Соціологія. – 2010. – №1/2 . – С. 26-30.
- 30 Савельєв Ю.Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВІЦ "Київський університет", 2017. – 447 с. - <https://sociology.kiiu.ua/sites/default/files/library/elonen/savelicv.pdf> 8. Eatock, David et al..
- 31 Збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Україна як суспільство ризику» (м. Дніпро, 23 квітня 2021 року) / відповідальний за випуск проф. В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. – 168 с.
- 32 Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 480 с.
- 33 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
- 34 Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культуротворчих процесах / В. Федь // Схід. – № 4(111).– 2011. – С.141–145.

Система оцінювання

Критерії оцінювання успішності студента та розподіл балів

100 % оцінки складається з підсумкового (50 %) та поточного контролю (50%)
Підсумковий контроль складається із захисту курсової роботи - 30% та іспиту в усній формі - 20%. Поточний контроль проводиться у вигляді опитувань та обговорення питань під час семінарських занять - 50 %

Шкала оцінювання

Сума балів	Національна оцінка	ECTS
90–100	Відмінно	A
82–89	Добре	B
75–81	Добре	C
64–74	Задовільно	D
60–63	Задовільно	E
35–59	Незадовільно (потрібне додаткове вивчення)	FX
1–34	Незадовільно (потрібне повторне вивчення)	F

Норми академічної етики і політика курсу

Студент повинен дотримуватися «Кодексу етики академічних взаємовідносин та доброчесності НТУ «ХПІ»: виявляти дисциплінованість, вихованість, доброзичливість, чесність, відповідальність. Конфліктні ситуації повинні відкрито обговорюватися в навчальних групах з викладачем, а при неможливості вирішення конфлікту – доводитися до відома співробітників дирекції інституту.

Нормативно-правове забезпечення впровадження принципів академічної доброчесності НТУ «ХПІ» розміщено на сайті:

<http://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/akademichna-dobrochesnist/>

Погодження

Силабус погоджено

Дата погодження, підпис

Завідувач кафедри
Володимир МОРОЗ

28.06.24

Дата погодження, підпис

Гарант ОП
Надія ШАНІДЗЕ

27.08.2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра соціології і публічного управління

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЕКЦІЙ

«Теоретична соціологія XXI століття

»

2024

ТЕМА №1. Соціологія постмодерну - як відображення соціально-культурної динаміки в розвитку сучасного суспільства

Питання лекції:

1. Громадська типологія та місце в ній періоду постмодерну.
2. Періодизація соціологічної науки і місце в ній соціології постмодерну
3. Основні аспекти ситуації постмодерну.
4. Постмодерн і потреба нового соціологічного знання.

Питання №1.

У сучасній науці представлені різноманітні варіанти періодизації історії людського суспільства. Все залежить від того, який критерій береться за основу типології (виділення типів). Розглянемо найбільш важливі з них.

ТИПОЛОГІЯ 1. Критерій - наявність писемності. За ним виділяють типи:

- дописемні - вмюють говорити, але не писати. Це суспільства донаукові. У нас немає історії, тобто записаного ходу подій, але є тільки легенди.
- письмові - володіють алфавітом і фіксують слова на матеріальних носіях (глина-клинопис, камінь, береста, папір, цифрові носії (ІТ)).

Писемність виникла близько 10 тис. років тому.

ТИПОЛОГІЯ 2. Критерій - число рівнів управління і ступінь соціального розшарування.

- Прості - немає керівників і підлеглих, немає багатих і бідних. Неписьменні. Вони виникли близько 40 тис. років тому.
- Складні - є апарат управління різного ступеня складності, присутнє соціальне розшарування, з'являється державність, є заможні і незаможні, пани і раби, закріплено соціальну нерівність (юридично, політично, релігійно, економічно тощо);

ТИПОЛОГІЯ 3. Критерій - спосіб виробництва.

- Суспільство скотарів;
- Суспільство хліборобів;
- Індустріальне суспільство.

ТИПОЛОГІЯ 4. Критерій: за способом виробництва і формою власності. За них виділяють 5 суспільно-економічні формації:

первіснообщинний лад; рабовласницька; феодальна; капіталістична; Комуністична (соціалізм її перша фаза).

ТИПОЛОГІЯ 5.

Ф. Тенніс в своїй праці «Громада і суспільство» запропонував типологію по відмінності між традиційним і сучасним суспільством. Він розділив суспільства на: а) сільську громаду та б) міське промислове суспільство.

ТИПОЛОГІЯ 6. Даніель Белл розділив історію суспільства на 3 стадії: доіндустріальна, індустріальна, постіндустріальна.

Питання 2.

Періодизація розвитку соціологічної науки має велике значення не лише в історико-соціологічному контексті, але й для кращого розуміння проблеми трансформації предмета цієї науки. Існує декілька спроб такої періодизації. Однією з найбільш вдалих, на наш погляд, є періодизація розвитку соціології, запропонована британським соціологом Мартіном Елброу, який виокремлює п'ять етапів функціонування соціології як самостійної галузі наукового знання.

Перший етап отримав у М. Елброу назву «універсалізм». Це так звана класична стадія розвитку соціології, суттєвою рисою якої є спроба зрозуміти процеси суспільного життя та соціальних змін як всезагальні, позачасові та аналогічні універсальним закономірностям, які існують у природі. Так, О. Конт будував своє позитивне соціологічне знання про суспільство за аналогією пізнання природничих (фізичних, хімічних, біологічних тощо) процесів. Це обумовило його розуміння соціології як соціальної фізики та розподіл її предметної області на соціальну статику та соціальну динаміку. Ще один видатний представник першого етапу розвитку соціології – англійський учений Герберт Спенсер – вважав, що соціальні процеси розвиваються за аналогією з еволюцією живої природи, а суспільство – за аналогією з живим організмом.

Другий етап у розвитку соціології М. Елброу визначає як період становлення «національних шкіл». Саме цьому етапу притаманний найбільш інтенсивний розвиток численних класичних соціологічних теорій. Серед них теорія М. Вебера, в якій акцент робиться на раціоналізмі, що притаманний німецькій культурі; соціологічна концепція засновника французької соціологічної школи Е. Дюркгейма, у фокусі уваги якого були соціокультурні фактори та їх роль у суспільному розвитку. Характерною рисою американської соціології цього періоду була домінанта прагматизму. Серед найбільш видатних представників британської соціологічної школи цього періоду називають А. Тойнбі з його дослідженнями циклічних стадій у розвитку світової цивілізації. Головними персоналіями італійської соціології зазвичай називають Б. Кроче та В. Парето, російської соціологічної школи – М. Михайловського, М. Ковалевського та П. Сорокіна. М. Елброу підкреслює, що другій фазі притаманний свого роду «концептуальний імперіалізм», тобто боротьба за панування певної соціологічної парадигми та негативне ставлення, нетерпимість до концепцій інших напрямків соціологічного знання.

Третій етап функціонування соціології, за думкою М. Елброу, починається у період розвитку політико-ідеологічного протистояння двох систем (капіталізму та соціалізму) після Другої світової війни. М. Елброу позначає цей етап як період протистояння соціологів двох протилежних напрямків: марксистської соціології та соціології структурнофункціонального аналізу. Безперечними лідерами структурнофункціонального аналізу в цей час були американські соціологи Т. Парсонс та Р. Мертон. Вони продовжили традицію еволюціонізму в соціології, сприйняття суспільства як соціального організму, розвивали ідею його раціональної організації. Критика цього напрямку з боку соціологів-марксистів була пов'язана з недооцінкою представниками структурнофункціонального аналізу соціальних протиріч як рушійної сили суспільного прогресу, применшення ними ролі соціально-економічних детермінант на користь перебільшення консервативних функцій соціокультурних факторів. М. Елброу називає цей період фазою інтернаціоналізації соціології, адже зіткнення теоретико-методологічних напрямків на міжнародному рівні сприяло консолідації соціологів різних країн, які належали до тієї чи іншої соціологічної традиції.

Четвертий етап розвитку соціології М. Елброу пов'язує з появою у 70-ті роки ХХ сторіччя національних соціологічних шкіл у країнах «третього світу». Він назвав цей етап періодом «індигенізації» чи «отуземлення»

соціології, тобто розвитку особливих напрямків соціологічної думки, які враховують культурну специфіку та традиції населення країн, що розвиваються. Саме у цей період соціологи цих країн починають усвідомлювати, що процеси, які відбуваються у їх суспільствах, неможливо зрозуміти та пояснити, якщо дивитися на них «очима Заходу». На цьому ґрунті виникає особливий напрямок у африканській соціології, який спирається на розуміння соціальних процесів в африканських суспільствах у контексті особливих змістів соціальних відношень, які відображаються у африканській усній поезії (А. Акіово, М. Макінде). У деяких країнах Латинської Америки, наприклад у Мексиці, Нікарагуа, Колумбії, отримала велику поширеність так звана соціологія, «що бере участь у дії». Її завданням була не тільки соціологічна просвіта мас, але й залучення учасників соціологічних гуртків, що з'явилися у цих країнах, як до досліджень, так і до активних соціальних дій на користь демократичного переустрою суспільства. Деякі дослідники вважають, що марксистська соціологія також пережила фазу «індигенізації». Це насамперед стосується таких її різновидів, як марксизм-ленінізм у СРСР, маоцзедунізм у Китаї, вчення Чучхе у Кореї тощо.

Сучасний, *п'ятий, за М. Елброу, період* розвитку світової соціології – це період «глобалізації». Саме таку назву він отримав на XII Міжнародному соціологічному конгресі (Мадрид, 1990). Глобалізація – це не «національна» і не «інтернаціональна» фаза у розвитку соціологічного знання, хоча є продуктом і того, і того. Глобалізація – це прагнення об'єднати зусилля соціологів усіх шкіл, напрямків, теоретико-методологічних підходів для вирішення актуальних загальнолюдських проблем. Отже, глобалізація як сучасний етап розвитку світової соціології – це своєрідна відповідь науковців на об'єктивні процеси, що відбуваються сьогодні у людському співтоваристві. Необхідність консолідації, в тому числі соціологів, обумовлена тим, що за сучасних умов, мабуть, немає жодної країни, жодного суспільства, яке було б «самодостатнім». У нове сторіччя наша цивілізація увійшла як взаємопов'язана система і в галузі економіки, і у політичній організації, і у сфері культури, і у сфері глобальних комунікацій. Сьогодні людство опинилося перед спільними для всіх країн загрозами: екологічними проблемами, можливістю ядерної війни, міжнародним тероризмом, епідемічними захворюваннями, СНІДом тощо. Соціологічна наука не може не реагувати на всі ці проблеми, в свою чергу, вони вимагають від неї нового розуміння соціальної реальності. Отже, сьогодні змінюються об'єкт та предмет дослідження соціологів, виникають нові феномени, що характеризують зміни в образі життя як тих чи інших континентів, країн, народів, людства в цілому, так і окремої сім'ї, яка включається до нового соціального простору безпосередньо (наприклад, через телекомунікації) чи опосередковано. У відповідь на ці процеси у соціології виникає теорія «міровізації» соціального життя, відбувається «розширення масштабів» розуміння соціального простору до загальносвітового, тобто не обмеженого окремим суспільством (П. Штомпка).

Питання №3

Модерн - це сучасність. В такому випадку «постмодерн» - це постсучасність, післясучасність, але частіше його визначають як актуальну сучасність.

Актуальна сучасність на думку вчених, політиків, діячів культури та мистецтва може розрізнятися за чотирма аспектами (з метою аналізу постмодерну). Аспекти:

1. Соціальний. Соціальні відносини та соціальні структури зазнали такого роду деформацій, що можна говорити про «кінець соціальних класів». Але, натомість, з'являється безліч соціальних груп, які диференці не тільки за відносинами щодо власності, а й за статевими, віковими, етнічними, релігійними ознаками.

2. Економічний.

Економічний аспект полягає в переході від фордизму (тобто конвеєрної системи) до постфордизму (гнучкого виробництва) системи організації виробництва.

3. Політичний.

Якщо в суспільстві модерну головну роль відіграють політичні партії, то в умовах постмодерну втрачаючи свою соціальну базу вони поступаються місцем «новим соціальним рухам», які керуються не інтересами влади і економічною вигодою, а прагненням до суспільного виживання («зелені», феміністи, пацифісти).

3. Культурний.

Культурний аспект виражається в докорінній перебудові мислення і сприйняття, як творців культурних зразків, так і публіки споживачів, споживацької маси. Модерністське мистецтво - «повчало», «вело за собою людину», було мистецтвом «для народу». Воно втратило свою цілісність і свій авторитет. З'явилася культура «висока» і «низька», стираються кордони жанрів мистецтва. Але стерлися протиріччя й між високою і низькою культурами. На перший план виходить рефлексія сучасної свідомості, відносними стають вимоги культурних стандартів.

Питання 4.

В цілому, можна виділити наступні риси постмодерністського соціологічного мислення:

Риси соціологічного мислення в постмодерні:

1) Відсутній єдиний, панівний тип культури мислення. Співіснують різні типи мислення, бо в одному соціологічному полі знаходяться актори, які мають прихильності до різних метапарадигм, інтерпретують соціум різної динамічної складності, який відносяться до різних просторово-часових світів.

2) Постмодерна метафора «Смерті Автора» може бути застосована до соціологічних понять, що позначає соціум відкритий, самоорганізований, такий що нелінійно розвивається, для якого характерна спонтанна активність.

3) Межі теоретико-методологічного інструментарію стають все більш «текучими» і навіть «різномимі» (Різома- «приховане стебло», що володіє здатністю розвиватися в будь-якому напрямку і приймати довільну, «некореневу» конфігурацію, - метафоричне позначення, запропоноване Ж. Делезом і Ф Гваттари, внеструктурного і нелінійного способу організації цілісності).

4) На зміну «довгоживучих» понять і категорій приходять поняття, що мають «короткостроковий, дифузний зміст».

5) Нормою стають розриви в культурі мислення. Зокрема, відбувається

розмивання феномена історичного спадкоємства. Молодому поколінню соціологів, на відміну від старшого покоління суспільствознавців, представники якого вважали великою заслугою, якщо їм вдавалося уточнити те чи інше поняття, доводиться вчитися мислити без стійких теоретичних орієнтирів, без довготривалого теоретико-методологічного інструментарія.

Нині формується нова теорія соціологічної уяви, яка вже була б адекватною нелінійної метапарадигмі постмодерну. Соціології постмодернізму потрібна інша модель соціологічного уяви. Затребуваність нової теорії соціологічної уяви вже усвідомлюється світовим соціологічним співтовариством. Спроба її створення, зокрема, була зроблена британським соціологом Стівом Фуллером в книзі «Нове соціологічне уяву», виданій в минулому році. На думку вченого, потреба аналізу ускладнюється тим, що відбувається, зокрема, «уречевлення спонтанності», «низпровергає соціологічну наукову уяву як у гуманітарних, так й природничих науках».

Нова концепція соціологічної уяви припускає мислення в термінах розширеного, комплексного теоретичного аналізу та синтезу. Прикладом цього може служити те, що «недавно з'явилися "прогресивні" науки: соціобіологія, еволюційна психологія, поведінкова генетика» тощо. Разом з тим, вона орієнтує соціологів на бачення можливих випадкових наслідків цього «нового» знання, інновацій, здійснених на його основі, виходячи з того, що залишається і завжди залишиться сумнівним щодо нашого контролю над наслідками.

Поступово викристалізовується ще одна постмодерністка концепція соціологічного уяви. Вона пов'язана зі становленням "постлюдини" - людини, що живе в постмодерністському суспільстві, чия соціальна взаємодія практично є немислимою без використання новітніх технологій і «інтелектуальних машин».

Потреба в новій теорії соціологічної уяви безперечна. Всі концепції соціологічної уяви, відомі нам можуть визнаватися продуктивними. Але в них, на наш погляд, бракує гуманістичної спрямованості.

Література: 2, 3, 5, 6, 12, 17, 24, 29

ТЕМА №2. Модерн як попередній етап соціального розвитку та змістовне підґрунтя постмодерну.

Питання лекції:

1. Первинний, новий та радикальний модерн.
2. Риси радикального модерну.
3. Характеристика радикального модерну.
4. Плюралізм соціологічних поглядів на ситуації переростання модерну в постмодерн.

Питання №1

Світова соціологічна думка сформувала уявлення про модерн як про новий період розвитку, що наступив зі становленням капіталізму, як стан суспільства з характерним рівнем соціального та культурного розвитку. Проте існує часова модель модернів. За нею:

А) Цей соціум можна назвати первинним модерном. Провідною метапарадигмою стала запропонована в роботах М. Вебера, А. Шютца і інших –

інтерпретивная метапарадигма. Вона виступила як більш модерна по відношенню до раніше існуючої - позитивістської парадигми.

Б) Але розвиток суспільства не припиняється й соціум стає новим модерном. Для його теоретичної інтерпретації була створена інтегральна метапарадигма (П. Сорокін, Т. Парсонс, Р. Мертон).

В) Суспільство в останню чверть ХХ століття і до нинішнього часу (початок ХХІ сторіччя) стало, в результаті попереднього розвитку, відрізнитися від раніше існувавших фаз модерну. Відмінність ця полягає в тому, що відбуваються процеси структурно-функціональної радикалізації суспільства у вигляді збільшення впливу фрагментації, поширення дисперсії, розривів соціальної реальності. Це вимагало більш активну реакцію індивідуальних і колективних акторів. Це - РАДИКАЛЬНИЙ МОДЕРН (за Е. Гідденсом) з рефлексивною метапарадигмою.

Питання №2

Е. Гідденс визначив сучасне суспільство, як «радикальний модерн» в процесі обґрунтування своєї «теорії структурації». За нею ні структура, ні дії не можуть існувати незалежно одне від одного. Соціальні дії створюють структури і тільки через дію соціальної структури вони (ці дії) відтворюються. Люди трансформують і відтворюють структури. За Гідденсом, в соціальному житті існує 2 види структур - це правила і ресурси.

Правила - це процедури, за яким ми слідуємо в житті. Вони можуть змінюватися членами суспільства шляхом прийняття нових зразків і процедур. Правила в письмовій формі - це закони, інструкції.

Ресурси - виникають в результаті людської діяльності. Вони змінюються і підтримуються людьми. Ресурси можуть бути:

а) локалізованими, тобто земля, корисні копалини, товари, засоби виробництва. Вони мають об'єктивну природу, тобто існують поза волею людини;

б) владні ресурси (нематеріальні).

На основі виконаних Е. Гідденсом досліджень став можливим аналіз сутності радикального модерну з позицій теорії структурації.

У своїй роботі «Наслідки сучасності» - (1990р.) Гідденс визначив рис радикального модерну:

1. Інституційний розвиток створює в суспільній свідомості почуття фрагментації та дисперсії (розсіювання) соціальної реальності;

2. Дисперсія діалектично (див. Закони діалектики: єдність і боротьба протилежностей, перехід кількості в якість, розвиток за спіраллю) пов'язана з основними тенденціями розвитку на шляху до глобальної інтеграції;

3. Стає активним процес рефлексивності людей щодо їх самоіндефікації;

4. Глобальні проблеми починають домінувати в суспільній свідомості;

5. Повсякденне життя перетворюється в комплекс реакцій на абстрактні системи, що тягне за собою як придбання, так і втрати;

6. Координовані політичні дії (в сфері політики) можливі й необхідні, як на глобальному, так і на локальному (регіональних, місцевих) рівнях;

7. Розвиток, що припускає вихід за межі інститутів радикального модерну, може й веде до постмодерну.

Питання №3

Е.Гідденс розкриває ХАРАКТЕР радикального модерну:

1. Крайній динамізм і вікова швидкість зміни всіх процесів в суспільстві; світ не просто швидко змінюється, а «вислизає»;

2. Радикальний модерн глобалізує простір змін, що відбуваються, чого не було раніше. Це виражається у втягуванні всіх регіонів світу у взаємодію. При цьому глобалізація активно впливає на локальний соціум і «є причиною відродження місцевої культурної ідентичності. Місцевий націоналізм оживає у відповідь на глобалізаційні тенденції»;

3. Знання людей, на засадах їх рефлексивності, набувають характеру динамічного чинника, який впливає на трансформацію, як соціальних інститутів, так і моделей поведінки індивідів. Виникає «рефлексивна реальність», рухомого і пластичного типу, здатна до самостворення й самоорганізації.

4. У суспільстві радикального модерну істотно трансформована інтимність. Сексуальність стає відкритою, «вільно плаваючою», доступною для розвитку та появи різних варіантів життєвих стилів. В умовах модерну стають характерними демократизація в особистому житті і сексуальна емансипація. У їх єдності (за Гідденсом) проявляється «сексуальна демократія»;

5. У радикальному модерні навколишній світ перестає бути для людини зовнішнім і об'єктивним, він все більше перетворюється в творіння людини. Гідденс вказує, що втрачає сенс розділення природного і соціального середовища;

6. Для радикального модерну стало характерним те, що життєвий шлях індивіда втрачає зв'язок, спадкоємність з іншими поколіннями і починає виступати в ролі окремого тимчасового фрагменту. Але при цьому, чітко простежується зв'язок між «Я» і «суспільством» в контексті глобалізаційних тенденцій;

7. Важливим параметром який характеризує суспільство модерну є якісне зростання ризиків для його членів. Ці ризики зумовлені соціокультурної динамікою суспільства модерну.

8. В умовах радикального модерну особливо гостро постає проблема демократизації суспільства. Гідденс говорить про «демократизацію демократії». Під нею він розуміє: «Демократизація це - безперервний процес соціальної самоорганізації громадян».

У вигляді реакції на ризики і розриви на тлі радикального модерну виникає прагнення знайти нові форми соціальної життєдіяльності - нові форми життєвої політики які стануть джерелом руху до самоорганізації (наприклад, у вигляді екологічних рухів, груп, самодопомоги).

Поряд із запропонованою Гідденсом ідеєю радикального модерну з'явилися різні погляди на природу модерного суспільства. Вони зумовлені низкою обставин:

По-перше: Гідденс дав європоцентричне тлумачення радикального модерну. Це не задовольняє соціологів інших країн. Вчені ведуть мову про множинність модернів, виходячи з того, що модерн має локальний соціокультурний зміст, що детермінований низкою місцевих, локальних умов і чинників.

По-друге: ряд соціологів вважає, що різноманіття модерну обумовлено

фактором своєрідності соціального часу та по-різному протікає в різних культурах. По суті, люди живуть в суспільстві модерну повинні, а точніше змушені переходити з одного темпосвіту (умов створених плином соціального часу) в інший, більш невизначений і динамічний.

По-третє: в роботах багатьох соціологів зараз відбувається уточнення соціальних характеристик модерну.

По-четверте: увагу значної кількості соціологів привернула проблема виявлення нових інституціональних характеристик модерну, розширюючи уявлення про радикальний модерн за Е. Гідденсом. За цих умов:

а). «змінився інститут релігії». Модерн характеризується «плинністю» середовища, що зумовило появу «плинної релігії». Це проявляється у співіснуванні старих і нових форм релігії, що сприяє появі глобальних релігійних мереж на основі віртуальних комунікацій.

б). Модерн веде до релятивізації поширення та значення світових мов. Перевага у тому чи іншому випадку віддається під впливом економічних, а не культурних чинників (китайська і японська мови сьогодні отримують більшу значимість у порівнянні з європейськими мовами).

в). Питання про права людини в умовах модерну поставлене таким чином, що в сучасному суспільстві відзначається зміна системи контролю над засобами насильства в інтересах забезпечення правопорядку.

Питання 4

Перехід в кінці ХХ століття до нового типу суспільства, що володіє найбільшою мобільністю та активністю, що пов'язані з розповсюдженням і пануванням інформації в культурі, відкрив питання пошуку нових шляхів пізнання соціальної реальності, можливості її конструювання. Зміна парадигми дослідження відобразилася в поширенні постмодерністського бачення світу, постулюючи відмову від об'єктивної основи світогляду. Відсутність стійких принципів пізнання, розмитість меж між об'єктом і суб'єктом пізнання, соціокультурна відособленість, а також історична відносність, виступаючи головними характеристиками постмодерністської філософії, сприяють розгляду соціальної реальності не як впорядкованої системи. Соціальна реальність в рамках цієї філософії розглядається як багатогранна сукупність слабо пов'язаних між собою частин, фрагментів, причому зв'язаність і цілісність тут різко відкидаються постмодерністами, оскільки в основі цих категорій лежить рух, зміна, деформація. Проблема діалогу культур і цивілізаційних спільнот на межі ХХ–ХХІ ст. стала об'єктом посиленої уваги в дослідженнях і наукових дискурсах істориків, філософів, політологів, культурологів, які розглядають методологічні компоненти культури — цілісної багатопланової системи.

Загалом термін «модерн» належить до найбільш уживаних у сучасних гуманітарних дослідженнях категорій та метафоричних понять, що позначають специфічні риси, особливості нинішнього життя. Відповідно до запропонованого Оксфордським словником (1989) тлумачення, «модерний» означає «притаманний теперішньому чи недавньому часові на протигагу тому, що було властиве віддаленій минувшині». У нашому контексті це слово використовують як антитезу «античному» чи «середньовічному» світові. Наприклад, слово сполучення «модерна історія» вказує на період у житті європейських народів від кінця ХV ст. до середини ХІХ ст. За даними

зарубіжних дослідників, перший випадок застосування слова «модерний» зафіксовано в 1585 р., а поняття «модерність» у сенсі якості чи стану — у 1627 р. Лексеми «модернізм», «модернізація» набули наукового вжитку вже в першій половині XVIII ст. Проте лише в XIX–XX ст. термін «модерний» отримав позитивні семантики, як-от «покращений», «ефективний». У сучасному використанні «модерн» позначає «модерні індустріальні, а також постіндустріальні суспільства», переважно ринкові, капіталістичні. Натомість «модерність» пов'язують в історії з економічними, технологічними, соціальними, культурними змінами в Європі і США.

Незважаючи на суттєву відмінність сутнісних засад модерну і постмодерну, їхніх методологічних і культурологічних домінант, сучасна культура наукового аналізу не лише не заперечує, але й передбачає взаємопроникнення, взаємовплив, синтез протилежних підходів. Кінець домінування кожної значної соціокультурної традиції означає не зникнення її з єдиного поля культури, а диверсифікацію, розщеплення, диференціацію в широкий спектр дискурсів, які виникають спонтанно, проте взаємодіють на рівноправній основі. Це, зокрема, феноменологічний, екзистенціалістичний, семіологічний дискурси. Але модифікацію старої структури знань у нову спричиняє не пряма раціональна дія науковців — вона відбувається як ніким не запланована. Побутують дві протилежні теорії епохи. Одна розглядає сучасність як час модерну, який іще не «втїлив у життя свій недосить чіткий проект». Інша вбачає в сьогоденні «епоху постмодерну, яка не тільки зберегла такі характерні імпульси модерну, як правова держава і права людини, але й одночасно розвинула їх до нового синтезу субстанціонального і нових тенденцій». Слід ураховувати й ту обставину, що постмодернізм неоднорідний. Якщо одні з його представників схильні до тотального заперечення модерної науки і раціональності, то інші не виключають творчого використання їхніх позитивних елементів. Наприклад, окремі прибічники постмодерну не відкидають тотально марксистське розуміння історії, яке належить до потужних інтелектуальних традицій модерності. Вони намагаються подолати диктат модернізму в трактуванні зазначеної парадигми. Разом з тим і модерністи, і певна частина постмодерністів цілком справедливо вказують, що методологія К. Маркса потребує вдосконалення і звільнення від застарілих догм та ідеологізації, наприклад, від концепції неминучості і причинності в історії, надмірно матеріалізованої теорії людської поведінки. Складний і багатоманітний процес співвідношення методологічності культури модерну і постмодерну знаходить конкретне втілення у протистоянні та взаємодії раціонального й ірраціонального в пізнанні.

Серед усього кола наукових досліджень соціальної реальності особливе місце займає феноменологічний підхід, вчені якого використовували поняття «соціальна реальність» для позначення особливого виду реальності. Значимість даних досліджень є вагомим, тому що саме феноменологія заклала основи дослідження соціальної реальності в зв'язку з діяльністю самої людини, його свідомістю в світлі соціального світу. Феноменологія виходить з того, що досучасні суспільства мали досить значний ступінь інтеграції. В результаті чого людина завжди жила як би в одному світі: соціальні феномени, одночасно засвоєнні і створені в процесі спілкування людей, були усіма прийнятими, бо

вони представляли собою свого роду їх «домашній світ». Він був по суті єдиний і на роботі, і в сім'ї. Кожен сприймав цей світ як самоочевидний, в якому його місце і роль були чітко визначені. У сучасному ж суспільстві люди стикаються з плюралізацією життєвих світів перш за все в силу стрибка в сфері поділу праці. Тому сконструйовані людьми соціальні феномени набувають багатозначності. Звідси головне завдання феноменологічного підходу — не вивчення суспільства, а виявлення інтерсуб'єктивності структури соціальної реальності, конституювання соціального світу. При цьому феноменологів цікавлять не стільки об'єктивні відмінності соціальних феноменів, скільки те, як вони суб'єктивно сприймаються на рівні буденної свідомості самих звичайних людей в процесі їх життєдіяльності.

Література: 2, 3, 4, 8, 9, 17, 18, 19, 25, 26, 30

ТЕМА №3. Типологія соціологічних теорій постмодерну та його основна проблематика

Питання лекції:

1. Критеріальні засади для виокремлення певних типів теоретичного осмислення соціального феномену постмодерну.
2. Ситуація постмодерну як виклик соціологічній науці.
3. Специфіка соціологічного теоретизування в умовах постмодерну.
4. Основні проблеми постмодерну та можливості їх вирішення зусиллями соціологічної науки.

Питання №1

Постмодернізм, як спроба теоретичного осмислення ситуації постмодерну виступає у вигляді широкого кола теоретичних розвідок у даному напрямку.

Постмодернізм виник як характеристика стилю в мистецтві та архітектурі, а пізніше він переростає у загальний соціо-культурно-психологічний рух, в який включилася і соціологічна наука. У постмодерністських текстах міститься теоретична рефлексія, що є широкою в міждисциплінарному плані з обов'язковим включенням і такої наукової дисципліни як соціологія. Загальною в таких спробах теоретичної рефлексії стала ситуація ухилення від спроб її категоризації.

Такий стан дає підстави для визначення постмодерністської соціологічної теорії як - комплексу понять і положень, що описують і пояснюють феномен й тенденцію постмодернізму як події соціального життя. При цьому наявність спеціальної концепції постмодерного стану суспільства вважається важливим, але не необхідним елементом! Тому слід вести мову про вибір критеріїв для виділення типів соціологічних теорій постмодерну для того, що б розібратися у цьому теоретичному різноманітті.

До них відносять такі критерії:

По-перше, це - критерій, який полягає у використанні ідейної платформи постструктуралізму.

Постструктуралізм - поширений з початку 60-х років ХХ століття інтелектуальний рух у Франції, що походить від структуралізму, але з переглядом його основних положень про мову і суспільство як про знакові системи.

По-друге: такий критерій - як критичний настрій по відношенню до модернізму. Необхідним вважається заклик до подолання модерну, протиставлення модерну і постмодерну.

По-третє: третій критерій «висклизування» і «деконструкція». «Висклизування» розуміється як відмова від ідентифікації, прагнення в деклараціях до розвінчання влади, сформованих канонів, правил, викриття протиріч в існуючих категоріях, різних знаннях. Постмодерністи не зараховують себе ні до однієї з раніше існувавших наукових шкіл.

По-четверте: четвертий критерій полягає в спрямованості до поточного стану соціального світу.

Так, за кількістю представленості цих 4-х критеріїв виділяють групи теорій:

1. Сильноконцентровані, «типові» постмодерністські теорії (наявність всіх 4-х критеріїв) Це Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, М. Фуко.

2. Концентровані, «постмодерні маніфестанти» - (виражено 3 критерія). Це - Ж. - Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Умберто Еко; М. де Серто. Як такі що наближені до цієї групи постмодерністів визначалися «антимодерністські деконструктивісти», а саме - Ю. Кристева, Р. Барт.

3. Слабка концентрація, «антимодерністські концептуалісти» - З. Бауман, Ж. Липовецький, Ф. Джеймсон, Д. Белл.

4. «Рідка» концентрація представлена «тематичними концептуалістами» - Е. Тоффлером, Е. Гідденсом, Ж. Батай.

Така типологія може використовуватися для систематизації постмодерністського теоретичного поля в соціології. Її перевага в тому, що вона враховує різні аспекти причетності до постмодернізму й структурує теоретичне поле соціологічної науки.

Питання №2

Соціальні реалії, що йдуть на зміну модерну в його радикальній фазі називають постмодерном. Е. Гідденс про таку реалію: «Постмодерн - це епоха в розвитку людства, яка характеризується якісним збільшенням невизначеності багатьох соціальних реалій, що проявляється в випадковості, хаосі, багатоваріантності».

Це обумовлює риси постмодерну:

1. Зміни буття відбуваються в контексті розривів у пізнанні. Йдеться про розрив між сучасним західним типом пізнання і типами пізнання властивими іншим народам світу;

2. Соціальні трансформації отримують відцентровий і безладний характер. Це загострює відносини між системами, які знаходяться на різних рівнях «закритості – відкритості»;

3. Особистість індивіда піддається розривам, розчленованості в результаті того, що життєвий досвід носить «фрагментальний» характер;

4. Істина отримує саме «контекстуальний» характер;

5. Відчувається теоретична безпорадність перед обличчям тенденцій, що глобалізуються;

6. Виникає «спустошення» у повсякденному житті як результат вторгнення до неї абстрактних систем;

7. Координація політичних зусиль позбавлена сприятливих можливостей

через зростання ролі локального фактора і дисперсії.

За Е. Гидденсом - постмодерн лише є реальність яка формується та яку необхідно осмислювати і в якій (навіть якщо вона не подобається людям) потрібно жити.

Питання 3

Можна виділити деякі напрямки теоретичних дискусій про стан постмодерну, що ведуться:

Перший, пов'язаний з аналізом існуючих і пропозицією нових теоретико-методологічних підходів до аналізу постмодерну. Перш за все, мова йшла про скептицизм щодо як раціоналізації суспільства в цілому, так і його частини.

Другий напрямок пов'язаний з розглядом і інтерпретацією парадоксів постмодерну. Американські соціологи С. Д. Сімоес і П. Естер відзначили, що культурні та екологічні інновації призвели до парадоксального зіткнення індивідуальних і проінвайронменталістських цінностей. Суть парадоксу в одночасному зростанні рівня занепокоєності щодо благополуччя природного середовища та рівня споживання енергоресурсів, що зачіпає такі базові цінності, як особиста свобода і розвиток людини. Соціологи упевнені, що політичні наміри, націлені на вирішення екологічних проблем, навряд чи матимуть успіх, поки особи, що приймають рішення, а також соціальні рухи не приймуть до уваги цей парадокс.

Третій напрям стосується конкретних рис постмодерну, які, на думку дефічних соціологів, виявляють характер флюїдності (плинності). Південноафриканський соціолог П. Гупта вважає, що в епоху постмодерну турист і спрямованість туристичних потоків визначаються не стільки об'єктивними історичними і культурними реаліями тієї чи іншої країни, скільки характером існуючих дискурсів та їх динамікою. З цим важко не погодитися – от же дискурси дуже схильні до флюїдності, що є новим фактором появи невизначеностей. А деякі соціологи вважають "постмодерністські теорії флюїдності стрижнем для аналізу туризму і туристської суб'єктивності", роблячи висновок, що "всередині флюїдних обмінних відносин формуються обмеження, як для постмодерністських туристів, так і для місцевих жителів".

Постмодерністи оцінюють зміни, що відбуваються в суспільстві по-різному. Одні вважають, що суспільство вже радикально змінилося, перейшло в стан постмодерну. Інші вважають, що постмодерн нині співіснує з модерном. Дана позиція видається більш адекватної змін, що відбуваються.

Справді постмодерн не міг одночасно проникнути в усі культури, охопити всі сфери суспільного життя. Різні компоненти соціуму знаходяться в різних темпо-світах, тобто мають динаміку розвитку, характер якої історично відноситься до іншого, відмінного часу. Тому, на наш погляд, сьогодні правильно говорити про особливості глобо-локального постмодерну, стосовно конкретного соціально-культурного простору.

Ряд соціологів і соціальних теоретиків вважає, що соціальні зміни кінця ХХ - початку ХХІ сторіччя настільки значні, що вже не можуть бути пояснені навіть за допомогою соціологічних теорій, які відносяться до класики модерну. У зв'язку з цим, вченими були запропоновано - соціальні реалії, що йдуть на зміну модерну, іменувати постмодерному. Відповідно теорії, що інтерпретують, нові соціальні реалії, стали називатися постмодерністськими. Вони мають свій,

вельми специфічний, теоретико-методологічний інструментарій, хоча деякі положення та ідеї, висловлені представниками синергетики і постструктуралізму, також перейшли в постмодерністські теорії.

Поки не склалося загальноприйнятого уявлення про те, що ж є постмодерн. Але багато вчених, виявляючи неабияку соціологічну уяву, намагаються створити теорії, які дозволяли б поглиблювати наші уявлення про характер новітніх соціальних тенденцій, про те, якими є сьогодні наші самоуявлення, в яких напрямках йде розвиток людської цивілізації.

Постмодерн представляє собою період у розвитку людства, для якого характерне якісне збільшення невизначеності дуже багатьох соціальних реалій. Стають очевидними прояви, пов'язані з випадковістю, багатоваріантністю і альтернативністю. Як же досліджувати ці нові реалії з власне соціологічних позицій? Деякі соціологи стали виходити з того, що для аналізу вище зазначених реалій потрібний принципово новий тип теоретизування про соціальний мир.

У загальному вигляді такі погляди звелися до наступного:

а) Ера всеосяжних соціальних теорій, які могли б дати раціональні відповіді на численні ірраціональні виклики, зокрема, на розмиті, дифузні соціальні реалії, змішані стилі життя і т.д. – закінчилася. Очікувати розробку теорій масштабу теорій Маркса, Дюркгейма або Парсонса, нині не доводиться. Разом з тим, багато постмодерністів є прихильниками і послідовниками цих соціологів (Маркса, Парсонса тощо), що позначається на характері їх поглядів (локальним і етноцентристських інтерпретаціям часом намагаються надавати невинуватно глобальні узагальнення).

б) На відміну від класичних і сучасних соціологічних теорій, націлених на виявлення істини, на уявлення цілісного знання про сутнісні зв'язки в певній області дійсності, теорії постмодерну за своїм духом є релятивістськими. Вони відкриті не тільки для раціональних, але й для ірраціональних понять.

Їх головна мета - знайти не вичерпні відповіді, а виявити характерні тенденції сучасного суспільного розвитку. Прикладом тому може бути теорія «макдональдизації» суспільства, запропонована Дж. Рітцером. Вона образно визначає процес поширення особливих соціальних практик, характерних для ресторанів швидкого обслуговування на багато інших сфер суспільного життя - освіти, медицину тощо.

в) Теорії постмодерну, строго кажучи, не є власно соціологічними. Вони вбирають до себе досягнення низки наукових дисциплін - лінгвістики, антропології, математики, особливо семіотики, що включає в себе не тільки мову, але й інші знакові і символічні системи тощо. У багатьох з них практично відсутні кордони між реальністю і віртуальною реальністю, предметами та їх образами, між наукою і фантастикою, детермінізмом й індетермінізмом.

Деякі представники постмодерну навіть не вважають себе соціологами. Однак, незалежно від їх власних думок вплив теорій постмодерну на сучасну соціологічну думку є безперечним. Вони відповідають основним критеріям наукової теорії, а саме - мають справу з соціально значимими проблемами, визнаються і широко застосовуються представниками соціальних наук, витримують випробування часом.

г) Деякі представники постмодерну намагаються додати нове тлумачення

міфів, містичних і релігійних обрядів, вважаючи, що сьогодні вони виступають в якості нових нормативних регуляторів соціальних практик людей.

д) Самі постмодерністи оцінюють зміни, що відбуваються в суспільстві по-різному. Одні вважають, що суспільство вже радикально змінилося, а інші вважають, що постмодерн нині співіснує з модерном.

Нам видається дана позиція більш адекватної щодо змін які відбуваються. Справді, постмодерн не міг відразу проникнути в усі культури, охопити всі сфери суспільного життя. Тому, на наш погляд, сьогодні правильніше говорити про особливості постмодерну стосовно конкретного соціально-культурного простору.

Питання №4.

Особливості соціологічного постмодерністського теоретизування

Нова соціальна і культурна динаміка безпосередньо позначається на характері соціологічного теоретизування. В умовах постмодерну, соціологічна теорія має аналізувати соціум різної динамічної складності, що знаходиться в різних темпосвітах та є схильним до парадоксальних розривів і синтезів, має тенденцію до дисперсії. Також він рефлексує з приводу проявів самих різних амбівалентностей:

1. Глобалізації і локалізації;
2. Інновацій та процесів структурно-функціонального «старіння» соціуму;
3. Появи десоціалізованого соціуму і нових соціальних ідентифікацій;
4. Виникнення нових типів раціональностей і ірраціональностей.

Крім того, сам соціологічний постмодернізм стає фактором рефлексивності соціуму - через суспільний дискурс він може задавати ту чи іншу динаміку його розвитку. Не виключено, що в майбутньому він зможе активніше впливати і на якісні параметри соціуму.

Серед усіх нових численних факторів, що впливають на характер соціологічного постмодернізму можна виділили наступні три як найбільш значущі.

Фактори впливу на характер соціологічного постмодернізму

По-перше, надзвичайно зросла роль колективних соціологічних акторів в легітимації конкретних теорій і концепцій. Для соціологічного постмодернізму це те, що популярність і легітимність певних теорій в соціологічному полі, в значній мірі, визначається ініціативою самоорганізації конкретних національних соціологічних асоціацій, які забезпечують презентацію і публікацію наукових праць своїх представників, а також залежить від економічного, політичного і символічного капіталів. Останнє особливо важливо: бренди соціологічних теорій створюються штучно, цілеспрямовано через канали маркетингових комунікацій, засобів масової інформації.

По-друге, на характер соціологічного теоретизування завжди впливав чинник «стріли – часу». Як відомо, згідно з постулатом «стріли – часу», обґрунтованого лауреатом Нобелівської премії І. Пригожиним, має місце саморозвиток матерії і прискорюється динаміка людських спільнот. Вважаємо, цей постулат, правомірно поширити і на інтерпретацію динаміки світової соціологічної теорії, яка, по суті, прискорюється слідом за динамікою людських спільнот та відображає її.

За критерієм - здатності теорії відображати збільшення динамічної

складності суспільства - було сформовано п'ять поколінь соціологічної теорії.

Перше покоління, представлене позитивістською метапарадигмою, а саме - теорії, що розглядають суспільний розвиток як еволюційно-лінійне, об'єктивно-закономірне.

Друге покоління (інтерпретивна метапарадигма) - теорії, які націлені на вивчення альтернативного соціуму, засновані на тлумаченні причинності як ймовірності скоєння подій, з чого випливає, те що людське суспільство є результатом «безлічі можливостей».

Третє покоління (інтегральна метапарадигма) - теорії, що інтерпретують суспільний розвиток через призму невизначених флуктуацій (П. А. Сорокін), рухомої рівноваги (Т. Парсонс), амбівалентності і ненавмисних наслідків дій людей (Р. Мертон).

Четверте покоління (рефлексивна метапарадигма часів радикального модерну) - теорії, що аналізують інституційну і індивідуальну рефлексивність, пов'язані з ризиком повертання: магістральним напрямом розвитку світової соціологічної думки стає вивчення рефлексивного, самоорганізованого соціуму, ускладнюється динаміка якого, а його іманентною сутністю є ризик.

Фактор «стріли – часу» найбільш рельєфно проявляється в п'ятому поколінні (нелінійна метапарадигма постмодерну). Це - теорії, які дозволяють вивчати нелінійну соціокультурну динаміку, процеси самоорганізації соціуму, що забезпечують виникнення порядку з хаосу, перетворення парадоксальних поєднань і розривів, стихійного розвитку.

По-третє, на характер постмодерністського теоретизування впливає той факт, що людство стикнулося з мережевим складним суспільством. Якщо у випадку з малими системами досить вважати, що ціле може бути описане властивостями частин та їх взаємодіями, то в складних, великих, саморегулюючих системах з'являється якість, що не зводиться до властивостей частин. Якщо ж ці складні відкриті системи починають обмінюватися речовиною, енергією або інформацією з навколишнім середовищем, то з'являються нові керуючі параметри, що забезпечують перехід від одного рівня якості до іншого.

Таким чином, на різних континентах і в різних країнах з'явилися різні форми теоретизування, але за використанням принципово нової методології можна об'єднати в одну загальну нелінійну метапарадигму постмодерну.

Література: 1,4,5,6, 12,30

ТЕМА 4. Декларація постмодерну в працях Ж.Ф. Ліотара

Питання лекції:

1. Ж. Ф. Ліотар про стан постмодерну.
2. Постмодерна концепція освіти за Ж. Ф. Ліотаром.

Питання №1

Жан Франсуа Ліотар народився у Версалі (Франція). Вивчав філософію в Сорбонні. З 1950 року викладав філософію в східному алжирському місті Костянтин, що входив тоді до складу Франції. А з початку 1970-х до 1987 року викладав в Університеті Парижа VIII, наприкінці кар'єри отримавши звання заслуженого професора. Наступні два десятиріччя він читав лекції за межами Франції: в Каліфорнійському університеті, в Ірвіні, і як запрошений професор в

університетах по всьому світу: Берклі, Єльському університеті, Сан-Дієго в США, Монреальському університеті в Канаді, та Університет Сан-Паулу в Бразилії. Також він став засновником і дорадчим членом Міжнародного філософського коледжу в Парижі. Незадовго до смерті він розділив свій час між Парижем і Атлантаю, де викладав в університеті Еморі як професор філософії та французької мови. Його філософська діяльність почалася з монографії “Феноменологія” (1954), присвяченої головним чином творчості Мерло-Понті, однак широку популярність в англomовному світі думка Ліотара здобула саме після публікації в 1979 році книги “Стан постмодерну”. Критичні інтуїтивні прозріння Ліотара у царині сучасних зв’язків між культурою, наукою, технологією і політикою вплинули не тільки на філософію, але й на гуманітарні науки в цілому. Справді, його новаторський науковий підхід, що сформувався на стику наукових дисциплін, поклав початок виразно означеному постмодерністському методу. На філософську думку Ліотара великий вплив мали мислителі-феноменологи Гайдеггер, Мерло-Понті та Левінас, однак вона позначена також й іншими впливами. У 1960-х роках, у період свого співробітництва з групою “Соціалізм чи варварство”, Ліотар часто посилається на Маркса й Адорно. У 1970-х центральною фігурою для нього стає Фройд, про що свідчать такі публікації, як “Девіація за Марксом і Фройдом” (1973), “Від механізмів 5 імпульсивності” (1973), “Економія бажання” (1974). У 1980-90-х роках до цього списку авторитетів, що впливали на творчість Ліотара, долучилися Вітгенштайн, Ніцше й особливо Кант із його концепціями “рефлексивної здатності судження” та “піднесеного”. Загальні погляди Ж. Ф. Ліотар, представляє пост-структуралізм у філософії постмодернізму. Він також розповідає про своє антигегельянство. У відповідь на Гегелівське положення, що “істина - це ціле”, він закликає до оголошення “війни цілому”, він вважає цю категорію центральною для гегелівської філософії і розглядає її як пряме джерело тоталітаризму. Однією з головних тем в його роботах є критика всієї колишньої філософії як філософії історії, прогресу, звільнення і гуманізму. Заперечуючи тезі Хабермасу про те, що «модерн - це незавершений проект», Ліотар стверджує, що проект був не просто спотворений, а повністю зруйнований. Він вважає, що практично всі ідеали модерна виявилися неспроможними і зазнали невдачі. Перш за все, така доля спіткала ідеал звільнення людини і людства. Історично цей ідеал прийняв якусь форму релігійного або філософського “метанаративу”, за допомогою якого здійснювалася “легітимізація”, тобто обґрунтування самого сенсу людської історії. Християнство говорило про порятунок людини від провини за первородний гріх силою любові. Просвітництво бачило звільнення людства в прогресі розуму. Лібералізм обіцяв позбутися бідності, спираючись на прогрес науки і техніки. Марксизм проголосив шлях звільнення від експлуатації праці за допомогою революції. Історія, однак, показала, що несвобода змінювала форми, але залишалася непереборною. Сьогодні всі ці грандіозні плани звільнення людини провалилися, тому у постмодернізмі є «недовіра до метарозповідей». У своїй роботі «Стан постмодерну» (1979р.) Ліотар зробив висновок про те, що час постмодерну - це є час «скептицизму по відношенню до метанаративу», тобто «великого оповідання», до якого він відносить великомасштабні доктрини і філософські вчення.

Ліотар стверджує, що втрата довіри до цих метанаративів веде до появи мікро-нартивів. Він вважає, що основною формою подання, презентації знання є наративи, тобто розповідні структури, що характеризують певний тип дискурсу.

Ліотар виділяє:

1. «Легітимізуючі» макронарративи. Їх мета - обґрунтувати панування існуючого політичного ладу, законів, моральних норм, способу мислення, структури соціальних інститутів;

2. «Язичницькі» мікронарративи. Їх мета - забезпечення цілісності у повсякденному житті і досвіді буття первинних груп (наприклад - сім'ї, що не претендують на позиції у владі);

3. «Дискурсом», як метанарраціями створюються «соціальні міфи». А ця соціальна міфологія, так чи інакше підтримує функціонування всіх механізмів управління. Ліотар декларує, маніфестує, що специфічний характер часу постмодерну є втрата легітимізується сили метанарративов в результаті таких епохальних катастрофічних подій ХХ століття як Голокост, голодомор; ГУЛАГи; Хіросіма; Чорнобиль.

Відкидаючи постмодернізм як «повторення», Ліотар виступає за «постмодернізм, гідний поваги». Його можливою формою може бути «анамнез», сенс якого близький до того, що М. Хайдеггер вкладає в поняття «пам'ять», «подолання», «мислення», «осмислення» тощо. Історія частково нагадує сеанс психоаналітичної терапії, коли хворий в ході самоаналізу вільно пов'язує, здавалося б, незначні факти з сьогодення з подіями минулого, розкриваючи прихований сенс свого життя і своєї поведінки. Результатом анамнезу, спрямованого на сучасність, стане висновок про те, що основний його зміст - звільнення, прогрес, гуманізм, революція - виявився утопічним. І тоді постмодерн – це модерн, але без усього того величного, грандіозного і великого, заради якого його започаткували.

Питання №2

Одним з найважливіших тверджень Ліотара стало те, що в інформаційному суспільстві (суспільстві постмодерну) одночасно зі зростанням ролі наукового знання знижується статус цього знання. Це «парадокс Ліотара».

Наука та її статус у суспільстві постмодерну стали предметом пильної уваги Ліотара, який розглядає її в контексті 2-х взаємопов'язаних процесів:

а) інформатизації; б) кризи метанаративів.

При цьому враховується така характеристика постмодерну як відсутність в його час реальної соціальної сили (будь то - молодь, або країна третього світу) здатної відстоювати ідеали гуманізму і просвітництва, освіченості і, власне, освіти. Ідейні позиції Ліотара багато в чому визначені його відмовою від марксизму. Якщо, в основі марксистської моделі пізнання світу і місця в цьому пізнанні науки лежала діалектика, то Ліотар рішуче замінює її на функціоналізм.

У модерній науці - суспільство розглядалося як живий організм, що удосконалюється, а в постмодернізмі функцією суспільства визначається збереження стійкості системи (за Ліотаром). Це означає, що функціоналістична модель суспільства розрахована, головним чином, на збереження status quo і нарощування ефективності суспільної системи в межах цього ж status quo.

Принципово важливою є думка Ліотара про те, що криза метаоповідань тягне за собою падіння статусу науки, а відповідно, з'являється серйозний збиток для освіти. Знання це не тільки наука, але й те, що дає освіту і культуру. Ліотар пише, що знання "... збігається з широким утворенням" компетенції, вона є єдина форма, втілена в суб'єкті, станом з різних видів компетенцій, які його формують. У постмодерністській парадигмі знання, пріоритет мають науки з технократичним ухилом. Це - інформатика, кібернетика, математика, лінгвістика. Нова система освіти не вчить системному знанню, оскільки воно не потрібно вузьких спеціалістів. У такого стану справ є ще одна небезпека. Справа в тому, що разом з технократизацією вищої освіти, її легітимізацією, через ефективність діяльності, з'являється тенденція до меркантилізації. Тобто знання - продаються, щоб бути спожитими, а потім знаходять свою споживчу вартість.

Ліотар обґрунтовує й двоступеневу систему вищої освіти. Перший рівень - відповідає бакалаврату, де у студентів формується здатність до "простого відтворення", тобто пошуку, відбору і передачі інформації. Другий рівень - відповідає магістратурі, де формується здатність до обробки інформації, встановлення нових зв'язків між фактами. Таким чином, перший рівень (бакалаврат) готує "технологів", а другий (магістратура) - експертів з головним обов'язком - розпоряджуватися інформацією.

Нова система вищої освіти не вчить системним знанням, але, як «вимовляє Ліотар», «все одно треба чомусь навчити студентів: навіть не змісту, а використання терміналів, тобто, з одного боку, нових мов, з іншого - більш тонке трактування такої мовної гри, як анкетування ...». Однак під «допитом» Ліотар не має на увазі здатність проблематизувати будь-яке явище, задавати питання про його генезисі, сутності, еволюції, ставленні до інших явищ, тобто того, чому частково навчається систематизований науковий підхід. Для Ліотара «анкетування» - це сукупність суто технічних операцій з отримання інформації. «... Куди звертатися з питанням, тобто яка пам'ять відповідає тому, що хочуть знати, як це сформулювати, щоб уникнути глузувань і т.д.» – саме цьому потрібно навчити сучасних студентів, вважає Ліотар. «Всі дисципліни, пов'язані з «телематикою» (інформатика, кібернетика, лінгвістика, математика, логіка), повинні бути визнані освітніми пріоритетами». Найважливішим наслідком нового принципу легітимізації через ефективність є втрата незалежності університетського закладу, адже Ліотар зазначає: «Починаючи з того моменту, коли знання перестає бути самоціллю, здійснення ідеї або емансипації людини, її передача залишає виключну відповідальність вчених і студентів». Логічний результат - "підпорядкування вищих навчальних закладів владі". "Ідея "університетської свободи" зараз останній день", - без жодного жалю підсумовує Ліотар, який колись був активним учасником "студентської революції" 1968 року. У постіндустріальному, інформаційному суспільстві, в якому знання стали основною продуктивною силою, "знання виробляються і будуть вироблятися для того, щоб бути проданими, вони споживаються і будуть споживатися для того, щоб придбати цінність в новому продукті, і в обох цих випадках підлягають обміну. Вона перестає бути самоціллю і втрачає свою "споживну 26 вартість", робить висновок Ліотар. Оскільки в епоху постмодерну Істина вже не є головною рушійною силою інтересу до знань

(такою силою стає працездатність, продуктивність), то вона є «явно або неявно, але питання, яке задає студент, що проходить професійне навчання, держава або вищий навчальний заклад, - це вже не питання «Чи так це?», А «Чому вона служить?» З меркантилізації ставлення студента до знань впливає загальна меркантилізація взаємин між учнями і викладачами, а її особливим проявом є витіснення фігури професора (викладача) і заміна її машиною. "Тільки в перспективі великих казок про легітимацію, життя духу та/або емансипацію людства може замінити частину навчання машинами неповною і навіть неприйнятною", - стверджує Ліотар. Цілком зрозуміло, що в системі освіти, де ефективність є найвищим критерієм, таке переміщення цілком закономірно і виправдано. У книзі Ліотара ми також знаходимо обґрунтування двоступеневої системи вищої освіти, хоча ніде автор не вживає слів «бакалавр» і «магістр». Критерієм виділення двох рівнів є формування різного ставлення учнів до інформації. За словами Ліотара, є два аспекти дидактики – дослідницький (або науковий) і викладацький. Перший передбачає навчання видобутку, створенню нових знань. Другий - як відтворювати і транслювати вже наявні знання. І хоча Ліотар вважає, що "повне розділення цих аспектів є абстракцією і, більш того, можливо, шкідливим навіть в рамках функціоналізму і професіоналізму", він все ж стверджує, що "рішення, на яке дійсно орієнтуються інститути пізнання всього світу, полягає в тому, щоб розділити ці два аспекти дидактики". Відповідно до цього розмежування в системі вищої освіти виділяють два рівні підготовки. Перший (найнижчий) рівень передбачає формування в учнів здатності до «простого відтворення», тобто пошуку, відбору і передачі інформації. Це рівень бакалаврату. Другий, вищий рівень, відповідний магістратурі, формує здатність до "розширеного виробництва", тобто обробки інформації, встановлення нових зв'язків і відносин між фактами, зближення, здавалося б, далеких явищ. Якщо бакалаврат готує «технологів», то магістратура є початковим етапом 27 підготовки «фахівців». "Використання інформації вже є і буде відповідальністю експертів всіх видів", - сказав Ліотар. Таким чином, можна зробити висновок, що ступінь бакалавра актуалізує і розвиває в основному дослідницькі і мнемонічні здібності студента, в той час як ступінь магістра формує інтелектуальну комбінаторику, те, що Ліотар називає «уявою», вміння об'єднувати дані, які раніше не об'єднувалися. Однак в інформаційному полі є третя за висотою група – «правлячий клас». Бакалаври-технологи постачають інформацію, «експерти» різних рівнів, початковим з яких є диплом магістра, розпоряджаються інформацією, готують рішення для «правлячого класу». «Правлячий клас» приймає рішення на основі цих варіантів і концептуальних розробок. "Правлячий клас є і буде тим класом, який приймає рішення", - заявляє Ліотар.

Література: 2, 5, 6, 12, 29

ТЕМА 5. Постструктуралізм М.Фуко та деконструктивізм Ж.Дерріди

Питання лекції:

1. Постструктуралізм Мішеля Фуко як інтелектуальна передумова постмодерністських концепцій. Історичне підсвідоме.
2. Жак Дерріда – засновник напрямку деконструктивізму в сучасній соціальній науці.

3. "Машини, що бажають" та типи сучасних культур у сучасному суспільстві в наукових розробках Ж.Дельоза та Ф. Гваттарі.

Питання №1

Мішель Фуко (1926-1984) - відомий французький соціолог і історик культури. Він - вгор ряду робіт, які мали істотний вплив на розвиток соціології в наш час (XX-XXI ст). Серед цих робіт - концепції "археології знань", "генеалогії влади", історії сексуальності і проблем зовнішнього контролю над особистістю.

Його теоретичні положення про правомірність співіснування різних елементів знання, а таким чином, некумулятивності (неприрошченості) знань, плідності дискурсивних практик, а також його ідеї про первинну вартості соціальної детермінації людини стали важливим внеском в розвиток соціологічної думки кінця 20 століття.

Практично всі роботи М. Фуко, містять теоретичні ідеї, які сформувалися в результаті застосування постструктуралістичного підходу до аналізу проблем соціального життя людини. Його ранні роботи були присвячені "археологічним дослідженням" людського знання, аналізу ідей і засобів мовної діяльності. М. Фуко, досить рішуче, протиставляє свою концепцію "археологій знань" історії ідей і власне, самій історії. Він вважає, що історія та її частина у вигляді історії ідей надмірно раціональні і передають знанням зайву спадковість і цілісність. Тобто, М. Фуко цікавлять складові дискурсивної діяльності, які кладуться в основу сучасної науки, зокрема наук про людину і суспільство.

Окремий етап наукової роботи М. Фуко присвячений "генеалогії сили". Він досліджував процеси управління людиною самим собою і собі подібними, як за допомогою виробництва знань, так і за допомогою їх концентрації та нагромадження в процесі накопичення. М. Фуко розглядає механізми і технології панування, які з'являлися й удосконалювалися завдяки знанням. Таким чином він намагався довести зв'язок між знанням і силою влади.

Для М. Фуко, історія є процес переходу від однієї системи панування і примусу - до іншої. При цьому він не вважав за необхідне визнавати існування свідомої діяльності, в цьому напрямку, з боку будь-яких елітарних верств. В результаті цього його методологія аналізу сучасного світу (суспільства) розроблялася на великому історичному матеріалі виходила з реалізації анти суб'єктивістських установок.

Особливістю теорії влади М. Фуко є відмова від характеристики влади як «власності» того або іншого класу, яку можна «захопити» або «передати». Влада, на його думку, не локалізується в одній тільки надбудові, у державному апараті, а поширюється по всьому «соціальному полю», пронизує усе суспільство, охоплюючи як гноблених, так і тих, хто гнобить: влада – це щось більше, ніж репресивна та ідеологічна функція, до того, як щось придушувати, вона спочатку це виробляє (щоб боротися зі злочинністю, поліція спочатку її створює). Фуко представляє владу у вигляді «абстрактної машини», схожої на вічний двигун, робота якого не має потреби в допомозі з боку людини. Влада перестає бути інституціонально локалізованою, вона стає анонімною, невизначеною й невловимою. Влада всюди, але не тому, що вона охоплює усе, а тому, що виникає повсюди, відзначає він, вона розсіюється на безліч «вогнищ» і «коліщат», система яких створює «діаграму механізму влади», що

нагадує тонку й гнучку сітку. У своїй книзі «Наглядати і карати» (1975) французький філософ Мішель Фуко досліджує взаємозв'язок знання, насилля і влади у сучасному суспільстві. Він наголошує на глибокому зв'язку влади зі знанням, розвиваючи відому ідею Ф. Ніцше про невіддільність «волі до влади» від «волі до знання». М. Фуко підсилює її й доводить до крайності, розглядаючи на кшталт своєрідного «панкратизму» (всевладдя). Жодне знання, відзначає він, не формалізується без системи комунікацій, яка сама по собі вже є формою влади. Жодна влада не здійснюється без добування, присвоєння, розподілу та приховування знання. Немає відносин влади без корелятивного створення поля знання, вважає Фуко, як немає знання, яке водночас не припускає й не створює відносини влади. Відносини між знанням і владою виражає формула: влада встановлює знання, яке, в свою чергу, виступає гарантом влади. Визначальним чинником в історії відносин між знанням і владою є влада: «інша влада – інше знання», підкреслює французький філософ. Фуко досить критично сприймає західну цивілізацію, називаючи її «інквізиторською», а суспільство – «дисциплінарним». Ми належимо, – стверджує він, – до інквізиторської цивілізації, що протягом століть практикує отримання, передачу та накопичення знання. Близькість знання і влади проявляється в подібності наукового спостереження й політичного нагляду. Звідси основні функції влади – наглядати, спостерігати, контролювати тощо, які знаходять найбільш повне втілення в інституті в'язниці. Однак в'язниця виступає лише «чистою формою» «карцерної системи», що простирається набагато далі й охоплює все суспільство. Адекватну модель дисциплінарного суспільства Фуко вбачає в паноптикумі І. Бентама, влаштованому таким чином, що в центрі нього перебуває кругла оглядова вежа, навколо її розташований будинок у формі кільця, у камерах якого за скляними стінами перебувають божевільний, хворий, солдат, засуджений, робітник і школяр, за поведінкою яких спостерігає розташований у вежі й невидимий для них наглядач. Принцип паноптикуму, на думку Фуко, лежить в основі організації всіх соціальних інститутів, і в'язниця є одним з його проявів, тому немає нічого дивного в тому, що в'язниця схожа на завод, казарму, лікарню, школу, а всі вони – на в'язницю. У системі «знання-влада» немає місця для людини й гуманізму, проте людину, на думку Фуко, може врятувати турбота про саму себе, формування індивідуальності, «естетизація життя» (через «створення зі свого життя витвору мистецтва»).

Питання № 2

Саме з аналізу текстів та їх побудови починав засновник деконструктивізму і найвідоміший представників постмодернізму французький мислитель **Жак Дерріда** (1930-2004), який став відомим завдяки висунутій їм концепції децентрування тексту, або – *деконструкції*. Дерріда намагався трансформувати ідеї великого французького антрополога К. Леві-Строса, засновника класичного структуралізму, щодо бінарних опозицій (*верх-низ, правий-лівий, культура-природа*) як засадничих універсалій культури. При цьому всі перші члени бінарії мали, так би мовити, центральний та домінуючий характер, а їх парні елементи були їм підпорядковані як вторинні та периферійні. На думку Дерріди, бінарнізм є певною стратегією мислення, і він існує не тільки на папері та в первинних суспільствах. Бінарність наявна в усіх

сферах культури й суспільства, ієрархізує гендерні, сексуальні, расові, політичні та буденні стосунки.

У свої працях "Про граматику" (1967), "Письмо і розрізнення" (1967), "Поштова картка: від Сократа до Фрейда" (1980), "Привіди Маркса" (1993), "Прощайте – І. Левинас" (1997) Дерріда писав, що в людській культурі закріплена традиція, у межах якої пріоритет має письмо над усною мовою, що стало джерелом догматичної довіри тільки у письмові джерела. Дерріда доводив, що вся європейська філософська та літературна традиція засновані на прирівнюванні голосу, письма та буття виключно до чоловічого, фалічного начала, яке приймається за джерело культури, тобто займає привілейовану позицію.

Суть деконструкції полягала у тому, що це інтерпретація тексту, яка розщеплює його на фрагменти, змінює зміст тексту, завдяки "демонтажу" його зовнішніх компонентів. Деконструкція знищує пріоритет чоловічого начала над жіночим в тексті, і дає можливість другому – жіночому, інтуїтивному компоненту структури виявити свою присутність в культурі. Найпоширеніші значення деконструкції можна сформулювати як:

- – встановлення переважання плюральності над авторитарним центром;
- – несприйняття влади та домінування у будь-яких формах;
- – пріоритет критики над згодою та підлеглистю;
- – затвердження принципу різниці у протилежність принципу тотожності;
- – критика морального універсалізму як засіб протистояння усіляким авторитетам – державній владі, партійній дисципліні, канонізованій літературній або жанровій традиції,
- – вимоги долучити до наукової творчості нових суб'єктів – жінок, темношкірих, представників сексуальних меншин, тих, хто не мав права голосу в європейській інтелектуальній традиції раніше.

Ідеї Дерріда про деконструкцію текстів та можливість гри з їх структурними елементами глибоко вплинули на західну філологію, мистецтво та літературу: в 1970-1980-і рр. починають з'являтися експериментальні художні твори, в яких відсутня внутрішня структура, романи (наприклад, Р. Федермана або Ж. Ріве) можна читати з будь-якого місця, тому що вони являють собою збірки цитат багатьох авторів, або нумеровані сторінки з фрагментами оповідань на різні теми та жанри.

Концепція деконструкції стала джерелом поняття про *гіпертекст* – текст, який є побудованим таким чином, що перетворюється на систему різних текстів, які водночас володіють і єдністю і множинністю. Найбільш влучним прикладом гіпертексту можна вважати енциклопедичний словник або Інтернет, в якому кожна стаття подає відсилку до іншої. Тобто словник можна читати як лінійний нарратив, від першої сторінки до останньої, а можна як гіпертекст, "перекликаючи" мишкою від статті до статті. Інтернет або словник є прикладом гіпертекстової структури, гетерогенної та цілісної водночас.

Метою постструктуралізму було осмислення того неструктурного, від чого відмовлялися структуралісти, коли намагалися начебто об'єктивно аналізувати суспільство за допомогою бінарних опозицій. З цієї причини для

багатьох постструктуралистів важливим було повернення до психоаналізу на новому рівні і пошук в ньому позаструктурних елементів, що впливають на дійсність. Саме тому теоретики постмодернізму зверталися до аналізу феноменів повсякденності, які не могли бути структуровані у бінарних парах – до моди (Р. Варт), масової культури (Ж. Бодріяр), реклами (Ж. Бодріяр, Р. Варт), болю, сексуальності, в'язниці та шпиталю (М. Фуко), релігійної віри (Ю. Кристева), тілесної насолоди (Е. Сіксу, Л. Ірігірей), тілесності (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), і аналізували ці феномени як певні культурні "тексти" та дискурси.

Ще один концепт постструктуралізму, який отримав широке використання в сучасній культурології, це – *трансгресія*, що в прямому сенсі означає "вихід за межі", "руйнування границь", "порушення правил" (грец. trans – сквозь, через; gress – движение). Ж. Дерріда порівняв трансгресію з кидком гральної кості, яка робить неможливе – можливим; потенційність переводить на рівень рішучості, після чого вже не можна зупинитися. Типовим прикладом трансгресії може бути свято, коли дозволено те, що у буденності заборонено. Трансгресія немов би руйнує існуючу традицію або норми й приймає вектор розвитку, не зумовлений попереднім шляхом. Тобто концепт трансгресії підкреслює революційність "стрижку", його незворотність, неочікуваність, а також енергію руйнації, "відмови". Ідея трансгресивних жестів, злому канонів широко використовувалася в постмодерному мистецтві.

Питання № 3:

Постструктураліський психоаналіз в розробках Ж. Лакана, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі також вплинув на формування всього комплексу постмодерних концепцій і мистецьких практик. Одна із базових ідей цього напрямку, це – розщеплення стабільної та цілісної ідентичності нормативного суб'єкта і протиставлення йому потенційно багатоможливої неструктурованої ідентичності.

Основою постмодерного психоаналізу стала концепція французького психолога **Жака Лакана (1901-1981)**, згідно до якої культура має устрій на кшталт психічного устрою людини: *Реальне* (сфера дійсних потреб суб'єкта), *Уявне* (образ Я), *Символічне* (настанови суспільства). За Лаканом, більшість людського життя проходить на рівні символічного порядку речей, і аж ніяк не стосується дійсно життєвих потреб індивіда. Лакан виступив з критикою традиційного порядку культури, в рамках якого відбувається перетягування влади між чоловічим та жіночим компонентом на користь чоловічого а дискурсивна нерівність жінок фіксується текстами модерної епохи і закріплювалася на рівні культурного несвідомого.

Свого роду маніфестом постмодерного психоаналізу стали твори французів **Жіля Дельоза (1925-1995)** та **Фелікса Гваттарі**, які звертаються до критики капіталістичної суспільної системи та класичного психоаналізу (як елемента домінуючої влади). На думку цих авторів, суспільство і психоаналіз Фрейда діють як єдиний репресивний механізм, який блокує реалізацію людських бажань. В роботі "Капіталізм та шизофренія" (1972-1980) Дельоз і Гваттарі протиставили *шизоаналіз* класичному психоаналізу, мотивуючи це тим, що в сучасній культурі не можна зводити усі бажання суб'єкта тільки до Едипова комплексу (тобто репресованої в дитинстві сексуальності). Бажання індивіда пов'язані з його соціальною активністю, і тому їх джерела більш

різноманітні і не обмежені лише родинною історією. Джерелом бажання є не відсутність бажаного (нестача), як в класичному психоаналізі; джерелом бажання є сама дійсність і несвідоме – це "завод", який продукує бажання, сукупність "машин бажання". Звільнення людини Делез і Гваттарі вбачають в звільненні бажання від суспільного репресування настановами символічного ряду.

У першому десятилітті ХХІ ст. постмодерністські ідеї у сфері культури найуспішніше розвиває у своїй творчості словенський культуролог та філософ, президент люблянського Товариства теоретичного психоаналізу **Славой Жижек** (народ. 1949). Європейську популярність йому принесли роботи "Все, що ви хотіли знати про Лакана, але боялися запитати у Хічкока" (1982), "Співіснування з негативом" (1993), "13 дослідів про Леніна" (2002), "Запрошуємо до пустелі реальності" (2002), "Ірак: історія про чайник" (2004), "Паралаксное бачення" (2006), "На захист програних справ" (2008). Сам Жижек ідентифікує себе як "марксиста", а дослідники його творчості вбачають в багатосторінкових працях С. Жижека синтез постфройдизму, марксизму, деконструктивізму, що унаочнює характерну постмодерністську манеру, постійно перетинати кордони між високою і масовою культурою, приміром, перескакуючи в межах одного абзацу від філософа С. К'єркегора до актора Мела Гібсона.

Література: 3, 5, 6, 10, 12, 13

ТЕМА № 6. Футурологічний напрямок у постмодернізмі в працях Дж. Нейсбітта

Питання лекції:

1. Мегатренди Джона Нейсбітта - як спроба погляду в постмодерн;
2. Прогноз майбутнього в «Мегатрендах».

Питання №1.

Основні положення Дж.Нейсбітта що стану постмодерну в суспільстві США:

А). Мегатренди – основний напрям руху, який визначає обличчя нового суспільства;

Б). Ми вже живемо в умовах інформаційної економіки;

В). Нова інформаційна економіка Америки - це найважливіший мегатренд.

Головні ідеї «Мегатрендів» Дж.Нейсбітта.

1. Ми перейшли від індустріального суспільства до суспільства, в основі якого лежить виробництво і розподіл інформації;

2. Ми рухаємося в бік дуалізму «Технічний прогрес» (high tech) – “душевний комфорт” (high touch), коли кожна нова технологія супроводжується компенсаторною гуманітарною реакцією;

3. Нам більше недоступна розкіш роботи в межах ізольованою, самодостатньої національної економічної системи; необхідно визнати, що ми є складовою частиною світової економіки. Потрібно звільнитися від думки, що США є й повинні бути індустріальним лідером світу, але вже повинні переходити до інших завдань;

4. Ми з суспільства керованого сьогоденними міркуваннями і стимулами

перетворюємося на суспільство, орієнтоване на більш довгострокові перспективи;

5. Ми відкрили у собі здатність діяти по-новому, рухатися “знизу-вгору”;

6. У всіх аспектах нашого життя ми переходимо від надій на допомогу, що отримується від установ і організацій до надій на власні сили;

7. Ми виявили, що форми представницької демократії в епоху інформації, що миттєво розповсюджується - застаріли;

8. Ми перестаємо залежати від ієрархічних структур і робимо вибір на користь неформальних мереж. Це особливо важливо для підприємництва;

9. Збільшується число американців, що живуть на Півдні і Заході, які залишили для цього старі промислові центри Півночі;

10. З суспільства, скутого жорсткими рамками вибору "або-або", - ми швидко перетворюємося в вільне суспільство з різноманітним поведінкою.

Питання №2.

- У технологіях зміни відбуваються постійно. З'явився інтернет і багато різних інших речей. Але набагато складніше існувати на ринку і розуміти, що відбувається. Значно важче коли зміни не є безперервними, тобто не впливають з логіки процесів, що відбуваються, а трапляються в результаті впливу зовнішніх факторів. Те, що зараз відбувається в сфері інформаційних технологій, схоже на те, що було в епоху початку автомобілебудування, коли в Америці було 2700 (!) Компаній. Зараз з них залишилося тільки три, та й тим, схоже, жити залишилося не так вже й довго. Те ж саме з інформаційними технологіями: так багато компаній, у кожної своя технологія, своя особливість, своя надія. Але скоро настане час і визначаться лідери. Ринок і споживачі вирішують, за якими технологіями майбутнє.

- Від кризи виграють ті, хто побачить в неї можливість. Насправді величезна кількість підприємців може виграти від кризи. Можливості для прогресу завжди обмежені. За часів криз, коли економіка входить в зону турбулентності, все інакше. Не зовсім зрозуміло, в який бік буде розвиватися ситуація. І люди з більшою готовністю йдуть на те, щоб спробувати що-небудь нове: нові відносини, нові проекти, нові ідеї. Тим, у кого є енергія і ініціатива, криза дає шанс.

- Ми знаходимося в перехідному періоді між двома видами суспільства – індустріальним та інформаційним.

- Чи не стане постіндустріальна цивілізація постлюдською? Якщо подивитися на те, як відбувається розвиток цивілізації, то неважко знайти в цьому підстави для оптимізму.

- Всі країни рухаються до інформаційного суспільства з різною швидкістю. Держава, звичайно, може створювати умови для прискорення процесу переходу від індустріального суспільства до інформаційного. Але в дійсності головними агентами змін і каталізатором цього процесу є підприємці.

- Що держава або уряд можуть зробити, щоб полегшити перехід до інформаційного суспільства? Нейсбітт вважає, що головне, що може уряд це – «вкластися» (пріоритетне фінансувати) в освіту. Це завжди було важливо, але зараз це вирішує все.

- Завдання освіти полягає не в тому, щоб «наповнити діжку, а в тому, щоб запалити вогонь». Система освіти повинна вчити, як навчатися, щоб люди могли робити це все життя. Реформа цієї системи передбачає скорочення кількості вузів, зміцнення найсильніших університетів в регіонах

- Єдиний спосіб реформувати систему освіти - створити конкуренцію в середині системи. Потрібно зрозуміти, як змусити вузи конкурувати між собою таким чином, щоб їх долю вирішували студенти і їх батьки, які вирішують, куди саме їм краще вступати.

Література: 5, 6, 12, 22, 24

ТЕМА 7. Суспільство “третьої хвилі” Е. Тоффлера – розвиток футурологічної тенденції у соціології постмодерну.

Питання лекції:

1. Е. Тоффлер про зверхіндустріальне суспільство та роль знання в ньому. Суспільство “третьої хвилі”.

2. Основні положення Е. Тоффлера щодо проблеми влади у суспільстві.

Питання № 1

Однією з поширених концепцій інформаційного суспільства є концепція Елвіна Тоффлера (Alvin Toffler). Він вважає, що перехід до інформаційного суспільства не є лінійним продовженням попереднього розвитку, а скоріше – якісним перетворенням у сутності та завданнях суспільства. В книзі «Третя хвиля» він, розглядаючи історію як неперервний хвильовий рух, послідовність хвиль, що накочуються одна на одну, виділяє в історії цивілізації три хвилі: «перша хвиля» – аграрна (до XVIII ст.), «друга хвиля» – індустріальна (до 50-х років XX ст.), «третья хвиля» – постіндустріальна (починаючи з 50-х років XX ст.). До- і постіндустріальні хвилі в розвитку техніки та їхній вплив на суспільство описуються Тоффлером як хвилі, що “симетрично” розбігаються. Якщо перша «аграрна хвиля», що продовжувалась майже 10 тис. років, «вихлюпнула» індустріально-заводський, масовий тип культури і суспільства, то «третья хвиля» виносить людство від нього в безкінечність технологічної творчості індивідуумів. Тоффлер наполягає на тому, що економіка не є більше головним чинником сучасного суспільства. Розвиток та активне використання потужних інформаційно-комп’ютерних технологій – це основа третьої хвилі, на зразок того, як землеробство та індустріальні технології були ключовими в розвитку попередніх хвиль. Перша хвиля сприяла зникненню малих соціальних груп, які раніше складали основу людських поселень, та створенню напівурбанізованих суспільств, у яких стали можливі прояви культурних і соціальних інновацій. Поступово індустріалізація, вважає Тоффлер, дала змогу раніше вилученим, або принаймні маргіналізованим, соціальним групам вільно користуватися здобутками нового суспільства й прискорила розвиток науки, техніки та культури. Як і під час попередніх, за третьої хвилі, зазначає він, суспільство також зазнаватиме докорінних змін. Така перебудова спостерігається в процесах взаємовідносин сучасних держав, у способі організації сучасного суспільства та в економічній діяльності. На думку Тоффлера, всі “індустріальні” суспільства стоять перед “суперіндустріальною революцією”, яка позбавить “значення великий конфлікт XX ст. – «конфлікт

між капіталізмом і комунізмом” і створить нове, “суперіндустріальне суспільство”. Таке суспільство матиме посткапіталістичну соціальну структуру, в якій поняття приватної власності втратить свій сенс не внаслідок соціального перевороту, а як автоматичний наслідок розгортання НТР. Суспільству, що формується, вважає американський соціолог, притаманні такі риси, як децентралізація виробництва і населення, різке зростання інформаційного обміну, подальша індивідуалізація особистості із збереженням солідарних відношень між людьми та співтовариствами. Елвін Тоффлер робить припущення, що соціальне відчуження і соціальні труднощі, які багато хто відчував у кінці 60-х років минулого століття, були прямо пов’язані з «шоком майбутнього» – нездатністю встигати за нестримними змінами, які викликані приходом інформаційної ери. Це пояснюється тим, що постіндустріальне інформаційне суспільство не є послідовним продовженням суспільства індустріального. Воно є радикальною зміною, комплексним перетворенням, таким революційним за своїм характером, як і індустріальна революція. Інформатизація стає тією хвилею, на якій можна спробувати втриматись, але змінити напрям її руху неможливо, вважає Тоффлер.

Інформаційна цивілізація характеризується, на думку Тоффлера, диференціацією життєвих стилів, форм організації влади та урядових інститутів. За рахунок розвитку глобальних інформаційних мереж і створення «світового села» інститути Другої хвилі розпадаються, виникає нове суспільство, що потребує модернізованої конфігурації політичної влади. Тоффлер прогнозує дисперсію та спеціалізацію влади, що належатиме тим, хто має знання, творчі й моральні сили, тим хто в змозі організувати новий тип комунікації. Інтелектуальні працівники, як зазначає він, набагато краще підготовлені для того, щоб управляти самими собою, ніж типові робітники минулого. Тому й можуть з’являтися різноманітні форми самоврядування. Головна зміна у механізмах реалізації влади в суспільстві, в якому провідну роль відіграє інформація і знання, відбувається не як зрушення від однієї 80 особистості, партії, інституту або країни до іншої, а як неявний (hidden) зсув у відносній ролі та взаєминах насильства, багатства й знання. Головним недоліком насильства є його негнучкість, воно може бути використане лише для покарання, тому його можна віднести до низькоякісної влади. Багатство можна використовувати і в позитивному, і в негативному плані, тому воно значно гнучкіше сили. Це влада середньої якості. Найбільш ефективним джерелом та інструментом влади є знання, воно дає владу вищої якості. Знання саме по собі виявляється не тільки джерелом найякіснішої влади, а й найважливішим компонентом сили та багатства. Не засоби виробництва дають владу, її дає контроль, вважає Тоффлер. Разом з тим, знання часто розподілене ще більш нерівномірно, ніж багатство й озброєння. Тому оптимальний розподіл знання, інтелектуальних ресурсів є важливим завданням сучасної цивілізації.

Питання № 2

Криза національної держави: національні держави – ключові політичні утворення ери Другої Хвилі, оскільки вони були необхідними політичними резервуарами для економіки в межах своєї країни. Сьогодні є дві групи сил, які призводять до розколу високотехнологічних держав на менш могутні політичні утворення:

- тиск знизу: одна група сил прагне перенести політичну владу нижче від національних держав до субнаціональних регіонів та груп. Передумова: зростають субнаціональні або регіональні економіки, які вже є такими великими, складними та внутрішньо різними, якими були національні економіки покоління тому. Вони утворюють економічну пускову установку для сепаратистських рухів або закликів до автономії.

- тиск згори: інші сили прагнуть перенести владу вище, від держав до транснаціональних агенцій та організацій. Передумова: поява глобальної світової економіки нового стилю, якою управляють транснаціональні корпорації.

- ТНК, Урядові транснаціональні організації, мережі

В міру зростання Третьої Хвилі ми муситимемо винайти цілком нові політичні форми, щоб запровадити бодай якийсь порядок у світі, де національна держава стала непрацюючим анахронізмом. Поки що про майбутню світову систему ми можемо сказати, що це буде мережа складних систем, подібно до матричних організацій, що виникають нині в деяких корпораціях. І в них будуть представлені не тільки національні держави, а й регіони, міста, корпорації, громадські об'єднання, суспільно-політичні рухи, наукові, політичні, етнічні, культурні групи. Склад учасників матриці буде рухомим: одні угруповання вкладатимуться в матрицю, інші звідти випадатимуть. Такі матриці виникатимуть навколо певного питання, наприклад, океанська, транспортна чи енергетична матриці. Всі вони накладатимуться одна на одну й переплітатимуться, утворюючи безладно відкриту, а не закриту систему.

В багатьох країнах Другої Хвилі, що на них накочується Третя Хвиля перемін, поширюється вакуум влади – в будь-який момент ніхто не знає, хто й за що відповідає. Сьогодні всі колишні поляризації та коаліції розпадаються. Традиційно “лівий” тепер часто виступає як процентрист, крайній націоналіст або ворог захисників навколишнього середовища. Головний “ритуал” Другої Хвилі – голосування – втрачає своє значення. Політичні партії втрачають свою силу, отже, маємо проблему: представницький уряд більше не працює. Ми думаємо вирішити її через пошук “сильнішого керівництва” – рішучих на вигляд, самовпевнених керівників із випнутою щелепою. Але цей пошук “сильного керівника” є однією з наших найживучіших й найнебезпечніших політичних ілюзій, що ми їх повинні докорінно переглянути.

Демасифікація політичного життя. Третя Хвиля приносить до політичного життя прискорення та розмаїття: електорат не просто ділиться на окремі групи замість минулої національної чи класової єдності, самі ці групи утворюються навколо однієї проблеми, існують недовго, щезають та відновлюються усе швидше, – формують нестійкі, важкі для аналізу течії. Демасифікація політичного життя б'є в найголовніше поняття політичної теорії Другої Хвилі: концепцію представництва

Три ключові політичні принципи, які можуть виявитися фундаментальними принципами урядів завтрашньої Третьої Хвилі:

- **влада меншості:** принцип влади більшості, ключовий узаконений принцип ери Другої Хвилі, є неадекватним в демасифікованому суспільстві Третьої Хвилі. В розмаїтому суспільстві беруться до уваги не більшості, яких

вже просто немає, а меншості. Демократія двадцять першого століття спиратиметься на меншості. Для цього нам слід створити нові політичні інституції, чутливі до швидких змін в потребах меншин й змінити усю стару мажоритарну систему голосування, спрямовану на виявлення вже невловної більшості. Але це не означає передати нехай там кому всю повноту влади, ми не можемо дозволити крихітним меншинам ухвалювати значні рішення, які тиранитимуть усі інші меншини. Слід підсилити представництво меншостей в політичній системі демасифікованого суспільства, а проте дозволити меншинам утворювати більшості.

Сьогодні **представник** уже не репрезентує навіть самого або саму себе. Безпорадність представницьких інституцій означає, що багато з рішень, які нині ухвалюються невеликою кількістю **псевдопредставників**, можуть бути поступово передані назад самим виборцям. Можна винайти багато варіантів, щоб об'єднати пряму й непряму демократію (наприклад, національні консультативні плебісцити), коли не існувало б абсолютно автоматичного механізму здійснення волі громадян, але висловлені ними бажання мали б певну реальну вагу.

Сьогодні ми є свідками фундаментальної децентралізації виробництва та економічної діяльності. Це змушує до децентралізації процесу ухвалення урядом політичних рішень. Керівники завтрашнього дня матимуть справу з набагато більш децентралізованим, розмаїтим суспільством. Вони, мабуть, ніколи не будуть більше усім для всіх людей. Справді, неможливо, щоб одна людина коли-небудь набула всіх необхідних якостей. Майбутня влада буде більш тимчасовою, колегіальною та консенсусною.

Е.Тоффлер не пропонує якихось конкретних політичних схем, оскільки створення нових політичних структур цивілізації Третьої Хвилі прийде не в єдиному зламному перевороті, не в єдиній радикальній реорганізації, накинутій згори, а як наслідок тисяч нововведень та зіткнень на багатьох рівнях у багатьох місцях протягом десятиліть.

Підйом економіки нового типу несе з собою не лише позитивний заряд. Нові економічні стосунки несуть загрозу для багатьох людей, вимагаючи швидких змін у методах роботи, стилі життя, звичках і часто викликають у більшості людей, що страшаються майбутнього, напади консервативної реакції. Це призводить до трансформації суспільних настроїв, якими поспішають скористатися фанатики й екстремістські групи. В зв'язку з цим Елвін Тоффлер розглядає таке поняття, як «**вирішальна меншість**». Оскільки політичне життя втрачає риси масовості з'являється велика кількість різних партій, рухів і груп, що істотним чином знижує можливість прогнозування політичної ситуації. В процесі цього використання сучасних інформаційних технологій, можливостей оперативної концентрації фінансових коштів і їх переміщення через національні межі можуть дозволити незначній групі стати «вирішальною меншиною», яка здатна порушити хистке статус-кво в суспільстві.

У роботі Е. Тоффлера значна увага приділена розгляду тенденцій і процесів, що несуть загрозу самому існуванню демократії. «Зараз – підкреслює Е. Тоффлер – ми знаходимося віч-на-віч з останніми зрушеннями в політичній владі. Ми можемо перебудувати демократію, зробивши її відповідною ХХІ ст.,

або ж потрапити в середньовіччя, в нові Темні століття. Перший шлях пов'язаний із зрушенням влади від держави до індивіда. Інший шлях загрожує перетворити індивіда на нуль»[38]. Загрозу демократичному розвитку становлять три сили, що активізувалися в сучасному епосі трансформацій: релігійний фундаменталізм; екологічні екстремістські рухи («Екотеократія»), що зароджуються, і ксенофобія, що набирає силу («Нові ксенофоби»).

Література: 2, 5, 6, 12, 20, 24

ТЕМА 8. Управління та світовий порядок у 21 сторіччі: концепція сильної держави Ф. Фукуяма

Питання лекції:

1. Актуальність проблеми сильної держави у сучасний період суспільного розвитку.
2. Основні аспекти сучасної державності за Фукуямою.
3. Децентралізація влади у суспільстві як інструмент громадського адміністрування

Питання № 1:

Досвід розвитку світового політичного процесу та його аналітична інтерпретація свідчать про посилення ролі та відповідальності сучасних держав у всьому світі. У новітньої дослідницької літератури сформувалася стійка думка про кризу ліберальних поглядів роль і місце держави у процесі. Показовою в цьому плані є еволюція позиції одного з найвідоміших теоретиків сучасного лібералізму Ф. Фукуяма. У нових роботах він виступив апологетом посилення ролі сучасної держави. Він мотивує свій новий погляд на державу необхідністю підвищення ефективності державного управління та зміцнення світового порядку. Здатність посилювати чи створювати нові можливості держави та державних інститутів стала головним питанням не лише глобального порядку денного, він виступає основою розробки стратегій сталого та стабільного розвитку національних держав.

Існує декілька визначень поняття сильної держави, серед яких:

підхід, згідно з яким під сильною державою розуміється держава, яка має такий потенціал і кількість ресурсів, що дозволяє йому отримати найбільшу вагу на міжнародній арені та можливості тиску на інші держави;

- підхід, згідно з яким під сильною державою розуміється держава, сила якої полягає, насамперед, у здатності придушувати опір населення діями влади (як правило, держава, в якій реалізовано антидемократичний політичний режим);

- підхід, згідно з яким під сильною державою розуміється держава, яка суттєво контролює суспільство;

- підхід, згідно з яким під сильною державою розуміється держава з сильною процвітаючою та стійкою економікою;

- підхід, згідно з яким під сильною державою розуміється демократична держава зі стійким громадянським суспільством і сильною економікою, всі основні принципи якої належним чином дотримуються та забезпечуються.

Проблема сильної держави перебувала в центрі уваги теоретико-прикладних пошуків багатьох мислителів та політичних діячів. Вона щільно пов'язана та нерозривно еволюціонує з поняттям „держава” взагалі. Уявлення

мислителів про форми правління, принципи функціонування державних органів влади тощо, чинили безпосередній вплив на розуміння феномену „сильна держава”. Проте слід підкреслити, що чітко сформульованої концепції „сильної держави” у політичній думці досі не створено. Кожне політичне вчення, по суті, прагне до створення ідеально-теоретичної моделі сильної держави, віддаючи перевагу різним аспектам. Окремі ідеї щодо необхідності посилення держави мали місце у політичній філософії стародавнього світу, зокрема, у вченнях Платона, Аристотеля, Цицерона та інших. Проте найбільшого свого розвитку ідея сильної держави набула на початку XVI ст. у вченнях Н. Макіавеллі та Ж. Бодена. В подальшому думки, висловлені цими видатними мислителями отримали розвиток у працях Т. Гоббса, Г. Гегеля та інших. Значний внесок у розвиток даної проблематики зробили й представники ліберального напрямку світової політичної думки. Особливість ліберальних поглядів щодо розуміння сильної держави криється у тлумаченні феномену сили. Зокрема, сила держави вбачалася у реальній можливості забезпечити реалізацію людиною своїх природних невід’ємних прав. Подібні думки висловлювали Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо

Питання №2:

На самому початку своєї книги Ф.Фукуяма констатує, що побудова сильної держави – одна з найбільш важливих проблем світового співтовариства, оскільки слабкість та руйнація держав слугує джерелом багатьох серйозних світових проблем: від бідності до СНІДу, наркотиків та тероризму. До того ж, зміцнення держави є життєво важливим завданням для міжнародної безпеки, для майбутнього світового порядку. І хоча за останні понад тридцять років провідною тенденцією у світовій політиці було послаблення держави, наслідки до яких призвели зменшення частки державного сектору, помітне звуження сфери компетенції держави виразно підтверджують актуалітет проблематики сильної держави. Прагнення відшукати відповіді на низку важливих питань, пов’язаних з проблемою зміцнення держави, змушує Ф.Фукуяму звернутися до проблеми створення нових урядових установ та посилення вже існуючих. Це, серед іншого, зумовлено наявністю значної кількості аспектів, які все ще залишаються незрозумілими, особливо що стосується експорту сильних структур до країн, які розвиваються. Загалом наріжним каменем сильної держави Ф.Фукуяма визнає оптимальну систему державного апарату, збільшення його можливостей. Разом з тим, у роботі заперечується наявність єдиної моделі оптимальної організації. У цьому своєму переконанні автор роботи спирається на висновки, зроблені відомими дослідниками Вулкомом та Причеттом, які, зокрема, застерігають щодо дуже обережного ставлення до твердження про існування „найкращої адміністративної практики”. „Не варто дивуватися, - пише Ф.Фукуяма, що суспільне адміністрування унікальне і той чи інший досвід у цій сфері не підлягає широкому узагальненню”. Іншими словами, створення адміністративної системи передбачає обов’язкове врахування „місцевої специфіки”, значної кількості „специфічних контекстних даних”. Загальні знання про зарубіжні адміністративні практики зберігають свій евристичний потенціал лише за умови поєднання з глибокими, всебічними знаннями та, що особливо важливо, розумінням місцевих складнощів, звичок, можливостей,

умов та норм. Реформаторам державної служби Ф.Фукуяма радить також апелювати до місцевої специфіки. У цьому зв'язку показовим є приклад східно-азіатських реформаторів, які з'ясувавши де існує сильне управління перейняли деякі прийоми, суттєво змінили їх таким чином, щоб вони почали працювати на своє власне суспільство. „І, зрозуміло, - зауважує Ф.Фукуяма, - досягнули успішного розвитку, тому що не дозволили іноземним донорам насадити у їхніх країнах такі інститути, котрі витіснили б інститути місцеві”.

При цьому в розумінні державності автор розводить аспекти «сила» та «сфера впливу» державної влади, характеризуючи останній як сукупність функцій та цілей, що покладаються на державу. У зазначеному ключі реальна дієздатність держави, що виражається у можливості відкрито проводити власну політику, а також забезпечувати реалізацію та дотримання законності, позначається синонімічні поняття «сила державної влади», «ефективність держави», «могутність державного апарату». З погляду Ф. Фукуяма, для розвитку того чи іншого суспільства необхідно зосередити увагу на аспекті сили держави, надавши їй реального характеру за допомогою впровадження розвинених та ефективно діючих політичних інститутів, заснованих на демократичній легітимності, яка відіграє функціональну роль у владі, що враховує національно-культурні чинники. Мова йде про такі поняття як „сфера державного впливу” та „сила держави”. У своїй роботі Ф.Фукуяма демонструє чітко їх розмежування, підкреслюючи, що сфера державного впливу передбачає, що на уряд покладені різні функції та цілі, натомість, „сила державної влади” тлумачиться як здатність держави планувати та впроваджувати політичні курси і забезпечувати дотримання законів. Необхідність подібного розмежування зумовлена тим, що дуже часто поняття „сила” застосовується як у відношенні до сфери державного впливу, так і стосовно сили або могутності, що в сукупності впливає на формування помилкового розуміння державності. Крім того, наслідком змішування цих двох понять стало те, що тривалий час не усвідомлювався факт, що переважна більшість найважливіших чинників, котрі впливають на розвиток, зовсім не економічні, а належать до формальної сторони відносин та політики. Інакше кажучи, було відсутнє розуміння того, що визначальним чинником процесу розвитку є соціальні інститути. Таким чином, Ф.Фукуяма стверджує, що сила державних інститутів більш важливіша, ніж сфера впливу держави. На підтвердження даного висновку він наводить приклади країн Східної Азії, чий успіх за останні чотири десятиліття Ф.Фукуяма пов'язує, здебільшого, з „прекрасними державними інститутами”.

Питання №3:

Останнім часом процес становлення та розвитку громадянського суспільства все більш відверто й тісно пов'язується з процесом децентралізації влади. Як правило, децентралізація розглядається як процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру. Доцільно зазначити, що проблема взаємного впливу децентралізації влади та розвитку громадянського суспільства піднімалася у роботах багатьох відомих дослідників. Досить згадати прізвища засновника терміна “децентралізація” А. де Токвіля, одного з фундаторів філософії права Г.

В. Ф. Гегеля, відомого соціолога М. Вебера, знаного суспільствознавця Ю. Хабермаса. Серед представників сучасної державно-управлінської думки цю проблему досліджували К.-О. Апель, Д. Бьолер, Г. Віттімо, Ф. Фукуяма, О. Хеффе, С. Баумген, Р. Далтон, Д. Бітхен, К. Бойл, К. Тейлор, П. Вейтт, Т. Маршалл, А. Селігман та інші.

Місце децентралізації влади у процесах становлення громадянського суспільства можна проаналізувати через відповідні її політико-адміністративні фактори, які забезпечують його активізацію. До таких факторів доцільно зарахувати:

– активізацію політичної участі громадян (місцева та регіональна влада надають громадянам більше, порівняно із центральною владою, можливостей для участі в політичному житті, що своєю чергою допомагає формувати більш вихованих та інформованих громадян);

– забезпечення максимальної “підзвітності” влади: місцеві та регіональні політико-адміністративні інститути традиційно стоять ближче до громадян, завдяки цьому вони більшою мірою здатні відгукуватись на їх потреби, що своєю чергою легітимізує демократичну підзвітність держави суспільству та дозволяє переконатись у тому, що влада не лише діє в загальнонаціональних інтересах, але й в інтересах конкретного регіонального співтовариства;

– посилення легітимності державної влади: фізичне дистанціювання громадян від центральних органів влади відображається на оцінці їх рішень, оскільки рішення приймаються на середньому та низовому рівні інколи здаються більш легітимними;

– захист демократичних свобод, що стримує наступ центральної влади на права та свободи індивіда, виходячи із цього лише децентралізована влада здатна захистити своїх громадян, оскільки розподіл влад “по вертикалі”, подрібнюючи моноліт державної влади, створює систему “стримувань та противаг”, тоді коли централізація стримує антидемократичні рішення периферійних політико-владних інститутів.

Література: 3, 5, 6, 12, 20, 24,32

ТЕМА 9. Постмодерністські погляди на суспільство Жана Бодріяра.

Питання лекції:

1. Ж. Бодріяр: створення «антисоціальної» теорії.
2. Симюляри та симуляції сучасного суспільства за Ж.Бодріяром.
- 3.Ера тотальної симуляції або штучне відродження реальності

Питання № 1

Ж. Бодріяр: створення «антисоціальної» теорії

Жан Бодріяр (J. Baudrillard) – 1929 - 2007, французький соціолог та культуролог. Ж. Бодріяр був професором Паризького університету, викладав також у провідних навчальних закладах США та Європи. Ж. Бодріяр зазнав сильного впливу К. Маркса, Е. Дюркгейма, структуралістів, особливо структурних лінгвістів, і, звісно, М. Фуко, взявши в нього ідею деконструкції. Строго кажучи, сам Ж. Бодріяр не вважає себе постмодерністом і навіть соціологом: «Я метафізик, можливо, мораліст, але безумовно не соціолог. Єдина «соціологічна» робота, на яку я можу мати законні претензії – це моє зусилля покласти край соціальному, самої концепції соціального». Однак,

незважаючи на дані заяви, Бодріяр серед соціологів вважається все ж соціологом. Він автор численних суто соціологічних праць. Серед його праць: «Система речей», «Споживче суспільство», «Критика політичної економії знака», «Дзеркало виробництва», «Символічний обмін та смерть», «У тіні мовчазної більшості», «Збочення», «Симулякри та симуляції», «Фатальні стратегії», «Ілюзія кінця», «Екстаз комунізації», «Рік 2000 може не наступити», «Америка», «Прозорість зла: нариси про екстремальні явища» та ін.

«Кінець соціального»

Що стоїть за висловленим Бодріяром постулатом про «кінець соціального»? На його думку, це означає, що соціальне розчиняється, розріджується в масі. Такі соціальні реалії як клас чи етнос просто розчиняються при створенні величезної, недиференційованої маси, яка мислиться їм як статистична категорія, а не соціальна спільність. У такому розумінні соціальне відмирає. А якщо соціальне відмирає, то з ним зникає і класична соціологія, предметом якої якраз є соціальним. Тоді виникає потреба про новий тип теоретизування про навколишній світ. І Бодріяр робить таку спробу створення принципово нової теорії про суспільство.

Йдеться про «антисоціальну» теорію з принципово новими поняттями. Бодріяр свою теорію асоціює з «патафізикою» – «наукою уявних рішень», заявляючи, що це єдиний шлях відображення реальності, в якій сьогодні виявилось людство. Не випадково, ряд учених відносять роботи Бодріяра до наукової соціологічної фантастиці, в якій навмисне перебільшують реальні тенденції і при цьому досліджується, яким може бути майбутнє, якщо люди не втручатимуться у нинішній перебіг життєвих процесів. При цьому саме дослідження здійснюється не у звичних наукових поняттях, а часом за допомогою неординарних трактувань старих понять, які вкладається новий зміст (згадувана вище «маса»), за допомогою афоризмів і навіть віршів та анекдотів. Така форма теорії постмодерну, такий її науковий інструментарій, якого, очевидно, доведеться звикати всім, хто серйозно відноситься до цього наукового спрямування.

Споживче товариство

Як зазначалося вище, Бодріяр протягом певного періоду своєї творчості захоплювався роботами Маркса. Однак, на відміну від багатьох марксистів, він наголосив не на дослідженні виробництва, а споживання, особливостей його прояви у Америці. У концентрованій формі ці проблеми розглядаються в роботі "Америка". Американське суспільство, вважає Бодріяр, є моделлю споживчого суспільства, на яку орієнтуватимуться європейські країни. Однак Америка, як вважає Бодріяр, перетворюється на соціальну пустелю, на світ кітчу, в якому зникають естетичні та високі цінності.

У структуралістів Бодріяр взяв ідею бачення споживчих систем товарів через призму коду сигніфікації (сенсу), що здійснює контроль, предметами, і індивідами суспільства. Предмети споживання є частиною знакової системи. Тому можна стверджувати, що коли люди споживають предмети, вони споживають знаки. Те, що ми споживаємо, часто не є предметами в власному значенні слова, лише знаками. «Споживання... – пише Бодріяр, – є систематичним актом маніпуляції знаками... щоб стати предметом споживання, предмет спочатку має стати знаком». На основі цього судження соціологом

робиться далекосяжний висновок, підтверджує постулат про «кінець соціального»: люди перестають відрізнятися за соціального походження чи становища. Основою їхньої диференціації стають знаки, що споживаються ними. Більше того, через споживання конкретних знаків, ми уподібнюємося тим, хто споживає подібні знаки, і, навпаки, стає відмінним від тих людей, хто ці знаки не споживає.

Причому саме код контролює, які предмети люди споживають, що вони роблять. Індивідам може здаватися, що, маючи гроші, вони можуть придбати все, що завгодно все, що вони можуть захотіти. Але справа в тому, що вони можуть захотіти лише те, що споживає група, до якої вони належать, точніше те, що диктує характерний цієї групи код сигніфікації. У цьому весь зміст споживчого суспільства: людям здається, що вони повністю вільні в споживанні, але насправді код сигніфікації обмежує їх свободу. Наприклад, багато досить забезпечених пенсіонерів на Заході в зимовий період часу відпочивають протягом кількох місяців у теплих екзотичних місцях (у цей період всі послуги значно дешевші). Але там практично немає людей похилого віку зі східної частини Європи. Безсумнівно, «нові росіяни» могли б організувати такого роду відпочинок для своїх батьків та порадувати старих. Але над ними панує той самий код сигніфікації, що диктує, що можна споживати представникам цієї групи (поїздка взимку до південних країн, як правило, не входить до нашого коду).

Споживче суспільство покладає край «потребам» у традиційному сенсі цього поняття. Досі потреби були пов'язані з певними індивідами відносинами через предмети споживання. Бодріяр здійснює деконструкцію цих відносин у фукоїстському дусі і приходять до цікавих міркувань. У товаристві постмодерні люди не купують те, чого вони потребують. Швидше, код контролює та змушує їх робити ті чи інші покупки. Предмети втрачають функцію корисності. Споживча вартість замінюється символічною вартістю: індивіди починають купувати товари, тому що вони є символами престижу, влади, благополуччя. Ці символи не так задовольняють конкретні потреби, скільки служать диференційними знаками, що свідчать про належність до конкретної групи рівнів. Так, поступово із споживаних символів складається «мова», що дозволяє значуще спілкуватися з оточуючими: товари можуть красномовно розповісти практично все про їх власників, що належать до певної «споживчої маси».

Символічний обмін

У споживчому суспільстві немає таких символів, які не були б товаром. Усі символи – пиво та цигарки, високе мистецтво та сексуальні акти, абстрактні теорії та автомобілі – виробляються, обмінюються та продаються. Так, виникає і затверджується символічний обмін. Концепція символічного обміну є стрижнем теорії Бодріяра. На його думку, символічний обмін стає основою універсалиєю сучасного споживчого суспільства. З обґрунтуванням концепції символічного обміну Бодріяр повністю відходить від Маркса, який, як ми пам'ятаємо, наголошував на економічному обміні. Вона ж дозволяє її автору обґрунтувати нове, тристадійне бачення історії людської цивілізації. На першій стадії, що включає архаїчне та феодальне суспільства, обмінювався лише додатковий матеріальний продукт. На другий - капіталістичної – обмінювалися

всі товари промислового виробництва. На третій, нинішній затверджується та панує символічний обмін. Символічний обмін у принцип відрізняється від обміну економічного: він не передбачає прямого обміну товарів; взаємодія тих, що обмінюються практично ні чим не обмежена; і головне - По суті він є швидше руйнівним, ніж творчим. Причому руйнується і те, проти чого було спрямовано традиційні соціальні рухи.

Так, третя стадія десоціалізує і покладає край колишнім відносинам між капіталістами та робітниками. Їм на зміну приходять стосунки між терористом та заручником, маючи на увазі, що всі ми в циклі символічного обміну (взяття та повернення) можемо потенційно виступати і терористами та заручниками. За допомогою цієї метафори Бодрійр підкреслює відмирання соціальних правил, що регулювали людські відносини, настання антираціоналістської патології. Більше того, ці нові відносини свідчать і про відмирання відчуження в марковому розумінні, і про відмирання аномії у дюркгеймівському баченні. За Бодрійром, нові відносини «гірше» відчуження та аномії, вони знаходяться «за їхніми межами». Але вже такі вони є.

Однак символічний обмін не поширюється на взаємодію з мертвими, що характерно для попередніх товариств. У традиційних суспільствах існували численні ритуали, що символізують нерозривний зв'язок, що живуть із попередніми поколіннями. Споживче товариство по суті розриває цей зв'язок, радикально відокремлюючи життя від смерті. Старих людей направляють, хоч і в комфортабельні, але сегреговані будинки для людей похилого віку. Бодрійр, очевидно, намагається підвести читачів до висновку, що символічний Обмін руйнує колишні соціальні відносини. І головним руйнівником виступає не революції, якась соціальна сила, а контроль із боку коду сигніфікації. Сила його ефективності виявилася значно більшою, ніж сила раніше відомих соціальних рухів. Але сам код також контролюється і насамперед засобами масової інформації. Причому, сучасні ЗМІ практично тотально маніпулюють кодом. Це проявляється в тому, що символи, що мають концентрований вираз у коді, стають абсолютно індетермінованими, відносними від реалій оточуючого світу. У результаті руйнується та відмирає зв'язок між символами та реальністю. Обмін між символами відбувається відносно один одного, але не між символами і реальністю. За символами не стоїть нічого конкретного. Так стирається межа між реальністю та вигадкою, між істиною та оманю. Реальність та істина, як вважає Бодрійр, просто перестають існувати.

Гіперреальність

Символічний обмін призводить до утвердження «гіперреальності». Під Гіперреальністю Бодрійр розуміє симуляції чогось. Соціолог додає при цьому, що гіперреальність для стороннього спостерігача реальніша, ніж сама реальність, правдивіша, ніж істина, чарівніша, ніж сама чарівність. У як приклад гіперреальності Бодрійр наводить Діснейленд. У парку життєвий світ сприймається як реальніший у порівнянні з тим, що є «реальність» за його брамою. Обслуговування знову-таки тут чудовіше, ніж те, з яким ми стикаємося у реальному житті. Бачення фауни та флори океану набагато краще, ніж її можна пізнати при реальному контакті з морською водою.

Перетворення символів на гіперреальність, за Бодрійром, здійснюється завдяки серії послідовних перетворень символів:

- 1) символ відбиває сутнісну характеристику реальності;
- 2) символ маскує та спотворює сутність реальності;
- 3) знак вже приховує відсутність сутності дійсності;
- 4) він перестає співвідноситися з реальністю взагалі, уявляючи лише подобу чи видимість чогось.

Гіперреальність має справу з фрагментами чи взагалі видимістю реальності. За Бодріаром, громадська думка відображає не реальність, а гіперреальність. Респонденти не висловлюють власну думку. Вони відтворюють те, що раніше вже було створено як системи символів засобами масової інформації. Політика, як вважає Бодріяр, також набуває форми гіперреальності. Партії не відстоюють і не борються за щось реальне. Тим не менш, вони протистоять один другові, «симулюючи опозицію».

Бюрократична система контролю, адекватна економічному обміну, поступається місцем «м'якому контролю, що здійснюється за допомогою симуляцій». Всі соціальні групи у результаті перетворюються на «єдину велику симульовану масу». "Революція нашого часу є революція невизначеності", - підсумовує Бодріяр. Її результатом є те, що індивіди стають індіферентними. щодо часу та простору, політики та праці, культури та сексу (дедалі більше людей схильні до того, щоб хірургічно чи семіотично змінити стать) і т.д.

Питання №2:

«Симулякри та симуляції» – так називається робота Бодріяра, в якій розкриваються механізми формування гіперреальності. Під симулякрами Бодріяр розуміє знаки або образи, що відриваються по сенсу від конкретних об'єктів, явищ, подій, яких вони спочатку ставилися, і тим самим виступають як подробиці, потворні мутанти, фальсифіковані копії, які не відповідають оригіналу. Своім корінням цей термін сягає поняття, введене ще Платоном, - копія копії, що означає, що багаторазове копіювання зразка в результаті наводить до втрати ідентичності образу. У зв'язку з цим симулякри виступають як знаки, що набувають автономного сенсу і взагалі не співвіднесені з реальністю. Тим не менш симулякри можуть і широко використовуються у комунікативних процесах сучасного суспільства. Вони сприймаються людьми завдяки асоціаціям з конкретними об'єктами, явищами, подіями. Іншими словами, завдяки заміні реальних знаками реального відбувається утвердження ілюзії реальності, творчості, прекрасного, доброти тощо. Як вважає Бодріяр, сучасне суспільство засноване на симулякрах.

Діснейленд - привабливіший, ніж природна природа; модна річ – краще тією, яка чудово функціонує; порнофільми змінюють сексуальність, мильні опери - кохання і т.д.

Симуляція в інтерпретації Бодріяра означає набуття знаками, образами, символи самодостатньої реальності. Соціолог вважає, що сьогодні розвиток людської цивілізації йде у напрямку утвердження світу симуляцій, які буквально поширилися попри всі сфери життя.

Наскільки симулякри та симуляції увійшли до нашого життя? Подобається нам це чи ні, але різні симулякри стали частиною нашої насправді. Вони є цілком реально, хоча, як правило, щодо нетривалий час. В результаті структури та функції, що представляють власне суспільство, стають розмитими та дифузними. Складається ситуація із затвердженням та

розповсюдженням симуляцій «реального світу», який тепер важко чи майже неможливо описати за допомогою традиційно прийнятого, раціонального наукового інструментарію. Стає неможливим відповісти на запитання, яка ж реальність «істинна» чи хоча б – яка «реальніша». Але очевидно те, що симуляції стали, м'яко скажімо, певними реальностями, які розмивають значення сучасних та історичних подій, позбавляють людей пам'яті, прагнень досягнути істину.

Симулякри невіддільні від нових культурних продуктів. Вони роблять їх якісно невизначеними. Так, сучасна звукозаписна апаратура дозволяє робити неможливі раніше маніпуляції зі звуком. Класичні твори Моцарта, Бетховена, Шостаковича можуть набувати зовсім іншого найрізноманітнішого за параметрами звучання, яке багатьох слухачів просто зачаровує. Більше того, апаратура дозволяє слухачам ставати співавторами виконання, задаючи звучанню певні якісні характеристики. Але це буде не той варіант виконання, який замислювався спочатку авторами творів. Це буде "копія копії". Очевидна невідповідність нового та автентичного, авторського звучання.

Завдяки симулякрам стираються відмінності між кітчем та високим мистецтвом. Тим самим починає розмиватися саме уявлення про нормативність та девіацію, маскується культурна деградація. Аналогічна ситуація складається й інших сферах життя. Так, завжди існували легальний та чорний ринки. У різних культурах ставлення до нелегальної економічної діяльності варіювалося від нетерпимого до поблажливого. Але це було відображення реальності, що прагне адекватного подання стану справ у суспільстві. Люди знали, що справді вони мали. Поява та розвиток сучасних економічних симулякрів – тіньових підприємств та банків, фірм одноднівок, різного роду «дахів» – змішало все настільки, що ідентифікувати легальну та нелегальну діяльність ставати дедалі важче. Фактично, симулякри знищують будь-яку співвіднесеність знаків, слів, реклам справжнім станом справ. Симулякри починають розмивати реальність у політичній сфері. Часом зникає саме уявлення про політику як цілеспрямовану діяльність. Вона симулюється суто прагматичною метою збереження або набуття владних повноважень – успіхом локального рівня, який не має нічого спільного ні з реалізацією конкретних програм, ні навіть із виконанням традиційних «обіцянь» політиків народу. І при тому з'являються симулякри самих джерел влади: виникають структури з розмитими функціями, іноді навіть легітимно не закріпленими.

Питання №3:

У філософському і культурологічному просторі є феномени, що відносяться до світу реального та ірреального, симулякри, концепти, символи та інші. Так сталося, що саме симулякри є однією з основних категорій постмодерністської філософії, що, на думку Ж. Бодріяра, є характерною ознакою ХХ століття як епохи тотальної симуляції, або «штучного воскресіння реальності», і продовжують свою наступальну ходу в ХХІ столітті у всіх сферах духовної і виробничої діяльності. Як стверджує відомий філософ і теоретик культури Ж. Бодріяр, симулякри виникають на певному етапі розвитку культури, зокрема, вони неможливі в традиційному суспільстві, оскільки знаки захищені системою заборон, що забезпечує їм ясність та однозначність при позначенні реалій. Як стверджує Бодріяр, який першим на науковій основі

створив теорію симулякрів та здійснив їх класифікацію (адже відома класифікація Епікура), з Відродження починається ера звільненого знака, і людство вступає в еру симулякрів, що продовжується й донині.

Поняття «симулякр» відоме ще за часів Платона, Епікура та інших: симулякр це зовсім не те, що приховує істину, це істина, що приховує, що її немає, іншими словами, в перекладі з французької мови симулякр, симулякра (псевдоріч, порожня форма) образ, відсутній в реальності, подoba, що не має оригіналу, фантом, за яким немає будь-якої дійсності. Найпростіший приклад симуляції це використання в мистецтві бароко гіпсу як імітатора натуральних матеріалів дерева, оксамиту тощо. Є й більш складні і суперечливі приклади симулякрів божественні образи, ікони, що, можливо, є, на думку Бодріяра, нічим іншим, як «ірреферентними божественними симулякрами, або симулякрами божества». Наприклад, якщо порівнювати існування симулякрів у релігії, то у православ'ї, по суті, Бога ніколи не було, і завжди існував лише його симулякр, або навіть сам Бог завжди був лише власним симулякром, що породило такі явища, як іконоборці й іезуїти. В ісламі ж будь-яке зображення пророка Мохаммеда категорично заборонено і тому навряд чи можливо говорити про його симулякр.

Симулякр (від лат. *simulacrum, idola, phantasma*) поняття філософського дискурсу, введене в античності для характеристики, поряд з образами-копіями речей, таких образів, що далекі від сутності і виражають різний душевний стан людини: фантазми, химери, фантоми, привиди; галюцинації, репрезентації снів, страхів, марення. Антична філософія виходила з пошуку відповідності образу сутності (ейдос) речі або її зразка (парадигми). Тому акцент робився на ейдетичній подобі. Фантазми ж, наприклад, як далекі від подібності, вели до омани і були притаманні софістичним міркуванням. Уже Платон у «Софісті», пов'язуючи мистецтво з наслідуванням, говорить про два види копіювання: розумне творить образи і створює примари «фантазмагоричні» образи, що тільки здаються подібними до предметів. Софісти створюють уявне знання і примарні подоби, а не образи відповідних предметів. Аристотель підкреслює, що розумне створює форми в образах (*phantasmata*), що можуть бути двоякого роду: ті, що виникають при наявності предметів, даних у відчуттях (*aisthemata*), і без них, пояснюючи те, до чого слід прагнути і чого слід уникати. Стоїки проводили відмінність між витвором уявлення (*phantasia*) і примарою (*phantasma*). Якщо фантазія відбиток, слід предмета в душі, то фантазми це те, що бачиться в наших думках, як це буває уві сні. Мислення розглядається ними як діяльність, що формує примари: предмет мислення є мисленнєвий привид, це не істота і не властивість, але він ніби існує і є властивістю. Нове трактування образів-симулякрів подано у філософів-атомістів, які пояснювали їх безперервними витіканнями з тіл і значно розширювали сферу їх існування. Так, Демокріт пояснює зорове сприйняття закінченням зовнішньої форми з тіл через повітря як ідолів образів, з вигляду схожих з тілами, з яких вони виходять. Якщо Парменід пов'язував сприйняття з променями, що йдуть з ока, то Епікур із закінченням від тіл, подібних до них, «але за тонкощі далеко віддалених від предметів, доступних чуттєвому сприйняттю». «Виникнення образів відбувається зі швидкістю думки, але йот не можна помітити». Й Епікур називає ідолами, а Лукрецій симулякрами. Симулякри, що виходять з

глибини, проходять через поверхню, заміщаючи поверхневі шари. Симулякри, що надходять з поверхні, виявляються тільки при світлі. Лише з'єднання ряду симулякрів формує образ чуттєво сприйманого тіла. Третій вид симулякрів фантазми, що не походять від речей, а створюються баченням уві сні, в маренні: образи усяких предметів різноманітні і всюди по всіх напрямках блукають, будучи тонкими, як павутиння, як блиски золота. Ю. Цезар, розповідаючи про вдачі і звичаї галлів і германців, називав симулякрами їх богів-ідолів.

Сучасні постмодерністи (Ж. Дельоз, Ж. Деріда, Ж. Бодріяр, П. Клоссовські) звернулися до поняття симулякра, щоб підкреслити, що творчість людини це творчість образів, далеких від подібності речей і виражають стан душі людини (надії, страхи, способи бачення тощо) і нічого більше. Вже мова трактується ними як «найбільша з симулякрів». Процес руйнування мови в сучасному суспільстві почав відстежувати і німецький філософ Хайдеггер у «Листах про гуманізм»: «Мова оселя духу. В оселі мови живе людина... Повсюдне спустошення мови, яке швидко поширюється, не лише підточує естетичну й моральну відповідальність у всіх вживаннях мови. Воно коріниться в руйнуванні людської істоти... Занепад мови, про який останнім часом так багато і часом запізно говорять, є, однак, не причиною, а вже наслідком того, що мова під пануванням новоєвропейської метафізики суб'єктивності майже нестримно випадає із своєї стихії. Мова все ще не видає нам своєї суті: того, що вона оселя істини Буття. Мова, навпаки, піддається нашій голій волі й активності і служить знаряддям нашого панування над суцям». Тобто німецький філософ обстоює думку, що перетворення мови в знаряддя панування є початком руйнування мови в сучасному суспільстві, якому вона стала більш аналітичною, оскільки раніше словам була притаманна багатозначність смислу і конотація (породження словом образів і почуттів через асоціацію).

Якщо в античній філософії симулякр образ речі, правда, далекий від подібності, то сучасний постмодернізм проводить відмінність між копією та симулякром, поклавши в якості його джерела концепт, що виробляє враження та чуттєві образи, які не зображують чогось зовнішнього, а симулюють ідею. Симулякр розглядається як образ, позбавлений схожості з предметом, але створює ефект подоби. «Симулякр будується на невідповідності і на розходженні. Будучи конструкціями, що включають в себе спостерігача, симулякри припускають відмову від якоїсь привілейованої точки зору, від ієрархії, від усякого упорядкування. Світ симулякрів це світ «торжествуючої анархії», це руйнування моделей та копій заради воцаріння хаосу. «Владою симулякрів визначається сучасність», не тільки сучасне мистецтво (наприклад поп-арт), а й соціальне життя». Ж. Бодріяр, характеризуючи сучасність як істерію виробництва і відтворення реального, що знаходить своє втілення в гіпермаркетах, пов'язує симуляцію і симулякр. Представлення ставати симулякром, якщо воно відображає глибинну реальність, маскує або денатуралізує її, маскує відсутність глибинної реальності або взагалі не співвідноситься з будь-якою реальністю. Сам Бодріяр називає себе нігілістом транспарентності (прозорості), який відкидає всі знаково-символістичні форми культури і виходить з того, що «немає більше надії для сенсу».

Бодрійяр у роботі «Симулякри і симуляції» (1981) обґрунтовує феномен симулякра аналізом процесу симуляції, зрозумілої як «породження, за допомогою моделей, реального без витоків і реальності: гіперреальність». У рамках симуляції здійснюється «заміна реального знаками реального», і реальне як отриманий продукт «не зобов'язане більше бути раціональним, оскільки воно більше не порівнюється з якоюсь ідеальною негативною інстанцією. Воно тільки операціональне. Фактично, це вже більше і не реальне, оскільки його більше не обволікає ніяке уявне. Це гіперреальне, синтетичний продукт, випромінюваний комбінаторними моделями в безповітряний простір». Фундаментальною властивістю симулякра в зв'язку з цим виступає його принципова невідповідність будь-якій реальності. Розглядаючи сучасність як еру тотальної симуляції, Бодрійяр трактує в цьому ключі широкий спектр соціальних феноменів культуру, політику, мистецтво тощо, демонструючи їхній характер симуляції в сучасних умовах: якщо влада виступає як симуляція влади, то й опір їй не може не бути настільки ж симулятивний; інформація не виробляє сенс, а «розігрує» його, підміняючи комунікацію симуляцією спілкування («пожирає» комунікацію). Симуляція, таким чином, розташовується «по той бік істинного і помилкового, по той бік еквівалентного, по той бік раціональних відмінностей, на яких функціонує будь-яке соціальне». Реальність у цілому підміняється симуляцією як гіперреальність: «Більш реальне, ніж саме реальне ось таким чином воно скасовується». Таким чином, симулякр як форма фіксації нефіксованих станів відкриває «горизонт події», по один бік якого мертва і жорстка визначеність нібито об'єктивного та іманентного події сенсу, а по інший «засліплення, що є результатом ... імплузії сенсу». За Бодрійяра, симулювати не означає прикидатися. Той, хто прикидається хворим, може просто претендувати на те, що він хворий. Той, хто симулює хворобу, виявляє в собі деякі «істинні» симптоми хвороби. Тобто, удавання не зачіпає принципу реальності, досить чітке розходження між реальністю і «хворобою» зберігає силу, оскільки відношення між реальністю і хворобою носить чисто зовнішній характер: реальність просто маскується. В іншому випадку симуляція підриває відмінність між «істиною» і «брехнею», між «реальним» і «уявним». Але якщо людина, яка симулює хворобу, проявляє дійсно симптоми хвороби, то чи насправді він / вона хвора? Симуляція не може розглядатися як об'єктивний процес. Той, хто симулює хворобу, не може розглядатися об'єктивно ні як хворий, ні як здоровий. У даному випадку медицина і психологія недоречні. Бо якщо якийсь симптом дійсно може «виявлятися», причому не як природна здатність, тоді будь-яка хвороба може розглядатися як симульована, і цілком зрозуміло, що медицина в цьому випадку недоречна, оскільки власні процедури лікування вона застосовує тільки при виявленні «істинної» хвороби. «Репрезентація починається з принципу, який стверджує, що знак і реальність еквіваленти, навіть якщо ця еквівалентність утопічна, вона все ж є фундаментальною аксіомою. Симуляція починається з утопії цього принципу еквівалентності, з радикального заперечення знака як цінності, з розуміння знака як реверсії та винесення смертного будь-якої референції». У цьому випадку, коли репрезентація намагається абсорбувати симуляцію, інтерпретуючи її як помилкову репрезентацію, симуляція включає в себе всю репрезентацію як єдине ціле, що

розуміється як симулякр.

Бодрійяр виділяє кілька етапів процесу симуляції: знак спочатку являє собою відображення якоїсь субстанціональної реальності, згодом він починає спотворювати її, на наступному етапі він вже маскує не що інше, як відсутність подібної субстанціональної реальності, нарешті, він звертається у свій власний симулякр і втрачає всяке ставлення до якоїсь реальності. У першому випадку репрезентації належать до порядку причастя, таїнства, у другому до порядку збочення, у третьому до порядку чарівництва, і тільки в четвертому до порядку симуляції. Найважливішим поворотним пунктом у цьому процесі симуляції є перехід від знаків до знаків, що приховують від нас той факт, що вони не означають нічого. Перше передбачає теологію істини, друге знаменує століття симуляції і симулякра. На зміну реальності приходять гіперреальність, коли будь-яка можливість пізнати реальне утопічна і одночасно зростає ностальгія за якоюсь автентичністю, задовольнити яку в принципі неможливо, оскільки ностальгія ця призводить до подальшої ескалації та інтенсифікації.

У книжці «Прозорість зла» Ж. Бодрійяр оцінює сучасний стан культури як такий, у якому всі «приречені перегравати всі сценарії саме тому, що вони вже були одного разу розіграні не важливо, реально чи потенційно».

Бодрійяр, характеризуючи світову ситуацію, відзначає, що тріумфальне переродження модернізму в постмодернізм не привело до позитивної трансформації людських цінностей, проте відбулося розсіювання, інволюція цінностей, наслідком якої виявилася тотальна конфузія, неможливість вигадати жодний визначальний принцип: ні естетичний, ні сексуальний, ні політичний. На погляд філософа, художні форми тепер не створюються, а лише варіюються, і нестворення нових форм є симптомом кінця мистецтва. Занепад мистецтва відбувається найбільше в так званих технічних видах мистецтва, зокрема в кінематографі. Але образи таких видів мистецтва, як література, живопис, архітектура тощо, на думку Бодрійяра, хоч якимось викликають у нас фантазії і можуть протистояти гіперреальності, що породжується симулякрами.

Дещо іншу теорію симулякрів представили Ж. Дельоз і Ж. Дерріда. Дельозівський симулякр це постійний рух сил, що породжують безперервну зміну світу, становлення та відмінності. У той час як подоба будується на схожості копії і оригіналу або ідеї речі, симулякр будується на невідповідності, на відмінності. Ідея управляє схожістю копії і оригіналу. Досить чіткий зв'язок істини і буття. Симуляція ж передбачає зовсім іншу онтологію, іншу ідею, іншу істину. «Симулякр не є деградована копія, він містить у собі позитивний заряд, який заперечує і оригінал, і копію, і зразок, і репродукцію. З як мінімум двох дивергентних серій, інтеріорізованих у симулякр, ні одна не може вважатися оригіналом, ні одна не може вважатися копією». Симулякр не закладає ніякої нової підстави, а навпаки, відкидає будь-яку підставу. Дельоз зауважує, що симулякр включає в себе кут зору спостерігача, тобто сам спостерігач є складовою симулякра і саме в точці спостереження можливі всякого роду деформації і спотворення. У симулякрі наявне шалене становлення, вічно інше становлення, глибинне субверсивне становлення, що вміє вислизнути від рівного, від межі, від «того ж самого» або від «подібного»; завжди і більше і менше одночасно, але ніколи не стільки ж. Свою тезу щодо симулякра Дельоз підтверджує ідеєю «вічного повернення» Ф. Ніцше.

Література: 2, 4, 5, 6, 11, 15, 16, 23, 27, 33

ТЕМА 10. Постмодерністські погляди А.Турена на суспільство та конфлікти в ньому.

Питання лекції:

1. Концепція постіндустріального суспільства Алена Турена.
2. “Програмоване суспільство” за А. Туреном.
3. Концептуальні підходи до розуміння соціального конфлікту та його перспектив у сучасному суспільстві.

Питання № 1:

Для позначення суб'єкта соціальної дії Турен вводить поняття історичного суб'єкта, який розуміється як абстрактний теоретичний принцип, подібний до поняття суспільства або соціальних норм. На соціетальному рівні як історичний суб'єкт виступають соціальні рухи. Турен пропонує образ суспільства як системи дії, у якому об'єктом вивчення стають соціальні рухи.

Для відстеження динаміки у суспільному розвитку та еволюції різних типів суспільств (цивілізацій) Турен широко використовує категорію "соціетальний тип". Ця категорія дає, вважає він, можливість простежити зрушення у людській діяльності від одного типу суспільства до іншого: від торгівлі до виробництва, від виробництва до комунікації, від одного типу культури до інших типів, від одного типу відносин між колективністю та її оточенням, від одного типу відносин між „соціальними акторами” (діючими суб'єктами історичного процесу) до інших.

З цих позицій доіндустріальні суспільства аграрного та торговельного типу цілком правомірно ототожнюються з афінською чи римською цивілізацією, де чітко проявляється зв'язок між соціетальністю та політичною цілісністю. У разі індустріального суспільства виникає набагато більша дистанція між ним та національною державою. Ще віддаленим цей зв'язок стає у постіндустріальному, програмованому суспільстві, якому відповідає більш складна, менш механічна і менш стабільна порівняно з доіндустріальним та індустріальним типами суспільства модель організації. На відміну від останніх, на противагу "пірамідній структурі" суспільств з нижчими рівнями самозміни їх функціонування, в постіндустріальному суспільстві, що йде їм на зміну, центри прийняття рішень складають самоорганізовану і самозмінну систему без центрального пункту.

На відміну від індустріального суспільства, в якому основний класовий конфлікт існує між робітником і босом, у програмованому суспільстві основний соціальний конфлікт пролягає, за Туреном, між механізмом виробництва та управління та самим споживачем. Перехід до нього означає рух до більш відкритого суспільства, яке спонукає людей, товари та ідеї циркулювати набагато більшою мірою, ніж це робили попередні товариства.

Постіндустріальне суспільство діє найбільш глобально на управлінському рівні, використовуючи при цьому дві основні форми. По-перше, це нововведення, тобто. здатність виробляти нову продукцію як результат інвестицій у науку та техніку; по-друге, самоврядування стає проявом можливості використовувати складні системи інформації та комунікацій.

Особливу увагу Турен приділяє структурі соціологічного знання та ролі

соціолога у світі. Предметом соціології, з його погляду, є соціальні відносини, проте Турен вважає, що предмет соціології може бути визначено не враховуючи ставлення соціолога до об'єкта свого аналізу. Перед соціологом стоїть завдання розкриття суспільству його дій та конфліктів, розкриття акторам зв'язків, до яких вони залучені, виявлення соціальних відносин, прихованих панівним класом, державою, які стають об'єктом сучасної соціології. Соціологія має виходити, вважає Турен, із реальних відносин класів та боротися проти зусиль панівної ідеології приховати своє панування. Але в той же час соціологія повинна дотримуватись дистанції і по відношенню до ідеології підлеглих класів, що несуть нову владу.

Турен – активний прихильник концепції постіндустріального суспільства, яке він характеризує як суспільство, яке визначається соціальними та культурними, а не економічними факторами. Для нього постіндустріальне суспільство – це класове суспільство з глибокими соціальними конфліктами, що виявляються, перш за все, у боротьбі між панівним класом, технократією та професіоналами. Турен визнає, що індустріальне суспільство перебуває у стані кризи, що виявилось у всеохоплюючій кризі цінностей, кризі культури, у широкому русі контркультури, яке прямо поставило під питання цінності індустріалізації та зростання і яке пред'явило рахунок стабільності та тотожності в будь-якій формі, вимагало необхідних трансформацій у всіх сферах суспільства. Однак за цими проявами криються більш глибокі та фундаментальні зрушення у самому способі виробництва, розподілу, обміну, споживання у самій організації суспільного життя. Суть цих зрушень полягає у переході до нового типу суспільства, активнішого і мобільнішого, більш самоорганізованого, здатного створювати нові моделі управління і здійснювати культурні нововведення, але водночас до більш волонтаристського і небезпечного, ніж суспільство, залишене нами позаду.

Питання №2:

Суть позиції Турена полягає в тому, що соціальне домінування в сучасному світі має глобальний і нерозчленованої характер, економічна, соціальна, культурна та інші сфери тут настільки взаємно перетинаються, що поняття експлуатації, що лежить в основі Марксовського аналізу, представляється неадекватним для сучасної ситуації.

Людина виявляється відчуженою, коли її зв'язок із соціальним і культурним життям суспільства визначається тільки системою домінуючих відносин, нав'язаних панівним класом. Відчуження означає ліквідацію соціального конфлікту за допомогою створення системи залежної участі. Будь-яка діяльність тільки тоді набуває сенсу, коли вона здійснюється відповідно до бажання домінуючих груп. Сучасне суспільство, пише Турен, є суспільством відчуження не тому що воно валить людину в злидні або нав'язує політичні обмеження, а тому, що воно підкуповує, маніпулює і нав'язує конформізм.

Постіндустріальне суспільство демонструє абсолютно нові соціальні конфлікти. Ці нові конфлікти вже не є просто конфліктами між працею і капіталом, але конфліктами між структурами економічного і політичного прийняття рішення і тими, хто примушений до залежної участі. Іншими словами, це конфлікт між центральними і периферійними, або маргінальними, сегментами суспільства.

Турен виділяє основні форми соціального домінування в постіндустріальному суспільстві.

1) Соціальна інтеграція. Економічний прогрес нав'язує його учасникам свій стиль життя, свої цілі і свою систему влади. Індивід просто примушується до участі, не тільки як працівник, а й як споживач, як той, хто бере участь в системах соціальної організації і влади, які визначають цілі виробництва. Система виробництва, в якій кожен має своє місце і свою систему ролей в рамках регульованого колективу, який цікавиться переважно проблемами ефективності і згуртованості та утворює нерозривну єдність з усіма іншими соціальними підсистемами, підтримує і зміцнює їх.

Культурне маніпулювання полягає в контролі над потребами та культурними стереотипами споживання і стилю життя перш за все через школу і систему освіти, яка вже давно перестала бути сімейною і стала громадською справою.

2) Нав'язування політичної поведінки. Постіндустріальне суспільство контролюється великими політико-економічними організаціями, мета яких не просто влада і строгий політичний контроль над власним функціонуванням і оточенням. Спостереження за функціонуванням цих організацій показує їх тотальні імперіалістичні претензії на контроль за всім соціальним життям.

У цих умовах перед робочим класом постає питання про те, як він знову може зайняти якщо не центральне, то безумовно значуще місце в соціальному та політичному житті.

У постіндустріальному суспільстві вплив робітничого класу послаблюється тим, що політичний і профспілковий робочі рухи все більше віддаляються один від одного. Більш того, Турен вважає, що підвищення ролі профспілок призводить до зменшення ролі політичного робітничого руху. Профспілки відіграють важливу роль в боротьбі з безробіттям, в розробці заходів з підтримки безробітних, з перепідготовки кадрів тощо. Профспілковий рух став не стільки соціальним рухом, скільки агентом економічної політики. Цей тип дії, відомий як соціальний контракт, забезпечив участь профспілок у радах компаній, що займаються формуванням економічної політики. Це призводить до ослаблення робітничого класу як центрального історичного агента і одночасно з цим – до появи такого типу соціальної демократії, яка не відрізняється за своїм характером від існуючого політичного режиму, але водночас примножує канали профспілкового впливу. Робочий клас втрачає свою автономію.

Склад сучасного робітничого класу складний, зокрема, великий відсоток в ньому складають некваліфіковані робітники-іммігранти, а також жінки, які мають дуже обмежений досвід індустріальної праці. Комбінація цих чинників і пояснює дуже різке падіння політичного впливу і звуження соціального кругозору робітників. У цьому дуже конкретному сенсі слова індустріальні країни починаючи з ХІХ ст. рухаються від індустріального суспільства до нового типу суспільства, в якому нові групи найманих працівників - білі комірці, техніки і менеджери середнього рівня – дуже швидко набирають в кількості і впливу. Найрадикальніші і продуктивні рухи формуються в економічно найбільш розвинених і просунутих областях і групах: дослідницьких центрах, серед професіоналів, що володіють знаннями і

кваліфікацією, але не підключених до систем влади, в університетських спільнотах.

Питання №3:

Основними об'єктами інтересу для Турена є соціальний конфлікт, проблеми експлуатації, влади і домінування. Більш того, на думку Турена, конфлікт – це взагалі основний об'єкт соціологічного інтересу. Саме з позицій дослідження головного соціального конфлікту Турен підходить до аналізу постіндустріального суспільства. Він не поділяє точку зору про кінець робочого класу як соціально-професійної категорії.

Турен задається питанням: з яких причин і за яких умов певні соціальні класи, які є великими, але не складають більшість, стають центральною діючою силою суспільства, або, більш фундаментально, як можна визначити, який соціальний конфлікт є центральним для даного суспільства? Питання про умови появи і подальшого зникнення робітничого класу як центрального соціального агента суспільства – серцевина сучасної соціологічної думки. Слід тому спочатку розглянути причини, за якими робітничий клас грав центральну роль в минулому, а потім – причини, за якими він прискорено втрачає своє центральне місце в постіндустріальному суспільстві. Адже саме цей процес трансформує погляд на суспільство в цілому.

Термін робітничий клас має на увазі щось більше, ніж просто велику, непривілейовану соціально-професійну категорію. Робітничий рух – це не асоціація, аналогічна підприємницьким, і не професійне лобі. Інтереси та проблеми робітничого класу, робітничого руху були пов'язані з суспільством, в якому капіталістичне підприємство було ключовим моментом економіки, а робітничий рух – провідною силою класової боротьби. Класова боротьба пролетаріату становила фокус соціального конфлікту, головний конфлікт індустріального суспільства. Головним об'єктом атаки були і власність, і влада. Принципова відмінність програмованого суспільства від капіталістичного індустріалізованого суспільства полягає в тому, що соціальний конфлікт визначається вже не рамками фундаментального економічного механізму, а сукупністю всіх соціально-економічних відносин. Питання, таким чином, ставиться не про те, чи можуть робочий та профспілковий рухи зникнути, а про те, чи є робітничий рух, як і раніше, однією зі сторін центрального соціального конфлікту. Відповідь на нього, як вважає Турен, проста. У програмованому суспільстві робітничий клас більш не є привілейованим історичним агентом, але не тому, що робітничий рух послабшав і виявилось підпорядковане стратегії будь-якої політичної партії або має поганих політичних лідерів, а тому, що окреме капіталістичне підприємство не є більш центром економічної системи і її соціальних конфліктів, хоча боротьба робітників з системою управління і контролю виступає істотним елементом системи соціальних конфліктів.

У програмованому суспільстві ні фірми, ні профспілки не є головними дійовими особами соціальної боротьби за владу. Їх роль все ще важлива, але їх конфлікт не є боротьбою за владу, а пов'язаний з проблемами організації виробництва і прийняття адміністративного рішення, він носить вже інституціалізований характер. Інституціалізація цього конфлікту здійснюється поступово і залишається ще неповною, але хід її очевидний і неминучий. Це не

означає, звичайно, що програмоване суспільство рухається до індустріального світу. Це означає, що ці конфлікти не співвідносяться з реальною соціальною владою, яка вже не корениться в сфері виробництва.

Профспілковий рух також далеко від того, щоб бути революційною силою або соціальним рухом, активно залученим в боротьбу за владу. Соціальна нерівність, часта відмова держави або управлінців йти на поступки – все це робить важливим і необхідним робочий опір, однак не є достатнім для того, щоб вважати робочий або профспілковий рух центральною силою в нових соціальних конфліктах. Основний соціальний конфлікт сучасного суспільства – це не конфлікт з приводу власності, це конфлікт індивіда і суспільства в цілому і формуються він в термінах організаційного конфлікту.

Література: 4, 5, 6, 12, 24

ТЕМА 11. Постмодерністські підходи Зігмунда Баумана та Іммануеля Валлестайна до дослідження проблем суспільного розвитку.

Питання лекції:

1. Мультидисциплінарність соціального знання як передумова його диференціації та спеціалізації.
2. З. Бауман: Постмодернізм як дзеркало сучасності
3. Актуалізація світ-системного аналізу: концепція І.Валлерстайна.

Питання № 1:

Ряд соціологів та соціальних теоретиків вважає, що соціальні зміни кінця ХХ - початку ХХІ століття настільки значні, що вже не можуть бути пояснені навіть за допомогою соціологічних теорій, що належать до модерну та постмодерну. В цій зв'язку вченими було запропоновано соціальні реалії, що йдуть на зміну модерну, назвати постмодерном. Відповідно, теорії, що їх інтерпретують, стали називатися постмодерністськими. Як буде показано нижче, вони мають свій, дуже специфічний теоретико-методологічний інструментарій, хоча деякі положення та ідеї, висловлені представниками синергетики та постструктуралізму, перейшли у постмодерністські теорії. Звичайно, поки не склалося загальноприйнятого уявлення про те, що ж є постмодерну. І все ж багато вчених, виявляючи воістину неабияке соціологічне уяву, намагаються створити теорії, які б дозволяли поглиблювати наші уявлення про характер новітніх соціальних тенденцій, про те, які сьогодні наші самоуявлення, в яких напрямках йде розвиток людської цивілізації.

1. Постмодерн та потреба нового соціологічного знання.

Постмодерн є епохою у розвитку людства, на яку характерно якісне збільшення невизначеності багатьох соціальних реалій. Стають очевидними прояви, пов'язані з випадковістю, багатоваріантністю та альтернативністю. Як же дослідити ці нові реалії із власне соціологічних позицій? Деякі соціологи почали виходити з того, що для аналізу зазначених реалій вище Потрібно принципово новий тип теоретизування про соціальний світ.

У найзагальнішому вигляді їхні погляди звелися до наступного.

- Епоха всеосяжних соціальних теорій, які могли б дати раціональні відповіді на численні ірраціональні виклики, зокрема, на які з'являються розмиті, дифузні соціальні реалії, змішані стилі життя тощо, закінчилася. Чекати на розробку теорій у дусі Маркса, Дюркгейма чи Парсонса нині не

доводиться. Водночас багато постмодерністів є прихильниками і послідовниками цих соціологів, що, безсумнівно, позначається їх характері поглядів (своїм локальним та етноцентриським інтерпретаціям часом намагаються надати невивиправдано глобальні узагальнення).

– На відміну від класичних та сучасних соціологічних теорій, націлених на виявлення істини, на уявлення цілісного знання про сутнісні зв'язки певної галузі дійсності, теорії постмодерну за духом релятивістські. Вони відкриті не тільки для раціональних, а й для ірраціональних понять. Їхня головна мета – знайти не вичерпні відповіді, а виявити характерні тенденції сучасного у суспільному розвитку. Прикладом може бути вже згадувана теорія макдональдизації суспільства, запропонована Дж. Рітцером. Вона образно визначає процес поширення особливих соціальних практик, характерних для ресторанів швидкого обслуговування, у багато сфер суспільного життя – освіту, медицину тощо.

– Теорії постмодерну, власне кажучи, не є власне соціологічними. Вони вбирають досягнення цілого ряду дисциплін – лінгвістики, антропології, математики, особливо семіотики, що включає не тільки мову, а й інші знакові та символічні системи, і т.д. У багатьох із них практично відсутні межі між реальністю та віртуальною реальністю, предметами та їх образами, між наукою та фантастикою, детермінізмом та індетермінізмом. Деякі представники постмодерну навіть не вважають себе соціологами.

Проте незалежно від своїх власних думок вплив теорій постмодерну на сучасну соціологічну думку є безперечним. Вони відповідають основним критеріям наукової теорії – мають справу із соціально значущими проблемами, визнаються та широко застосовуються представниками соціальних наук, витримують певне випробування часом.

– Деякі представники постмодерну намагаються надати нове звучання та тлумачення міфів, містичних та релігійних обрядів, вважаючи, що сьогодні вони виступають як нові нормативні регулятори соціальних практик людей.

– Самі постмодерністи оцінюють зміни, що відбуваються в суспільстві по-різному. Дехто вважає, що суспільство вже радикально змінилося. Інші вважають, що постмодерн нині співіснує з модерном. Нам представляється дана позиція найбільш адекватною змінам, що відбуваються. Насправді постмодерн не міг враз проникнути у всі культури, охопити всі сфери життя.

Питання№2:

Зигмунд Бауман (Z. Bauman) – народився у 1925 році, польсько-американський соціолог, який безпосередньо ставить за мету обґрунтування соціології постмодерну. З. Бауман автор наступних робіт: «Культура як Praxis», «Філософія та постмодерністська соціологія», «Думати соціологічно», «Модерн і амбівалентність», «Ознаки постмодерну», «Модерн та Голокост», «Постмодерна етика», «Життя у фрагментах: нариси про постмодерну моралі», «Законодавці та інтерпретатори: про модерн, постмодерну та інтелектуалах».

Постмодерна ментальність

З. Бауман виходить із того, що є безліч визначень постмодерну, кожне у тому числі відбиває ті чи інші боку цієї нової реальності. Для самого Баумана постмодерн – це певний стан ментальності, відмінний від ментальності модерну.

Ось лише деякі основні риси постмодерну, виділені З. Бауманом, одним із творців соціології постмодерну у книзі «Ознаки постмодерну»:

– плюралізм культур, який поширюється буквально на все: традиції, ідеології, форми життя тощо;

- Постійна зміна;

– відсутність будь-яких владних універсалій;

- Домінування засобів масової інформації та їх продуктів;

– відсутність основної реальності, бо все, зрештою, є символи.

Особливо нормативність розвивається у сфері моралі, що стає амбівалентною та вкрай суперечливою. За Бауманом, мораль постмодерністського суспільства виглядає так:

1) Люди перестають бути поганими чи добрими. Вони просто «морально амбівалентні».

2) Моральні явища не відрізняються регулярністю та стійкістю.

3) Моральні конфлікти не можуть бути вирішені через відсутність стійких моральних принципів

4) Немає такого явища як універсальна, загальна всім мораль.

5) Відповідно, немає раціонального порядку, бо немає механізму морального контролю.

6) Але мораль взагалі не зникає. Вона трансформується в етичну систему, що стосується міжособистісної взаємодії. Особливої значущості набуває потреба бути іншим.

7) Люди приречені життя з нерозв'язними моральними дилемами.

Ця відмінність виражається, насамперед, у рефлексивності постмодерністів, у тому критичності не лише стосовно навколишніх реалій, а й до себе, своїх ідей та дій. Постмодерна ментальність дозволяє індивідам долати влада структур, характерну для суспільства модерну, яка ставила цілком певні життєві орієнтири. Більше того, постмодерна ментальність дає індивідам також можливість вийти межі впливу соціальних структур. Це дозволяє їм краще реалізувати свій інтелектуальний потенціал незалежно від соціального походження. Ментальність постмодерну не орієнтована на пошук остаточних істин. Швидше, постмодерністи прагнуть затвердження нового стандарту істини, передбачає її відносність.

Модерністи прагнуть зрозуміти світ, насамперед, за допомогою раціонального інструментарію. Постмодерністи не цураються ірраціональних понять, толерантно ставляться до містики і взагалі вчаться жити з явищами, які поки що не отримали пояснення.

Модерністи хочуть контролювати світ, підкорювати природу. Постмодерністи не тільки не прагнуть цього, а, навпаки, роблять зусилля, щоб зруйнувати цей контроль. Бауман зауважує: «Модерн був довгим маршем у в'язницю. До неї так ніколи і не дійшли (проте в деяких місцях, таких як сталіністська Росія, гітлерівська Німеччина або маоїстський Китай, підходили дуже близько), хоча не через нестачу старання».

Бауман написав цілу роботу, присвячену порівняльному аналізу ментальності модерну та постмодерну. Вона називається «Законодавці та інтерпретатори: про модерн, постмодерну та інтелектуали». Під «законодавцями» соціолог має на увазі інтелектуалів із модерністським

мисленням. Їх характерно таке: авторитарні судження, особливо у випадках, коли потрібно зробити вибір між різними думками; віра в правильність та обов'язковість; інтелектуали можуть мати більший доступ до знання порівняно з іншими; вважається, що продукція інтелектуалів має універсальну валідність; інтелектуали мають право виносити висновки про значимості локальних ідей, їхньої моральної цінності. «Інтерпретатори» – інтелектуали із постмодерністським мисленням. Відповідно, для них характерне інше: вони перекладають, точніше роблять доступними ідеї однієї спільноти для сприйняття іншою спільнотою; вони не орієнтовані на вибір «найкращих ідей», їхня мета – забезпечити комунікацію між автономними спільнотами; інтерпретатори прагнуть запобігти спотворенню в процесі комунікації; для цього вони розвивають глибоке розуміння тієї системи знання, яку необхідно адаптувати для сприйняття іншими.

Постмодерністське мислення, по суті, передбачає прийняття амбівалентності як природного стану речей. Тому це мислення толерантно, бо воно сприймає існування відмінностей як природну даність. Твердження толерантного мислення тим більше необхідне через появу і співіснування численних спільнот, які функціонують щодо самостійно й не виявляють тенденцію до солідарності.

Предмет соціологічної теорії постмодерну

Постмодерна соціологія, на думку Баумана, має бути в принципі відмінна від сучасної соціології, бо має справу з нераціональною культурою постмодерну. Отже, сама постмодерністська соціологія має бути нераціональною за формою, з чого логічно випливає, що вона має радикально відмовитися від традиційного теоретико-методологічного інструментарію класичних та модерністських соціологічних парадигм. Хоча Бауман визнає справедливості цього постулату, він вважає, що сьогодні він сам не готовий до обґрунтування нераціональної соціології і, по можливості, виступає за спадкоємність, збереження постмодерної соціологією всього того, що вже напрацьовано світовою соціологічною думкою. У постмодерністській соціології науковість не зникає взагалі, але акцент зміщується на мистецтво інтерпретації.

Водночас Бауман виступає за те, щоб уже сьогодні переглянути порозуміння поліпарадигмальної сутності соціології. Поки що в сучасній соціології представники кожної парадигми підкреслюють свою особливу значимість, їх не залишають спроб домогтися того, щоб їхня теорія була б свого роду гегемоном у соціології. На думку Баумана, поліпарадигмальна сутність соціології повинна зберегтися, але перетворитися на мирне співіснування теорій, так, щоб кожна з них, по суті, могла доповнювати отримані результати всіх інших теорій.

Через висловлені міркування Бауман особливі зусилля докладає до створення соціологічної теорії постмодерну. Такий підхід передбачає певну спадкоємність із соціологією класичною та модерною. Принципові положення, висловлені Бауманом про суспільство постмодерну, наступні. Не можна постмодерну розглядати через призму цінностей сучасного товариства. Постмодерн це суспільство із самостійною самодостатністю. Звідси слід, що постмодерн не болісна форма і не аномія сучасного суспільства.

"Постмодерністське суспільство є система зі своїм власним правом"— підсумовує Бауман. І соціологія постмодерну має прийняти «специфіку постмодерної конфігурації, замість того, щоб розглядати її як хвору або деградовану форму сучасного суспільства».

Соціологічна теорія постмодерну має освоїти неодетерміністський характер нових соціальних реалій. У них дуже слабкі зв'язки з минулим історичним розвитком, і вони не мають здатності детермінувати майбутнє.

Словом, у соціології постмодерну має бути свій новий предмет дослідження. У найзагальніших рисах соціологія постмодерну включає таке:

1. Її предметом є складна непередбачувана громадська система, насамперед, у вигляді споживчого товариства.

2. Вивчення різноманітних агентів, які практично не залежать один від одного друга і з метою досягнення своїх, вільно обирається цілей, прагнуть подолати централізований контроль.

3. Вона досліджує хаотичний простір та хронічну невизначеність, стан занепокоєння, у якому опиняються інтелектуали інтерпретатори.

4. Вивчення ідентичності агентів, що постійно змінюється, але не розвивається у виразно ясному напрямку.

5. Вона вивчає те, як люди ставляться до свого тіла, маючи на увазі як вплив зовнішніх інститутів, і внутрішнє вираження свободи.

6. З урахуванням того, різноманітні агенти практично не залежать один від одного, тим самим

не менш, досліджуються їх тимчасові вибори, об'єднання, розпади зв'язків, про що свідчать символічні ознаки, які можуть бути предметом вивчення.

7. Вона досліджує символічні ознаки, які в умовах невизначеності виражають певну значущість для певних категорій агентів.

8. Особливої значущості набуває дослідження знання, яке в умовах постмодерну знаменує свободу доступу до життєвих ресурсів та можливість їх вибору. Знання також стає одним із основних джерел конфлікту, орієнтованого на перерозподіл ресурсів серед агентів.

Питання №3:

Світ-системний аналіз (англ. world-systems analysis, далі ССА) за своєю сутністю становить орієнтований на історичну перспективу аналіз циклів, тенденцій і довгострокових структурних характеристик світової економіки. Його виникнення на початку 70-х років ХХ ст. було обумовлене цілим рядом подій, що відбулися у світі в другій половині минулого сторіччя, такими, як війни, низка економічних криз, поява на світовій арені так званих країн «третього світу» як окремої структурної одиниці. Структурно-функціоналістська парадигма Т. Парсонса, що тоді домінувала в американській суспільній науці, не могла адекватно пояснити нових процесів, що відбувалися у світі. Тому ССА виник як спроба переосмислити, пояснити ці процеси і події, подивитися на відносини на світовій арені між різними групами країн з нового кута зору. Розробку ССА пов'язують з іменем Іммануеля Валлерстайна. Вважається, що його праця «Сучасна світова система» у 1974 р. започаткувала ССА. Цей теоретичний підхід, який багато в чому революціонізував вивчення різних аспектів соціального життя й історичних змін, був синтезом відразу

декількох теоретичних традицій — по-перше, броделівської історіографії і, ширше, французької школи «Анналів» і, по-друге, різних варіантів «теорії залежності» — насамперед тієї версії, що була розроблена Андре Гундером Франком у 1960-і роки, яка, у свою чергу, була пов'язана із марксистською теоретичною традицією. Для Валлерстайна США є в першу чергу відповіддю на теорії модернізації, що були поширені у другій половині ХХ ст. Як пише Валлерстайн, «світ-системний аналіз... є радше критикою багатьох передумов існуючої соціальної науки, які склали те, що я назвав “бездумною соціальною наукою»». Валлерстайн надає перевагу терміну «світ-системний аналіз» над терміном «світ-системна теорія», оскільки наполягає на аналізі реальних структур на відміну від спекулятивних умовиводів — «теорій». «Важливо пам'ятати, що вихідним задумом світ-системного аналізу був протест проти теорій модернізації». Теорія модернізації розглядає суспільства світового ядра як «модернізовані», а суспільства світової периферії — як такі, що повинні пройти через процес модернізації і досягти такого ж рівня розвитку, що і «модерні» суспільства. Хоча теорія модернізації і порівнює різні суспільства планети, вона не може вважатися дійсно глобальною, оскільки, здійснюючи порівняльний аналіз суспільств, вона абсолютно не брала до уваги систему взаємин між ними, нею не розглядалася світ-система сучасного людства. Динамізм, що виявлявся у трансформації суспільств, критиці теорії модернізації і був одним із головних поштовхів до розвитку світ-системного аналізу. Іншою передумовою, як пише Валлерстайн, була історичність, тобто, якщо процеси є систематичними, то загальна історія системи (на противагу історії складових частин, що розглядаються окремо й у порівнянні) відіграє вирішальну роль у розумінні сучасного стану системи. Третя передумова — унідисциплінарність (unidisciplinarity), і вона впливає з другої — розгляд «тотальностей», а не «партикулярностей», розгляд історичних, суспільних процесів не з точки зору окремих дисциплін (економіки, політики, соціології), а з погляду світ-системного підходу. Нарешті, четвертою передумовою Валлерстайн називає холізм («філософію цілісності»). «Аргументи світ-системного аналізу змусили його прихильників поставити під сумнів наявність кордонів між суспільними науками, історично сконструйованих у період 1850— 1945 рр., і навіть протестувати проти їхньої наявності. Ці кордони не витримували критики, і тому мова йшла про реструктурування знання. Справді, холізм змушує переосмислити також й історично сформований, а тепер канонізований великий вододіл між суспільними і точними науками...». І. Валлерстайн створює принципово нову сферу дослідження. Світ-системний аналіз будується навколо принципово іншого об'єкта — не держави, не ринку чи громадянського суспільства, а саме навколо усього світу як визначеного системного і структурного цілого. Такий підхід на сьогодні є найбільш вдалим і адекватним, оскільки у зв'язку із процесами глобалізації «...держави (національні економіки) дійсно втрачають функцію основного структурного елемента світової економіки»⁶. Принципова новизна підходу США до аналізу глобальних структур історії полягає в акценті на приматі «зовнішніх», екзогенних факторів соціальних змін, що мають радше не внутрішню, а зовнішню, світсистемну природу. Учений виділив наступні п'ять основних предметів аналізу в досліджуваному об'єкті (світ-системі): функціонування

капіталістичної світової економіки як системи; її походження; зв'язок капіталістичної світової економіки з некапіталістичними структурами до того, як перша стала глобальною системою; порівняльне вивчення історично альтернативних способів виробництва; нарешті, перехід до соціалізму, що триває.

Література: 2, 4, 5, 6, 7, 14, 23, 27, 28

ТЕМА 12. Теорії глобального розвитку. Ульріх Бек про суспільство “ризиків” .

Питання лекції:

1. Глобалізація як центральна проблема розвитку сучасного суспільства.
2. Теорія суспільства “ризиків”.

Питання № 1:

Теоретичні основи концепту «суспільство ризику» розроблено Ульріхом Беком (Німеччина) та Ентоні Гіденсом (Великобританія). За їх активної участі аналіз суспільних процесів став будуватися на основі врахування не стільки позитивно-конструктивного, скільки негативно-руйнівного досвіду взаємодії соціальних акторів, що прагнуть досягти наміченої мети (доволі часто – у будь-який спосіб). Різниця між традиційним суспільством та суспільством ризику є принциповою: перше продукує й накопичує багатства (матеріальні цінності, гроші, технології, комунікації), друге – пропонує чимраз ширшу сукупність ризиків, які також здатні накопичуватися, втягуючи в орбіту свого впливу все більше коло соціальних акторів. На наш погляд, підвищенню уваги науковців до ризику як комплексного вияву нестабільної природи суспільної еволюції суттєво посприяв історичний контекст кінця ХХ – початку ХХІ ст. з його глобальними дезінтеграційними проявами (розпадом держав, крахом ідеологій, девальвацією державного суверенітету, зниженням дієвості безпекових систем, поширенням тероризму, «розповзанням» зброї масового ураження тощо). За таких умов зміщення уваги дослідників на ризиково-деструктивні аспекти еволюції світу людини виглядають виправданими з точки зору збагачення пізнавального потенціалу теорії національної безпеки, обороноздатності, державного управління, міжнародних відносин, воєнної стратегії та ін. Вживаний вище термін «ризик» (англ. risk) слід розуміти як «можливість або небезпеку постати перед прикрими наслідками». Ризик виступає як аспект невизначеності, можливість прояву ситуацій, що не мають однозначного результату (рішення). Історичною аксіомою виглядає наступне твердження: суспільне життя просякнуте ризиками, спосіб практичної об'єктивації яких може коливатись у широких межах. Старт збройно-ядерної епохи людства, що відбувся у 1945 р., поєднав ризик ядерної війни з вірогідністю самознищення людства. Саме тому наприкінці 1950-х років виникли тісно пов'язані між собою комбіновані наукові школи «ризикології» та «конфліктології». Їх метою стало осмислення реальних та потенційних ризиків як рушійної сили конфліктних ситуацій, включно з фатальними формами взаємодії антагоністичних сторін. При цьому ризик не слід плутати з невизначеністю. Ризик ґрунтується не лише на певних якісних оцінках, а й кількісних прорахунках, тоді як невизначеність цього не допускає. У широкому сенсі суспільством ризику прийнято вважати соціум, який під впливом внутрішніх, техногенних або антропогенних впливів з

однаковою вірогідністю може зумовити як матеріальні й духовні втрати певного суб'єкта діяльності (людини, групи, співтовариства, суспільства в цілому), так і забезпечити його переваги й здобутки (матеріальні блага, соціальний і культурний капітал). Нормою функціонування такого суспільства є або може стати надзвичайний стан як перманентне відтворення ризику в кожному акті соціального виробництва. Відповідно, позитивна логіка суспільного розвитку, яка домінувала в доіндустріальних та індустріальних суспільствах та базувалась на накопиченні й розподілі багатств, сублімується (заміщується) негативною логікою виробництва й поширення ризиків, природа яких може значно відрізнятись. Зокрема, ризики можуть: а) бути результатом неакцентованої (випадкової) дії чи бездіяльності уповноважених осіб чи соціальних інститутів; б) продукуватися природним шляхом як необхідний етап суспільної еволюції; в) цілеспрямовано створюватися й імплементуватися у тканину суспільних відносин зацікавленими силами: провладними або опозиційними структурами, засобами політичної реклами, представниками політичних партій, конкуруючими групами інтересів, екстремістськими угрупованнями (у тому числі збройними). Найбільш небезпечним є останній різновид процесу продукування й поширення ризиків, оскільки передбачає їх ініціативне створення з метою деструктивного впливу на усталені соціальні інституції з метою реалізації власних інтересів.

Питання №2:

В останню третину ХХ ст. людство вступило в нову фазу свого розвитку, яку називають «суспільством ризику». «Суспільство ризику» – це постіндустріальна формація, яка відрізняється від індустріального суспільства головним чином тим, що в ньому розподіляються небезпеки й зумовлені ними ризики, а не блага, як в індустріальному суспільстві. Загрози, які виявляються в цьому суспільстві, принципово відрізняються від попередніх тим, що вони не мають кордонів ні в часі, ні в просторі. Для цих небезпек не існує державних кордонів. 6 Сучасне суспільство стає все більш ризикогенним. Критичному аналізу проблем суспільної ризикогенності значну увагу приділяли видатні соціально-політичні мислителі ХІХ–ХХ ст.: Карл Маркс, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Георг Зіммель і багато інших. Усі вони намагалися визначити час зародження сучасності. Суспільство ризику у вузькому розумінні – це нова форма суспільства індустріального модерну, характерною рисою якого є ризик. У широкому розумінні суспільство ризику – це інтегральна концепція поглядів на розвиток сучасного соціуму в умовах його підвищеної ризикогенності, наявність небезпек і глобальних загроз. У сучасну соціологію термін «суспільство ризику» ввів німецький соціолог Ульріх Бек у своїй праці «Суспільство ризику на шляху до другого модерну» (1986 р.). Власну теорію ризику нелінійних суспільств запропонував Ентоні Гідденс. У. Беку належить найбільш завершена концепція суспільства ризику. На його думку, ризик – це не виключний випадок і не побічний продукт суспільного життя. Суспільство постійно продукує ризики. Це продукування легітимне й здійснюється в усіх сферах життєдіяльності суспільства: соціальній, політичній, економічній. Ризики – невідворотній продукт механізму прийняття рішень.

На думку У. Бека, ризик може бути визначений як «систематична взаємодія суспільства з небезпеками та загрозами, що індукуються й

виробляються модернізацією як такою. Ризики, на відміну від небезпек минулих епох, – наслідок загрозливої могутності модернізації та невпевненості і страху, які вона породжує». Зміст теорії «суспільства ризику» полягає в тому, що панівна в індустріальному суспільстві «позитивна» логіка суспільного розвитку, що пов'язана з накопиченням та розподілом багатства, усе більше витісняється «негативною» логікою продукування й поширення ризиків. Насамкінець, збільшення ризиків підриває сам принцип ринкової економіки й приватної власності, оскільки систематично знецінюється та експропріюється (забруднюється, перетворюється у відходи тощо) вироблене суспільне багатство. Розширення й збільшення ризиків також загрожує фундаментальним основам раціональної поведінки суспільства та індивіда – науці й демократії. Відповідно до цієї теорії, одні країни, суспільства чи соціальні групи з продукування ризиків отримують тільки прибуток і користуються виробленими благами, а інші, у свою чергу, зазнають впливу ризиків. Але У. Бек підкреслює, що продукування ризиків досить «демократично»: воно породжує ефект бумерангу, досягаючи та вражаючи тих, хто нажився на продукуванні ризиків або вважає себе застрахованим від них. Звідси ще один висновок: продукування ризиків – потужний чинник змін соціальної структури суспільства, його перебудови відповідно до критерію ступеня загрози ризиків. А це означає, що в суспільстві складається нова розстановка політичних сил, в основі якої – боротьба за визнання, що ризикогенне (небезпечне), а що ні. Далі У. Бек робить висновок: «соціально усвідомлені ризики політично вибухонебезпечні: те, що до цих пір розглядалось, як неполітичне, стає політичним». По-іншому, ризики «політично рефлексивні», тобто породжують нові політичні сили (наприклад, соціальні рухи) і впливають на чинні соціальні інститути суспільства. У формуванні політики й ідеології модерного суспільства одну з провідних ролей відіграють виробництво знань, наука. Концепція «суспільного ризику» стверджує, що з розширенням виробництва ризику, особливо мегаризиків, роль науки в політиці й суспільному житті істотно змінюється. Адже більшість ризиків, що пов'язані з успіхами науково-технічного прогресу, до того ж найбільш небезпечних (хімічне й радіоактивне забруднення, неконтрольовані наслідки генної інженерії) безпосередньо не сприймаються органами відчуттів людини. Ці ризики існують лише у формі знання про них. Звідси фахівці, відповідальні за визначення ступеня ризикогенності нових технічних систем і нових технологій, а також засоби масової інформації, які розповсюджують знання про них, «набувають ключових соціальних і політичних позицій». Ще одна проблема – політична інтерпретація природничого й технічного знання. Це знання безпосередньо не може бути використано в політичному процесі, необхідно перекласти ці знання мовою політичного діалогу й рішень. Цей переклад здійснюється політично ангажованими науковими співтовариствами й «перетворюється на чинник, що легітимізує глобальне промислове забруднення, рівно як і всезагальний підриив здоров'я та загибель рослинності, тварин і людей». Формується інститут експертів, які набувають значної політичної ваги, саме експерти визначають рівень соціально прийнятого ризику для суспільства. Привілейоване становище інституту експертів тягне за собою негативні наслідки. Розподіл суспільства на експертів і всіх інших викликає в населення стійку реакцію недовіри до науки й технологій, оскільки експерти

систематично приховують або спотворюють інформацію про ризики, а також не можуть відповісти, на питання, які ставлять населення та його ініціативні групи. Боротьба між політично заангажованими експертами утруднює оцінку істинного стану навколишнього середовища й прийняття адекватних рішень. І як результат, наука як соціальний інститут поділяється на академічну (наука фактів) і науку досвіду, яка, ґрунтуючись на публічних дискусіях і життєвому досвіді, «розкриває істинні цілі і засоби, загрози і наслідки того, що відбувається». У. Бек вважає, що наука досвіду в суспільстві ризику повинна не тільки розвиватися, а й бути прийнята суспільством як легітимний інститут знань, що уповноважений приймати рішення.

Література: 2, 5, 6, 12, 23, 29

Література та навчальні матеріали

- 1 Франкел Б Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел; Пер. з англ. О. Юдіна. – Київ: Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
- 2 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
- 3 Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. 2-ге вид.. – К.: Форс Україна, 2019. – 416с.
- 4 Харарі Ю. Н. Людина розумна. 2-ге вид., Book Chef, 2019, 544с.
- 5 Мельніков А. С., Яценко М. А. Сучасні соціологічні теорії: навчально-методичні рекомендації для студентів магістерського рівня спеціальності «Соціологія» / А. С. Мельніков, М. А. Яценко. – Одеса : Фенікс, 2018. – 26 с.
- 6 The Postmodernism Reader: Foundational Texts / M. Drolet. – London and New York : Routledge, 2004. – 332 p.
- 7 Bauman Z. Intimations of Postmodernity. – London: Routledge, 1992. – 187 p.
- 8 Parsons T. The Social System. – London : Routledge, 1951. – 241 p.
- 9 Fromm E. Espoir et revolution / E. Fromm. – P. Stock, 1970. – 180 p.;
- 10 Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
- 11 Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 450 с.
- 12 Леш С. Соціологія постмодернізму / С. Леш. – К.: Основи, 2003. – 285 с.
- 13 Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія. Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттари. – К.: Карма.- Сіно,1996. – 384 с.
- 14 Бауман З. Соціологічна теорія постмодерну / З. Бауман // Людина та суспільство : хрестоматія. – К.: ИС НАУ, 1999. – С. 255 – 267.
- 15 Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції / Ж. Бодріяр. – К.:Основи, 2004 . – 230 с.
- 16 Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Л. : Кальварія, 2004. – 376 с.

Допоміжна література

- 17 Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. – Київ. : Альтерпрес, (“Сучасна гуманітарна бібліотека”). 2004. – 328 с.
- 18 Смелзер Н. Проблеми соціології: Георг-Зіммелівські лекції Н. Смелзер. – Львів: Кальварія, 2003. – 128с.
- 19 Резнік В. Українська соціологія після 1991 року / В. Резнік, О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 22 – 36.
- 20 Ілюшина Е. Г. Глобалізація і постмодерне суспільство / Е. Г. Ілюшина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 79 – 93.
- 21 Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку / О. Новакова // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 78 – 88.
- 22 Кондов К.В. Концепція соціального контролю в теорії соціальних систем Толкотта Парсонса / К. В. Кондов // Український соціум. – 2017. – № 3. – С. 9–19.
- 23 Мартинюк І. Символічна соціальна реальність / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 126–138.
- 24 Лукянець В. Філософська думка доби постмодерну і раціональність / В. Лукянець // Філософсько-антропологічні студії 2000. – К., 2000. – С. 383–404.
- 25 Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модерну в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / П.В. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.
- 26 Танчер В. Виклики соціології XXI століття: глобалізація, посткласицизм, постмодернізм / В. Танчер // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посібник // За ред. А. Ручки. – К.: ІС НАНУ, 2007. – 363с. – С. 50-69.
- 27 Габермас Ю. Дії, мовленеві акти, мовленеві інтерпретації та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–324.
- 28 Бурлачук В. Символ і симулякр. Концепція символу в соціології постмодернізму / В. Бурлачук, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 15–29.
- 29 Головаха Е. І. Порівняльні соціологічні дослідження у пізнанні сучасних соціальних феноменів / Е. І. Головаха // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Сер.:Соціологія. – 2010. – №1/2 . – С. 26-30.
- 30 Савельєв Ю.Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВІЦ "Київський університет", 2017. – 447 с. - <https://sociology.kiiu.ua/sites/default/files/library/elon/savelicv.pdf> 8. Eatock, David et al..
- 31 Збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Україна як суспільство ризику» (м. Дніпро, 23 квітня 2021 року) / відповідальний за випуск проф. В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. – 168 с.
- 32 Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 480 с.

- 33 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
- 34 Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культуротворчих процесах / В. Федь // Схід. – № 4(111).– 2011. – С.141–145.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра соціології і публічного управління
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ

Теоретична соціологія XXI століття
(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
(шифр і назва)

спеціальність 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма Соціологічне забезпечення економічної діяльності
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни професійна підготовка; обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання денна
(денна / заочна/дистанційна)

Харків – 2024 рік

Завдання для самостійної роботи побудовано за тематичними ознаками. На кожен окрему тему курсу пропонується певна кількість питань на які студенти мають знайти відповідь самостійно та пропонується окрема тема (теми) для підготовки повідомлень, фіксованих виступів та есе.

Також за окремими темами пропонується тематика командних проектів за наслідками виконання яких студенти проводять презентації.

Окремі теми передбачають самостійне знайомство з роботами конкретних авторів з числа соціологів – постмодерністів.

Мета самостійної роботи: набути навички самостійної роботи та виконання завдань, що потребують вмінь шукати самостійно відповіді на поставлені питання, знайомитися з першоджерелами, готувати командні проекти та презентувати їх.

ТЕМА 1. Соціологія постмодерну як віддзеркалення соціально-культурної динаміки

Питання для самостійного опрацювання:

1. Критеріальні засади типологізації суспільств.
2. Основні характеристики періоду постмодерну.
3. У чому полягають аспекти ситуації постмодерну - політичний, соціальний, культурний та економічний.
4. Чи можливе поєднання процесів, що визначають різні аспекти ситуації постмодерну.
5. У зв'язку з чим виникає потреба у оновленні соціологічного знання?
6. Соціологічне уявлення як чинник розвитку соціологічних поглядів періоду постмодерну.

Теми для підготовки повідомлень, есе

1. Чи можливе поєднання процесів, що визначають різні аспекти ситуації постмодерну.
2. У зв'язку з чим виникає потреба у оновленні соціологічного знання

Тема командного проекту:

1. “Український постмодерн – реальність або перспектива?”
Література: 2, 3, 5, 6, 12, 17, 24, 29.

Тема 2. Модерн як попередній етап соціального розвитку та підґрунтя періоду постмодерну.

Питання для самостійного опрацювання

1. У чому полягають відмінності етапів у рамках періоду модерна?

2. Що виступає критерієм для розрізнення етапів модерну?
3. Які наукові школи отримали найбільший розвиток за часів модерну?
4. Які метапарадигми характеризують змістовні характеристики періоду модерну?
5. Модерн як актуальна сучасність.
6. Аспекти ситуації модерну?
8. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства.
9. Зростання ризиків суспільного розвитку

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Модерн як актуальна сучасність.
2. Чим ситуація модерну може відрізнитися від постмодернової ситуації?
3. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства.

Тема командного проекту

1. “Модерн – це минуле чи сьогодення українського суспільства?”

Література: 2, 3, 4, 8, 9, 17, 18, 19, 25, 26, 30.

Тема 3. Типологія соціологічних теорій постмодерну та його основна проблематика.

Питання для самостійного опрацювання

1. Типологія постмодерністських теорій у соціології.
2. Чим обумовлена потреба у появі теоретичних конструкцій для осмислення ситуації постмодерну?
3. Загальні риси постмодерну як стану розвитку людського суспільства.
4. Чим відрізняються теоретичні позиції “типових постмодерністів” від “постмодерних маніфестантів” та “антімодерних деконструктивістів” й “тематичних концептуалістів”?
5. Постструктуралізм як універсальна ознака належності до постмодернізму.
6. Критичне відношення до напрацювань модернізму. У чому воно полягає?
7. Антиідентифікація й деконструкція як характерні риси постмодерністських теоретичних концептів.
8. Соціологічна змістовність як індикатор посмодерністської приналежності.

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Чим обумовлена потреба у появі теоретичних конструкцій для осмислення ситуації постмодерну?
2. Критичне відношення до напрацювань модернізму. У чому воно полягає?

Тема командного проекту

1. “Що зробити для того, щоб вважатися постмодерністом в соціології?”

Література: 1, 4, 5, 6, 12, 30.

Тема 4. Декларація постмодерну в працях Ж.Ф. Ліотара

Питання для самостійного опрацювання

1. Що виступає загальною рисою для усіх теоретичних напрацювань Ж.Ф. Ліотара?
2. До чого приводить втрата довіри до метанарративів?
3. Що таке метанарративи та які різновиди їх існують?
4. У чому полягає “парадокс” Ліотара?
6. Бачення Ліотаром ролі компетенцій.
7. Що мав на увазі Ліотар коли стверджував, що студенти –гуманітарії це – невраховані безробітні?
8. Які наслідки мають для вищої освіти процеси технократизації навчання?

Теми для підготовки повідомлень, есе

1. Ідея Ж.Ф. Ліотара про “археологію знань”.
2. Наслідки процесів технократизації навчання для системи сучасної вищої освіти України.

Тема командного проекту

1. “Технократизація освіти в Україні: за та проти”.

Література: 2, 5, 6, 12, 29.

Тема 5. Постструктуралізм М.Фуко та деконструктивізм Ж.Дерріди

Питання для самостійного опрацювання

1. М.Фуко як видатний представник постструктуралізму.
2. У чому полягали “археологічні розкопки” людського знання за М.Фуко?
- 3.Що мав на увазі М.Фуко коли пропагував ідею “генеалогії сили”?
5. Людина як “бажаюча машина” за Ж.Дельозом.
7. Деконструктивізм Ж.Дерріди. У чому полягає його головна ідея?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Як можна визначити ідею деконструктивізму , яку розвинув Ж.Дерріда?
2. Хаос та випадковість як характерні риси теоретизування за Ж.Дельозом.
3. Що означає “ризом” та як дане поняття використовується Ф. Гваттарі та Ж. Дельозом?

Теми командного проекту

1. “Чи слід “розкопувати” знання? Згода та заперечення з Мішелем Фуко”.
  2. “Наскільки може бути конструктивним – деконструктивізм (за Деррідою)?”
- Література:** 3, 5, 6, 10, 12, 13.

Тема 6. Футурологічний напрям постмодерна в доробках Дж. Нейсбітта.

Питання для самостійного опрацювання.

1. Що означає перехід до виробництва та розподілу інформації як характеристика рівня суспільного розвитку?

2. У чому полягає мегатренд відходу від положення самодостатньої економічної системи?
3. Яке значення має термін “мегатренд”?
4. Що за Нейсбітом означає поняття “інформаційна економіка”?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Які управлінські моделі отримують переваги у контексті мегатрендів Дж.Нейстітта?
2. Як Ви прокоментуєте висловлення Дж.Нейстітта про те, що майбутнє вже є у теперішньому?

Тема командного проекту

1. “Поширення мегатрендів Дж.Нейстітта на українську сьогоденну дійсність: можливе та нереальне”.

Література: 5, 6, 12, 22, 24.

Тема 7. Суспільство “третьої хвилі” Е. Тоффлера – розвиток футурологічної тенденції у соціології постмодерну.

Питання для самостійного опрацювання.

1. У чому полягає підхід Е.Тоффлера до аналізу історії людства?
2. Чим відрізняється зміст аграрної, індустріальної та зверхіндустріальної цивілізацій?
3. Які наслідки та прояви приходу “третьої хвилі” цивілізаційних змін?
4. Як у “інформаційну” епоху змінюється уява про власність?
5. Що вважає головним ресурсом для суспільств “третьої хвилі” Е. Тоффлер?
6. Джерело влади за Е. Тоффлером? У чому воно?
7. Який порядок покликана створювати держава та на чому він має базуватися?
8. Яке значення має “прибутковий “порядок? У чому його сенс?

Теми для підготовки повідомлення та есе

1. Соціальний порядок як призначення функціонування держави.
2. Які наслідки та прояви приходу “третьої хвилі” цивілізаційних змін?
3. Який порядок покликана створювати держава та на чому він має базуватися?

Тема командного проекту

1. “Цивілізаційні хвилі на теренах України: минуле, сьогодення та майбутнє українського суспільства”

Література: 2, 5, 6, 12, 20, 24.

Тема 8. Управління та світовий порядок у 21 сторіччі: концепція сильної держави Ф.Фукуями.

Питання для самостійного опрацювання.

1. Які три питання вважає обов’язковими для вирішення Ф.Фукуяма при аналізі проблем сильної держави?
2. Яку роль відіграє держава у історії суспільства?

3. У чому полягає сутність державності?
4. У чому відмінність змісту поняття “державності” від поняття “держава”?
5. Як повинні сполучатися у сильній державі сфера державного впливу та сила державної влади (за Ф.Фукуямою)?
6. Про які аспекти компетенції державних органів веде мову Фукуяма?
7. Децентралізація як інструмент демократизації управління у державі.
8. У чому може полягати небезпека високого рівня децентралізації для держави?

Тематика для підготовки повідомлень та есе

1. Специфічні форми процесів децентралізації в українському суспільстві.
2. Роль феномену держави та державності у історії людства?

Тема командного проекту

1. “Рецепт сильної української держави (за Ф.Фукуямою)?”

Література: 3, 5, 6, 12, 20, 24, 32.

Тема 9. Постмодерністські погляди на суспільство Жана Бодріяра.

Питання для самостійного опрацювання.

1. У чому полягає сенс “антисоціальної теорії” Ж.Бодріяра?
2. Що означає “кінець соціального” за Бодріаром?
3. Яке сучасне суспільство визначається як “суспільство споживання” ?
4. У чому полягає небезпека споживання символів та знаків?
5. Яким чином стратифікується суспільство споживачів?
6. Що означає заміна споживчої вартості на символічну вартість?
7. Символіка обміну та яким чином вона дозволяє Бодріяру виокремлювати цивілізаційні стадії в історії людства?
8. Відмінність стадій в історії людства, що виокремлюються за рахунок появи та закріплення символічного обміну?
9. Що таке гіперреальність?
10. Наведіть приклади симулякрів та симуляцій у сучасній соціальній практиці.

Теми для підготовки повідомлень та есе.

1. Чи існує феномен українських симулякрів?
2. У чому полягає небезпека споживання символів та знаків?
3. Символіка обміну та яким чином вона дозволяє Бодріяру виокремлювати цивілізаційні стадії в історії людства?

Тема командного проекту

1. “ Чи приречені ми жити у світі гіперреальності?”

Література: 2, 4, 5, 6, 11, 15, 16, 23, 27, 34.

Тема 10. Постмодерністські погляди А.Турена на суспільство та конфлікти в ньому.

Питання для самостійного опрацювання

1. Відмінні риси програмованого суспільства: у чому вони полягають?
2. У чому полягає головний соціальний конфлікт постіндустріального суспільства?
3. Перспективи розуміння соціального конфлікту у сучасному суспільстві.
4. У чому полягає відміна позиції А.Турена від марксистської відносно поняття експлуатації.
6. А.Турен про основні форми соціального домінування.
8. За рахунок чого, на Ваш погляд, можливе адекватне розуміння сутності постіндустріального суспільства? (використайте ідеї Турена про відмову від економічного детермінізму та пріоритетність індустріальної сфери й пов'язаних з нею конфліктів).

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Перспективи розуміння соціального конфлікту в сучасному українському суспільстві.
2. Яким чином з використанням понять “соціальний клас”, “зацікавлених груп” та “груп тиску” А.Турен пропонує характеризувати класову структуру постіндустріального суспільства?
3. Як за рахунок відчуження людини від соціального та культурного життя визначається система взаємовідносин, що нав'язуються пануючим класом?

Тема командного проекту

1. Актори та чинники соціального домінування у сучасному українському суспільстві

Література: 4, 5, 6, 12, 24.

Тема 11. Постмодерністські підходи Зігмунта Баумана та Іммануїла Валлестайна до дослідження проблем суспільного розвитку.

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття “ментальності” як базове для визначення відмінності модерну та постмодерну.
2. Основні риси постмодерну за З.Бауманом.
3. Яке бачення моралі у суспільстві постмодерну пропонує З.Бауман?
5. Що, з точки зору З.Баумана, складає предмет соціологічної теорії постмодерну?
6. Які загальні риси соціології постмодерну визначає З.Бауман?
8. Яку одиницю соціального аналізу пропонує І.Валлестайн (історична система)?
10. Яким бачить майбутнє світ-системи І. Валлерстайн?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Різниця між “законодавцями” та “інтерпретаторами” за З.Бауманом?
2. І.Валлерстайн про мультидисциплінарний дискурс стосовно сучасного суспільного життя.
3. Розвиток - характерний для світ-системи (за І.Валлерстайном) ?

Тема командного проекту.

1. “Місце України у координатах світ – системи Іммануїла Валлерстайна”.
- Література:** 2, 4, 5, 6, 7, 14, 23, 27, 28.

Тема 12. Теорії глобального розвитку. Ульріх Бек про суспільство “ризиків”.

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні тенденції глобалізації.
2. “Космополітизація” та “метаморфозіс” як головні тренди глобалізаційних процесів.
3. Глобальні загрози як стимул космополітично орієнтованим рішенням та генерації нових глобальних норм.
4. Що означає “метаморфозіс” за Ульріхом Беком? (приховані побічні ефекти від глобальних ризиків).
5. Соціальний метаболізм як глобальний ризик та “продукування нової реальності” за рахунок посилення ефектів міграції у світі.
6. Яким чином в українському суспільстві можуть проявлятися впливи “космополітизації” та “метаморфозісу”.
7. Як впливає соціальний метаболізм на соціальну структуру сучасного українського суспільства?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Можливість екстраполяції ідей У.Бека на процеси дослідження проблем розвитку українського суспільства.
2. Глобальні загрози як стимул космополітично орієнтованих рішень та продукування нових глобальних норм.
3. Що означає “метаморфозіс” за Ульріхом Беком? (приховані побічні ефекти від глобальних ризиків).

Тема командного проекту.

1. “Можливості впливу соціального метаболізму на соціальну структуру сучасного українського суспільства.”

Література: 2, 5, 6, 12, 23, 29, 33.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Полягають у підготовці доповідей-презентацій за тематикою навчального курсу

№ з/п	Назва індивідуального завдання та (або) його розділів	Терміни виконання (на якому тижні)

1	<p><u>Перший змістовний модуль.</u></p> <p>1) Соціологія постмодерну – соціологічне віддзеркалення сучасного періоду суспільного розвитку.</p> <p>2) Українське суспільство – суспільство модерну?</p> <p>3) Українське суспільство – суспільство постмодерну?</p> <p>4) Українське суспільство на межі модерну й постмодерну.</p>	3-4 6-7 8
2	<p><u>Другий змістовний модуль.</u></p> <p>5) Ситуація постмодерну в Україні – спроба змістовного аналізу.</p> <p>6) Постструктуралізм М.Фуко проти структурного функціоналізму Т.Парсонса: спроба зіставлення та у чому різниця?</p> <p>7) Уособлення деконструктивізму Ж.Дерріди у сучасній соціальній практиці окремих громадських рухів та політичних партій.</p> <p>8) Коли “Третя хвиля” Е. Тоффлера накриє Україну?</p> <p>9) Чи можлива та потрібна сильна держава українському суспільству?</p> <p>10) . Риси “антисоціальної теорії” Ж. Бодрійяра у політичних гаслах сучасних політичних партій.</p> <p>11) Симулякри у нашому суспільному житті. Симулякри та симуляції як засоби маніпуляції електоральною поведінкою населення.</p> <p>12) Мас-медіа як головний важіль створення гіперреальності в сучасному вітчизняному суспільстві.</p> <p>13) Умови переходу сучасного українського суспільства до форми “програмованого суспільства”.</p> <p>14) Місце моралі у сучасному українському суспільстві та її риси ? аналіз на підставі поглядів Зігмунда Баумана.</p> <p>15) Як впливають процеси соціального метаболізму на соціальну структуру сучасного українського суспільства?</p> <p>16) Яким чином в українському суспільстві можуть проявлятися впливи “космополітизації”</p> <p>17) Український варіант процесу “метаморфозісу” та його головні риси.</p>	9-15

Література та навчальні матеріали

- 1 Франкел Б Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел; Пер. з англ. О.

- Юдіна. – Київ: Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
- 2 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
  - 3 Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. 2-ге вид.. – К.: Форс Україна, 2019. – 416с.
  - 4 Харарі Ю. Н. Людина розумна. 2-ге вид., Book Chef, 2019, 544с.
  - 5 Мельніков А. С., Яценко М. А. Сучасні соціологічні теорії: навчально-методичні рекомендації для студентів магістерського рівня спеціальності «Соціологія» / А. С. Мельніков, М. А. Яценко. – Одеса : Фенікс, 2018. – 26 с.
  - 6 The Postmodernism Reader: Foundational Texts / M. Drolet. – London and New York : Routledge, 2004. – 332 p.
  - 7 Bauman Z. Intimations of Postmodernity. – London: Routledge, 1992. – 187 p.
  - 8 Parsons T. The Social System. – London : Routledge, 1951. – 241 p.
  - 9 Fromm E. Espoir et revolution / E. Fromm. – P. Stock, 1970. – 180 p.;
  - 10 Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
  - 11 Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 450 с.
  - 12 Леш С. Соціологія постмодернізму / С. Леш. – К.: Основи, 2003. – 285 с.
  - 13 Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія. Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттари. – К.: Карма.- Сіно, 1996. – 384 с.
  - 14 Бауман З. Соціологічна теорія постмодерну / З. Бауман // Людина та суспільство : хрестоматія. – К.: ИС НАУ, 1999. – С. 255 – 267.
  - 15 Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції / Ж. Бодріяр. – К.:Основи, 2004 . – 230 с.
  - 16 Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Л. : Кальварія, 2004. – 376 с.

Допоміжна література

- 17 Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. – Київ. : Альтерпрес, (“Сучасна гуманітарна бібліотека”). 2004. – 328 с.
- 18 Смелзер Н. Проблеми соціології: Георг-Зіммелівські лекції Н. Смелзер. – Львів: Кальварія, 2003. – 128с.
- 19 Резнік В. Українська соціологія після 1991 року / В. Резнік, О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 22 – 36.
- 20 Ілюшина Е. Г. Глобалізація і постмодерне суспільство / Е. Г. Ілюшина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 79 – 93.
- 21 Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку / О. Новакова // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 78 – 88.
- 22 Кондов К.В. Концепція соціального контролю в теорії соціальних систем Толкотта Парсонса / К. В. Кондов // Український соціум. – 2017. – № 3. – С. 9–19.
- 23 Мартинюк І. Символічна соціальна реальність / І. Мартинюк, Н. Соболева

- // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 126–138.
- 24 Лукянець В. Філософська думка доби постмодерну і раціональність / В. Лукянець // Філософсько-антропологічні студії 2000. – К., 2000. – С. 383–404.
- 25 Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модерну в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / П.В. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.
- 26 Танчер В. Виклики соціології ХХІ століття: глобалізація, посткласицизм, постмодернізм / В. Танчер // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посібник // За ред. А. Ручки. – К.: ІС НАНУ, 2007. – 363с. – С. 50-69.
- 27 Габермас Ю. Дії, мовленеві акти, мовленеві інтерпретації та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–324.
- 28 Бурлачук В. Символ і симулякр. Концепція символу в соціології постмодернізму / В. Бурлачук, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 15–29.
- 29 Головаха Е. І. Порівняльні соціологічні дослідження у пізнанні сучасних соціальних феноменів / Е. І. Головаха // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Сер.:Соціологія. – 2010. – №1/2 . – С. 26-30.
- 30 Савельєв Ю.Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВІІЦ "Київський університет", 2017. – 447 с. - <https://sociology.kiiu.ua/sites/default/files/library/elonen/savelicv.pdf> 8. Eatock, David et al..
- 31 Збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Україна як суспільство ризику» (м. Дніпро, 23 квітня 2021 року) / відповідальний за випуск проф. В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. – 168 с.
- 32 Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 480 с.
- 33 Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
- 34 Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культуротворчих процесах / В. Федь // Схід. – № 4(111).– 2011. – С.141–145.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра соціології і публічного управління
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Теоретична соціологія XXI століття
(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
(шифр і назва)

спеціальність 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма Соціологічне забезпечення економічної діяльності
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни професійна підготовка; обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання денна
(денна / заочна/дистанційна)

Харків – 2024 рік

Змістовий модуль № 1 Постмодерн і потреба у формуванні нового соціологічного знання.

Модуль присвячено вивченню актуальних питань становлення парадигми постмодерну в сучасному суспільстві. Аналізується відмінність стану модерну та постмодерну. Передумови його становлення та основні риси. Визначаються класифікації основних методологічних підходів та поглядів вчених на ідеї постмодерну.

ТЕМА 1. Соціологія постмодерну як віддзеркалення соціально-культурної динаміки

Питання для самостійного опрацювання:

1. Критеріальні засади типологізації суспільств.
2. Основні характеристики періоду постмодерну.
3. У чому полягають аспекти ситуації постмодерну - політичний, соціальний, культурний та економічний.
4. Чи можливе поєднання процесів, що визначають різні аспекти ситуації постмодерну.
5. У зв'язку з чим виникає потреба у оновленні соціологічного знання?
6. Соціологічне уявлення як чинник розвитку соціологічних поглядів періоду постмодерну.

Теми для підготовки повідомлень, есе

1. Чи можливе поєднання процесів, що визначають різні аспекти ситуації постмодерну.
2. У зв'язку з чим виникає потреба у оновленні соціологічного знання

Тема командного проекту:

2. “Український модерн – реальність або перспектива?”

Література: 2,3,5,6,12,17,24,29.

Тема 2. Модерн як попередній етап соціального розвитку та підґрунтя періоду постмодерну.

Питання для самостійного опрацювання

1. У чому полягають відмінності етапів у рамках періоду модерну?
2. Що виступає критерієм для розрізнення етапів модерну?
3. Які наукові школи отримали найбільший розвиток за часів модерну?
4. Які метапарадигми характеризують змістовні характеристики періоду модерну?
5. Модерн як актуальна сучасність.
6. Аспекти ситуації модерну?
8. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства.
9. Зростання ризиків суспільного розвитку

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Модерн як актуальна сучасність.
2. Чим ситуація модерну може відрізнятися від постмодернної ситуації?
3. Зростання динамічного чинника у розвитку суспільства.

Тема командного проекту

2. “Модерн – це минуле чи сьогодення українського суспільства?”
- Література: 2,3,4,8,9,17,18,19,25,26,30.

Тема 3. Типологія соціологічних теорій постмодерну та його основна проблематика.

Питання для самостійного опрацювання

1. Типологія постмодерністських теорій у соціології.
2. Чим обумовлена потреба у появі теоретичних конструкцій для осмислення ситуації постмодерну?
3. Загальні риси постмодерну як стану розвитку людського суспільства.
4. Чим відрізняються теоретичні позиції “типових постмодерністів” від “постмодерних маніфестантів” та “антімодерних деконструктивістів” й “тематичних концептуалістів”?
5. Постструктуралізм як універсальна ознака належності до постмодернізму.
6. Критичне відношення до напрацювань модернізму. У чому воно полягає?
7. Антиідентифікація й деконструкція як характерні риси постмодерністських теоретичних концептів.
8. Соціологічна змістовність як індикатор постмодерністської приналежності.

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Чим обумовлена потреба у появі теоретичних конструкцій для осмислення ситуації постмодерну?
2. Критичне відношення до напрацювань модернізму. У чому воно полягає?

Тема командного проекту

1. “Що зробити для того, щоб вважатися постмодерністом в соціології?”
- Література: 1,4,5,6,12,30.

Тема 4. Декларація постмодерну в працях Ж.Ф. Ліотара

Питання для самостійного опрацювання

1. Що виступає загальною рисою для усіх теоретичних напрацювань Ж.Ф. Ліотара?

2. До чого приводить втрата довіри до метанарративів?
3. Що таке метанарративи та які різновиди їх існують?
4. У чому полягає “парадокс” Ліотара?
6. Бачення Ліотаром ролі компетенцій.
7. Що мав на увазі Ліотар коли стверджував, що студенти –гуманітарії це – невраховані безробітні?
8. Які наслідки мають для вищої освіти процеси технократизації навчання?

Теми для підготовки повідомлень, есе

1. Ідея Ж.Ф. Ліотара про “археологію знань”.
2. Наслідки процесів технократизації навчання для системи сучасної вищої освіти України.

Тема командного проекту

1. “Технократизація освіти в Україні: за та проти”.

Література: 2,5,6,12,29.

Тема 5. Постструктуралізм М.Фуко та деконструктивізм Ж.Дерріди

Питання для самостійного опрацювання

1. М.Фуко як видатний представник постструктуралізму.
2. У чому полягали “археологічні розкопки” людського знання за М.Фуко?
- 3.Що мав на увазі М.Фуко коли пропагував ідею “генеалогії сили”?
5. Людина як “бажаюча машина” за Ж.Дельозом.
7. Деконструктивізм Ж.Дерріди. У чому полягає його головна ідея?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Як можна визначити ідею деконструктивізму , яку розвинув Ж.Дерріда?
2. Хаос та випадковість як характерні риси теоретизування за Ж.Дельозом.
3. Що означає “ризом” та як дане поняття використовується Ф. Гваттарі та Ж. Дельозом?

Теми командного проекту

1. “Чи слід “розкопувати” знання? Згода та заперечення з Мішеlem Фуко”.
2. “Наскільки може бути конструктивним – деконструктивізм (за Деррідою)?

Література: 3, 5, 6, 10, 12, 13.

Тема 6. Футурологічний напрям постмодерна в доробках Дж. Нейсбітта.

Питання для самостійного опрацювання.

1. Що означає перехід до виробництва та розподілу інформації як характеристика рівня суспільного розвитку?
2. У чому полягає мегатренд відходу від положення самодостатньої

економічної системи?

3. Яке значення має термін “мегатренд”?

4. Що за Нейсбітом означає поняття “інформаційна економіка”?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Які управлінські моделі отримують переваги у контексті мегатрендів Дж.Нейстітта?

2. Як Ви прокоментуєте висловлення Дж.Нейстітта про те, що майбутнє вже є у теперішньому?

Тема командного проекту

1. “Поширення мегатрендів Дж.Нейстітта на українську сьогоденну дійсність: можливе та нереальне”.

Література: 5, 6, 12, 22, 24.

Тема 7. Суспільство “третьої хвилі” Е. Тоффлера – розвиток футурологічної тенденції у соціології постмодерну.

Питання для самостійного опрацювання.

1. У чому полягає підхід Е.Тоффлера до аналізу історії людства?

2. Чим відрізняється зміст аграрної, індустріальної та зверхіндустріальної цивілізацій?

3. Які наслідки та прояви приходу “третьої хвилі” цивілізаційних змін?

4. Як у “інформаційну” епоху змінюється уява про власність?

5. Що вважає головним ресурсом для суспільств “третьої хвилі” Е. Тоффлер?

6. Джерело влади за Е. Тоффлером? У чому воно?

7. Який порядок покликана створювати держава та на чому він має базуватися?

8. Яке значення має “прибутковий” порядок? У чому його сенс?

Теми для підготовки повідомлення та есе

1. Соціальний порядок як призначення функціонування держави.

2. Які наслідки та прояви приходу “третьої хвилі” цивілізаційних змін?

3. Який порядок покликана створювати держава та на чому він має базуватися?

Тема командного проекту

1. “Цивілізаційні хвилі на теренах України: минуле, сьогодення та майбутнє українського суспільства”

Література: 2, 5, 6, 12, 20, 24.

Тема 8. Управління та світовий порядок у 21 сторіччі: концепція сильної держави Ф.Фукуями.

Питання для самостійного опрацювання.

1. Які три питання вважає обов’язковими для вирішення Ф.Фукуяма при аналізі проблем сильної держави?

2. Яку роль відіграє держава у історії суспільства?

3. У чому полягає сутність державності?

4. У чому відмінність змісту поняття “державності” від поняття “держава”?
5. Як повинні сполучатися у сильній державі сфера державного впливу та сила державної влади (за Ф.Фукуямою)?
6. Про які аспекти компетенції державних органів веде мову Фукуяма?
7. Децентралізація як інструмент демократизації управління у державі.
8. У чому може полягати небезпека високого рівня децентралізації для держави?

Тематика для підготовки повідомлень та есе

1. Специфічні форми процесів децентралізації в українському суспільстві.
2. Роль феномену держави та державності у історії людства?

Тема командного проекту

1. “Рецепт сильної української держави (за Ф.Фукуямою)?”

Література: 3, 5, 6, 12, 20, 24, 32.

Тема 9. Постмодерністські погляди на суспільство Жана Бодріяра.

Питання для самостійного опрацювання.

1. У чому полягає сенс “антисоціальної теорії” Ж.Бодріяра?
2. Що означає “кінець соціального” за Бодріаром?
3. Яке сучасне суспільство визначається як “суспільство споживання” ?
4. У чому полягає небезпека споживання символів та знаків?
5. Яким чином стратифікується суспільство споживачів?
6. Що означає заміна споживчої вартості на символічну вартість?
7. Символіка обміну та яким чином вона дозволяє Бодріяру виокремлювати цивілізаційні стадії в історії людства?
8. Відмінність стадій в історії людства, що виокремлюються за рахунок появи та закріплення символічного обміну?
9. Що таке гіперреальність?
10. Наведіть приклади симулякрів та симуляцій у сучасній соціальній практиці.

Теми для підготовки повідомлень та есе.

1. Чи існує феномен українських симулякрів?
2. У чому полягає небезпека споживання символів та знаків?
3. Символіка обміну та яким чином вона дозволяє Бодріяру виокремлювати цивілізаційні стадії в історії людства?

Тема командного проекту

1. “ Чи приречені ми жити у світі гіперреальності?”

Література: 2, 4, 5, 6, 11, 15, 16, 23, 27, 34.

Тема 10. Постмодерністські погляди А.Турена на суспільство та конфлікти в ньому.

Питання для самостійного опрацювання

1. Відмінні риси програмованого суспільства: у чому вони полягають?

2. У чому полягає головний соціальний конфлікт постіндустріального суспільства?
3. Перспективи розуміння соціального конфлікту у сучасному суспільстві.
4. У чому полягає відміна позиції А.Турена від марксистської відносно поняття експлуатації.
6. А.Турен про основні форми соціального домінування.
8. За рахунок чого, на Ваш погляд, можливе адекватне розуміння сутності постіндустріального суспільства? (використайте ідеї Турена про відмову від економічного детермінізму та пріоритетність індустріальної сфери й пов'язаних з нею конфліктів).

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Перспективи розуміння соціального конфлікту в сучасному українському суспільстві.
2. Яким чином з використанням понять “соціальний клас”, “зацікавлених груп” та “груп тиску” А.Турен пропонує характеризувати класову структуру постіндустріального суспільства?
3. Як за рахунок відчуження людини від соціального та культурного життя визначається система взаємовідносин, що нав'язуються пануючим класом?

Тема командного проекту

1. Актори та чинники соціального домінування у сучасному українському суспільстві

Література: 4, 5, 6, 12, 24.

Тема 11. Постмодерністські підходи Зігмунта Баумана та Іммануїла Валлестайна до дослідження проблем суспільного розвитку.

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття “ментальності” як базове для визначення відмінності модерну та постмодерну.
2. Основні риси постмодерну за З.Бауманом.
3. Яке бачення моралі у суспільстві постмодерну пропонує З.Бауман?
5. Що, з точки зору З.Баумана, складає предмет соціологічної теорії постмодерну?
6. Які загальні риси соціології постмодерну визначає З.Бауман?
8. Яку одиницю соціального аналізу пропонує І.Валлестайн (історична система)?
10. Яким бачить майбутнє світ-системи І. Валлерстайн?

Теми для підготовки повідомлень та есе

1. Різниця між “законодавцями” та “інтерпретаторами” за З.Бауманом?
2. І.Валлерстайн про мультидисциплінарний дискурс стосовно сучасного суспільного життя.
3. Розвиток - характерний для світ-системи (за І.Валлерстайном) ?

Тема командного проекту.

1. “Місце України у координатах світ – системи Іммануїла Валлерстайна”.
Література: 2, 4, 5, 6, 7, 14, 23, 27, 28.

Тема 12. Теорії глобального розвитку. Ульріх Бек про суспільство “ризиків”.

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні тенденції глобалізації.
2. “Космополітизація” та ”метаморфозіс” як головні тренди глобалізаційних процесів.
3. Глобальні загрози як стимул космополітично орієнтованим рішенням та генерації нових глобальних норм.
- 4.Що означає “метаморфозіс” за Ульріхом Беком? (приховані побічні ефекти від глобальних ризиків).
5. Соціальний метаболізм як глобальний ризик та “продукування нової реальності” за рахунок посилення ефектів міграції у світі.
6. Яким чином в українському суспільстві можуть проявлятися впливи “космополітизації” та “метаморфозісу”.
7. Як впливає соціальний метаболізм на соціальну структуру сучасного українського суспільства?

Теми для підготовки повідомлень та есе

- 1.Можливість екстраполяції ідей У.Бека на процеси дослідження проблем розвитку українського суспільства.
2. Глобальні загрози як стимул космополітично орієнтованих рішень та продукування нових глобальних норм.
3. Що означає “метаморфозіс” за Ульріхом Беком? (приховані побічні ефекти від глобальних ризиків).

Тема командного проекту.

2. “Можливості впливу соціального метаболізму на соціальну структуру сучасного українського суспільства.”

Література: 2, 5, 6, 12, 23, 29, 33.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова література

1	Франкел Б Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел; Пер. з англ. О. Юдіна. – Київ: Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
2	Щербина В. В. Постмодернізм як соціологія: витоки та генеза : монографія / В. В. Щербина. – Запоріжжя, КГУ, 2011. – 216 с.
3	Щербина В.В. Постмодерністські тенденції класичної соціології / В. В. Щербина // Ринок праці та зайнятість населення. – К. : Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2011. – № 2. – С. 32–34.
4	Щербина В. В. Модерністський раціоналізм як підґрунтя класичних

	ідеологічних концепцій / В. В. Щербина // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / [наук. ред. С.В. Шевцов] ; ДНУ ім. Олесь Гончара. – Д. : Грані, 2011. – Вип. 4 (78). – С. 89–93.
5	Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В.Е. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун]. – Київ. : Основи, 2003. – 503 с.
6	The Postmodernism Reader: Foundational Texts / M. Drolet. – London and New York : Routledge, 2004. – 332 p.
7	Bauman Z. Intimations of Postmodernity. – London: Routledge, 1992. – 187 p.
8	Parsons T. The Social System. – London : Routledge, 1951. – 241 p.
9	Fromm E. Espoir et revolution / E. Fromm. – P. Stock, 1970. – 180 p.;
10	Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
11	Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 450 с.
16	Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Л. : Кальварія, 2004. – 376 с.

Допоміжна література

17	Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А. Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. – Київ. : Альтерпрес, (“Сучасна гуманітарна бібліотека”). 2004. – 328 с.
21	Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку / О. Новакова // Людина і політика. – 2003. – №2. – С. 78 – 88.
22	Кондов К.В. Концепція соціального контролю в теорії соціальних систем Толкотта Парсонса / К. В. Кондов // Український соціум. – 2017. – № 3. – С. 9–19.
23	Мартинюк І. Символічна соціальна реальність / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 126–138.
24	Луцянець В. Філософська думка доби постмодерну і раціональність / В. Луцянець // Філософсько-антропологічні студії 2000. – К., 2000. – С. 383–404.
25	Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модерну в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм / П.В. Кутуєв. – К. : Сталь, 2005. – 500 с.
26	Танчер В. Виклики соціології XXI століття: глобалізація, посткласицизм, постмодернізм / В. Танчер // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посібник // За ред. А. Ручки. – К.: ІС НАНУ, 2007. – 363с. – С. 50-69.
27	Габермас Ю. Дії, мовленеві акти, мовленеві інтерпретації та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–324.
28	Бурлачук В. Символ і симулякр. Концепція символу в соціології постмодернізму / В. Бурлачук, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 15–29.
29	Головаха Е. І. Порівняльні соціологічні дослідження у пізнанні

	сучасних соціальних феноменів / Е. І. Головаха // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Сер.:Соціологія. – 2010. – №1/2 . – С. 26-30.
30	Савельєв Ю.Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку : монографія / Ю. Б. Савельєв. – К. : ВІІЦ "Київський університет", 2017. – 447 с. - https://sociology.kiiu.ua/sites/default/files/library/elonen/savelicv.pdf 8. Eatock, David et al..
31	Збірка матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Україна як суспільство ризику» (м. Дніпро, 23 квітня 2021 року) / відповідальний за випуск проф. В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. – 168 с.
32	Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 480 с.
33	Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику / О. А. Тарасова, Л. С. Черноус // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2019. – Вип. 83. – С. 53-58.
34	Федь В. Ризома та симулякр у сучасних культотворчих процесах / В. Федь // Схід. – № 4(111).– 2011. – С.141–145.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра _____ соціології і публічного управління
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ/НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ
МАТЕРІАЛИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ
(курсова робота)

Теоретична соціологія XXI століття
(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань _____ 05 Соціальні та поведінкові науки
_____
(шифр і назва)

спеціальність _____ 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма _____ Соціологічне забезпечення економічної діяльності
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни _____ професійна підготовка; обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання _____ денна
(денна / заочна/дистанційна)

Харків – 2024 рік

Курсова робота з курсу «Теоретична соціологія ХХІ століття» є частиною теоретичної підготовки фахівців з соціології освітньо-професійної програми «Соціологічне забезпечення економічної діяльності». Курсова робота спрямована на глибоке ознайомлення із сучасними соціологічними теоріями та напрямками досліджень в Україні і світі, формування навичок опрацювання наукових текстів, створення власної наукової позиції щодо існуючих соціологічних парадигм. Робота виконується в першому семестрі 5 курсу і є підґрунтям для подальших наукових пошуків під час навчання на другому (магістерському) рівні та написанні кваліфікаційної роботи.

Мета роботи – закріплення теоретичних знань, отриманих студентами під час навчання, поглиблене ознайомлення з сучасними соціологічними підходами та першоджерелами, формування навичок роботи із науковими текстами.

У ході написання роботи студент повинен вирішити наступні завдання:

1. Обрати тему дослідження із запропонованого кафедрою списку (можливе самостійне формулювання теми та узгодження її з керівником);
2. Розробити план роботи та узгодити з керівником;
3. Визначити проблемну ситуацію та актуальність теми дослідження;
4. Визначити ти об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження в межах теми курсової роботи;
5. Відібрати відповідну наукову та навчальну літературу за темою роботи;
6. Вивчити ступень розробленості проблеми в наукових працях вітчизняних і закордонних авторів;
7. Написати оригінальний текст, в якому розкривається мета та завдання роботи, оформити роботу у відповідності до існуючих вимог;
8. Зробити висновки, які спираються на результати дослідження;
9. Під час захисту курсової роботи продемонструвати свої знання з теми, ілюструвати ключові положення за допомогою презентації.

Робота носить дослідницький характер. В ході її написання студент повинен використовувати різні джерела інформації, якими можуть бути:

- навчальна література з відповідних курсів;
- підручники, монографії, журнальна періодика, що містить новітню інформацію за обраною проблемою;
- першоджерела та оригінальні праці вчених;
- довідкова література (словники), що містить тлумачення основних понять;

електронні засоби масової інформації – Інтернет.

ТЕМИ КУРСОВИХ РОБІТ:

1. Плюралізм соціологічних поглядів на ситуацію переходу від модерну до постмодерну.
2. Постмодерн як соціокультурне явище та інтерпретація новітнього етапу розвитку суспільства
3. Французький постмодерн і криза класичної раціоналістичної традиції.
4. Е. Гідденс про сутність постмодерну.
5. Сутність та мета соціології постмодерну за З.Бауманом.
6. Соціальний конфлікт у суспільстві постмодерну за А. Туреном.

7. Постконструктивізм Мішеля Фуко, як теоретична передумова постмодерністських досліджень.
8. Поняття та порядок дискурса в роботах М. Фуко.
9. М. Фуко: історія сексуальності.
10. Світ-системний аналіз І. Валлестайна як сучасний методологічний підхід
11. Ліотар Ж.Ф. про стан постмодерну у суспільному розвитку.
12. Постмодерністська концепція освіти за Ж.Ф. Ліотаром.
13. Прогноз майбутнього у футуристичних поглядах Дж. Нейсбіта
14. «Мегатренди» Дж. Нейсбіта та їх значення для розвитку суспільства.
15. Ф. Фукуяма «Кінець історії»
16. Актуальність проблеми сильної держави у роботі Ф. Фукуяма.
17. Концепція Алена Турена про «програмоване суспільство».
18. «Антисоціальна теорія» Ж. Бодрійяра.
19. Симулякри та симуляції у сучасному суспільстві за Ж. Бодрійяром.
20. Постмодерністська ментальність Зігмунда Баумана.
21. Зіткнення цивілізацій за А. Тойнбі як сутнісна характеристика динаміки соціальних змін.
22. Теорія постструктуралізму Ж. Дерріди.
23. Деконструкція бінарних опозицій в працях Ж. Дерріди.
24. У. Бек та його теорія суспільства ризику.
25. Р. Барт «смерть автора» як парадигмальна фігура постмодерну.
26. Соціальні проблеми освіти у роботах М. Фуко.
27. Ж. Делез про деконструкцію тексту.
28. Наука та логіка смислу Ж. Делеза
29. Теорія тексту в роботах Р. Барта та Ж. Дерріди.
30. Д. Белл: прийдешне постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування

СТРУКТУРА КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсова робота містить такі складові частини:

1. титульний аркуш;
2. зміст;
3. вступ;
4. основну частину, що складається з окремих розділів, які, в свою чергу, поділяються на підрозділи;
5. висновки;
6. список літератури;
7. додатки (за потребою).

У додатках можна розмістити довідкові матеріали, статистичні дані, нормативні й методичні документи, результати соціологічних обстежень, які не увійшли в основну частину.

Загальний обсяг курсової роботи складає 30-35 сторінок (без додатків).

Кожна частина курсової роботи починається з нової сторінки. Маються на увазі титульний аркуш, зміст, розділи, висновки, список літератури, додатки. Підрозділи в межах розділів з нової сторінки не починаються.

Усі сторінки роботи повинні бути пронумеровані, починаючи з титульної (вона рахується, але номер на ній не ставиться). **Номер сторінки ставиться у верхньому правому куті сторінки арабськими цифрами.**

Титульний аркуш містить назву міністерства, університету, інституту, кафедри, в межах якої виконується робота. Далі надається тема роботи, інформація щодо виконавця та керівника курсової роботи. Наприкінці вказується місто та рік виконання (Приклад оформлення титульного аркуша наведено у додатку А методичних рекомендацій).

Зміст роботи включає перелік основних її частин із зазначенням сторінок, з яких вони починаються. Назва кожної частини записується з нового рядка з великої літери. Вступ, висновки, список літератури і додаток не нумеруються. Основна частина складається з окремих розділів, кожний з яких нумерується, має власну назву (яка пишеться без лапок), і записується з нового рядка із зазначенням сторінки, з якої вони починаються (Додаток Б). Розділи повинні бути зв'язані між собою логічно. Їх має бути не менше двох.

Вступ повинен містити ряд обов'язкових елементів: обґрунтування теми, її актуальність, ступінь розробленості теми в науковій та професійній літературі, чітко сформульовані об'єкт, предмет, цілі та завдання курсового дослідження. Вступ займає 2 - 3 сторінки.

Об'єктом курсової роботи можуть виступати соціологічні школи або напрямки сучасної теоретичної соціології, творчість, праці окремих соціологів.

Предметом роботи є конкретний аспект, проблема в межах об'єкту, що досліджується у курсовій роботі.

Наприклад, об'єктом роботи може бути теорія постструктуралізму Ж. Дерріди, а предметом – вчення про символи та текст (граматологія).

Мета – це той результат, якій автор сподівається отримати у процесі написання роботи. **Не можна починати формулювання мети роботи словами «проаналізувати», «вивчити», «дослідити».**

Завдання конкретизують мету, по суті це ті кроки, які повинно зробити, щоб досягти мету.

Основна частина роботи може складатися з двох-трьох розділів. У розділах послідовно розкривається тема курсової роботи. Рекомендована логіка розкриття – "від загального до частки".

Наприкінці кожного розділу обов'язково повинні бути сформульовані основні висновки. Висновки до розділу є самостійним підрозділом, який нумерується послідовно в межах розділу. Обсяг висновків до 2-х сторінок.

Приклад:

1.3 Висновки до розділу 1

Оскільки робота носить теоретичний характер, особливу увагу варто приділити роботі із літературними джерелами та посиланням на них. Посилання повинні бути присутніми повсюдно і супроводжувати всі цитати й ідеї, що автор засвоїв після знайомства з працями вчених, за винятком тих ідей і висновків, що були зроблені самостійно. Посилання ставиться в квадратних дужках відразу після

прямої цитати або використаної загальної ідеї. **В середньому в теоретичній частині роботи повинно бути не менше 2-3 посилання на сторінці** (в залежності від того, скільки ідей було запозичено з інших джерел). Більш детально правила оформлення посилань надаються у додатку В цих методичних рекомендацій.

Висновки – обов’язкова частина курсової роботи – являють собою стисле викладення одержаних автором наукових результатів, які формулюються у вигляді окремих пунктів. Студент повинен підбити підсумок по всій роботі. Обсяг висновків складає 2-3 сторінки.

Список літератури містить всі наукові праці, що розглядалися в літературному огляді за темою курсової роботи (вимоги щодо оформлення бібліографії наведено в додатку В цих методичних рекомендацій). Він містить не менш 20 основних наукових джерел за темою. Джерела повинні бути різноманітними: навчальна література, праці видатних соціологів, статті у періодичних виданнях, монографії тощо. Джерел має бути достатньо для розкриття теми, а інформація, що міститься в них, – новою і достовірною.

ЕТАПИ ВИКОНАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Виконання курсової роботи повинне здійснюватися за наступною схемою:

- визначення теми та призначення наукового керівника;
- складання бібліографії, вивчення літератури за обраною темою;
- розробка плану роботи;
- написання вступу, який повинен включати опис актуальності обраної теми в практичному та теоретичному планах; визначення об’єкта, предмета, мети та завдань курсової роботи;
- збір інформації за розділами плану;
- написання тексту кожного з розділів з обов’язковим формулюванням висновку, в якому повинні бути зазначені методологічні та теоретичні основи майбутнього дослідження;
- написання загальних висновків;
- оформлення роботи;
- захист роботи.

Термін виконання етапів роботи обговорюється та затверджується на засіданні кафедри та є обов’язковим до виконання.

ХІД ВИКОНАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсова робота є науковою розробкою конкретної теми в невеликому обсязі в процесі навчання за фахом та являє собою результат ознайомлення студента з основним змістом обраної ним теми та першоджерелами за темою. Працюючи над курсовою студент повинен опанувати технікою і етикою наукової роботи, зокрема, ретельним і акуратним складанням бібліографії, роботою з текстами, аналіз першоджерел.

Курсова робота не є переказом вивченого матеріалу, а являє собою його творчу переробку на основі знайомства зі станом досліджень з обраної теми і

самостійного грамотного застосування понятійного і методологічного апарату науки.

Для успішного виконання роботи студенту потрібно з самого початку ретельно ознайомитися із списком тем та обрати ту тему, яка найбільше відповідає науковим інтересам. Якщо у переліку тем, запропонованих кафедрою, студент не знайшов цікавої для себе теми, треба звернутися до наукового керівника та за його допомогою сформулювати власну тему дослідження.

Наступним кроком є ознайомлення з темою шляхом опрацювання наявної літератури. Використовуються різноманітні джерела як навчальні, так і наукові, довідники, електронні ресурси. Всі джерела літератури, які планується використовувати в роботі необхідно фіксувати із зазначенням всіх бібліографічних даних (автори, рік випуску, видання, кількість сторінок) щоб в згодом правильно оформити список використаних джерел. Під час цього етапу визначається проблема дослідження, окреслюється об'єкт та предмет роботи, визначається мета та завдання дослідження. Надалі виділені об'єкт, предмет, мета та завдання курсової роботи знайдуть своє відображення у **ВСТУПІ**.

Далі можна приступити до створення плану курсової роботи. План – це зальна схема роботи, він повинен бути логічним, поступово розкривати тему, відображати завдання. Всі пункти плану взаємопов'язані між собою, складають єдність та послідовність. План необхідно обговорити із науковим керівником.

Після складання плану можна приступати до написання **ВСТУПУ** курсової роботи. Починається вступ з описання актуальності теоретичного та практичного вивчення обраної теми. Далі надається аналіз ступеня наукової розробленості теми, тобто вказуються ті науковці, які займались обраною проблемою, окреслюється поле їх досліджень. Виділяються ті аспекти, які ще не знайшли детального розгляду, але стали предметом курсової роботи

Наступний етап роботи – безпосереднє виконання поставленої мети та завдань, яке здійснюється під час написання основних розділів роботи. Перший розділ може включати розгляд наукових робіт за темою дослідження, присвячений історії питання (огляду літератури). Аналізувати публікації можна методом їх групування за науковими напрямками або за хронологією. Такий аналіз обов'язково передбачає власну оцінку студентом положень, що вивчаються. Огляд літератури повинен відтворювати рівень розробки даного питання на сучасному етапі соціологічної науки, ступінь його вивченості. Тут також здійснюється теоретична інтерпретація основних понять. Другий розділ включає більш конкретизований теоретичний аналіз тієї проблеми, яка обрана для розгляду, визначаються основні характеристики, класифікації, типологія тощо. На закінчення необхідно узагальнити висновки за розділами, зупинитися на розробленості теми, її значимості, перспективах і складності її вивчення.

Студенти, які несвоєчасно підготували курсові роботи або отримали незадовільну оцінку, до екзамену по курсу «Теоретична соціологія XXI століття» не допускаються.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсова робота повинна бути представлена державною мовою в друкованому та електронному варіантах. Друкований варіант повинен бути переплетений (м'яка або тверда палітурка).

Курсову роботу друкують за допомогою принтера на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) через **1,5 інтервали 14 шрифтом Times New Roman**. Текст повинен бути вирівняний **по ширині**.

Текст роботи друкують, залишаючи поля таких розмірів: **ліве - 30 мм, праве - 15 мм, верхнє - 20 мм, нижнє - 20 мм**. Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору нежирним. **Заборонено використання курсиву, напівжирного шрифту та підкреслень в тексті роботи, окрім напівжирного шрифту в назвах розділів та підрозділів**. Щільність тексту всюди однакова.

Першою сторінкою курсової є титульний аркуш, який підлягає загальній нумерації сторінок курсової. **На титульному листі номер сторінки не ставлять**, на наступних - номер проставляють у **правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці**.

Друкарські помилки, описки, графічні неточності, які виявилися під час написання роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою та нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту друкарськими літерами. Допускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.

Обсяг курсової роботи повинен складати 30-40 сторінок. До загального обсягу роботи не входять список джерел інформації та додатки. Але всі сторінки зазначених елементів курсової підлягають суцільній нумерації.

Оформлення титульного листа

У відповідності з існуючими правилами на титульному листі курсової роботи вказується назва міністерства, університету, факультету, кафедри, повна назва роботи, прізвище та ініціали, університетська група автора, науковий ступінь, звання, прізвище та ініціали наукового керівника, місто і рік закінчення роботи (див. Додаток А).

Титульний лист є першою сторінкою роботи, але номер сторінки на цьому листі не ставиться.

Оформлення змісту

Після титульного аркуша йде ЗМІСТ. Зміст включає всі розділи та підрозділи курсової роботи. При цьому формулювання всіх підрозділів роботи повинно точно відповідати заголовкам у тексті й мати однакову нумерацію.

Найменування розділів, підрозділів та пунктів указують разом з їх порядковими номерами, додатки - з їх позначенням та найменуванням.

Всі заголовки розділів (крім вступу, висновків, списку джерел інформації та додатків) послідовно **нумеруються арабськими цифрами, після номеру крапка не ставиться**. Наприкінці заголовка крапка не ставиться, перенос слів у заголовку не допускається. Слова «розділ» та «підрозділ» не пишуться. Підрозділи також повинні мати назви, нумерують їх у межах розділу подвійними арабськими цифрами з крапкою, наприклад, 2.1 – перший підрозділ другого розділу. Подальший розподіл тексту всередині підрозділу нумерується потрійними арабськими цифрами, наприклад, 3.1.2 – другий пункт першого підрозділу третього розділу.

Номери та найменування підрозділів (пунктів) приводять після абзацного виступу, відносно номерів розділів (відповідно підрозділів).

Номери сторінок, на яких розміщуються найменування елементів, указують на рівні останнього рядка запису один під одним. Закінчення найменувань елементів відділяють від номерів сторінок крапками. (див. Додаток Б).

Оформлення тексту роботи

Текст основної частини курсової роботи поділяють на розділи, підрозділи, пункти та підпункти. Заголовки структурних частин курсової роботи ЗМІСТ, ВСТУП, ВИСНОВКИ, СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ, ДОДАТКИ друкують великими літерами симетрично до набору та виділяють напівжирним шрифтом.

Номер розділу ставлять до назви відповідного розділу, після номера крапку не ставлять, потім друкують заголовок розділу. Назву розділу виділяють напівжирним. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Перед та після назви кожного підрозділу залишається вільна строчка.

Висновки до розділів оформлюються наступним чином. Після останнього речення тексту пропускається один рядок, потім з абзацу напівжирним шрифтом пишеться «Висновки до розділу (номер розділу)...»

Наприклад,

1 ТИПОЛОГІЯ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕОРІЙ В СОЦІОЛОГІЇ

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу та виділяють напівжирним шрифтом. Крапку в кінці заголовків не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Перед та після назви кожного підрозділу залишається вільна строчка.

Наприклад,

1.2 Критеріальні засади для виокремлення певних типів теоретичного осмислення соціального феномену постмодерну

Кожну структурну частину курсової роботи треба починати з нової сторінки. Але це не стосується підрозділів.

Оформлення ілюстративного матеріалу

В курсових роботах з курсу «Теоретична соціологія ХХІ століття» може застосовуватися різноманітний ілюстративний матеріал (рисунок, схеми, таблиці тощо). Існують загальноприйняті правила оформлення ілюстративного матеріалу, якими слід керуватися при підготовці курсової роботи.

Ілюстрації. Кількість ілюстрацій (рисуноків, схем, графіків тощо) в курсовій роботі визначається змістом останньої та повинна бути достатньою для того, щоб надати текстові ясності й конкретності.

Ілюстрації необхідно подавати в курсовій роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації позначають словом «Рисунок» і нумерують послідовно в межах розділу за винятком ілюстрацій, наведених у додатках. Номер ілюстрації

повинен складатися з номера розділу та порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад, Рисунок 1.2 (другий рисунок першого розділу). Спочатку розміщують ілюстрацію, потім під нею симетрично тексту пишуть її номер та назву. Після назви рисунка крапка не ставиться, назва напівжирним не виділяється. **Зверху та знизу рисунка залишається вільний рядок.**

Якщо в розділі курсової подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами. Ілюстрації нумеруються в межах розділу окремо від таблиць, тобто у ілюстрацій своя нумерація, а у таблиць своя.

Не варто оформлювати посилання на ілюстрації як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. У тому місці, де викладається тема, пов'язана з ілюстрацією, і де читачеві треба вказати на неї, розміщують посилання у вигляді виразу в круглих дужках «(рис. 1.2)» або зворот типу: «...як це видно з рис. 1.2» або «... як це показано на рис. 1.2».

Приклад:

Рисунок 1.2 Приклад постмодерністської векторної графічної обкладинки

Таблиці

Таблиці нумерують послідовно в межах розділу. Спочатку зліва, з абзацу розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу та порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу).

Кожна таблиця повинна мати заголовок, який міститься рядом зі словом «Таблиця» безпосередньо над самою таблицею. Заголовок пишуть з великої літери в підбір до тексту. Після назви таблиці крапку не ставлять.

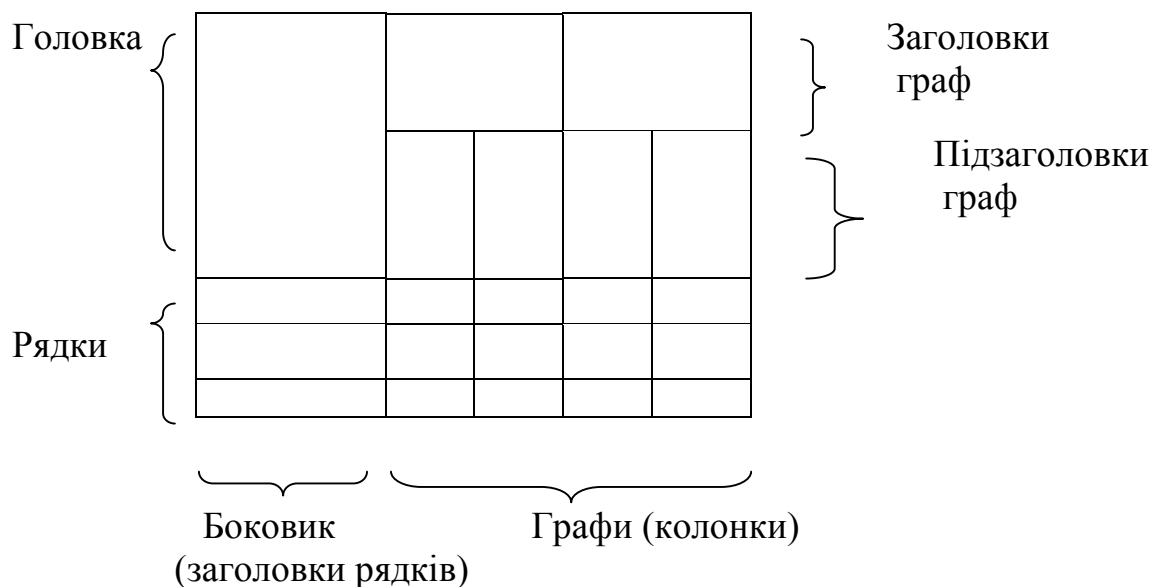
Якщо в розділі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами. При перенесенні частини таблиці на іншу сторінку з абзацу пишуть: «Закінчення таблиці (номер)».

Зверху на знизу таблиці рекомендується залишати один вільний рядок.

Таблицю, залежно від її розміру, можна вміщувати **після тексту**, у якому вона згадується, **на окремій наступній сторінці** (якщо вона займає всю сторінку), у **додатку** до курсової роботи.

Кожна таблиця повинна мати головку з заголовками граф та підзаголовками, боковину з заголовками рядків, рядки й графи. Таблиці оформлюються у відповідності із зразком:

Таблиця(номер) Назва таблиці

Кожен заголовок над графою стосується всіх даних цієї графи, кожен заголовок рядка в боковнику - всіх даних цього рядка.

Заголовок кожної графи в головці таблиці мусить бути по можливості коротким. Слід уникати повторів тематичного заголовка в заголовках граф, одиниці виміру зазначати у тематичному заголовку, виносити до узагальнюючих заголовків слова, що повторюються. Боковик, як і головка, потребує лаконічності. Повторювані слова тут також виносять в об'єднувальні рубрики; загальні для всіх заголовків боковика слова розміщують у заголовку над ним.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки - з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними.

Якщо в таблиці є текст, що повторюється, який складається з одного слова, його можна замінити лапками, якщо повторюється текст двох і більше слів, то при першому його повторенні текст замінюють словами «теж саме», а потім лапками. Ставити лапки замість цифр, знаків, символів, що повторюються, не можна. **Якщо в будь-якій графі таблиці цифрові або інші дані відсутні, то на цьому місці ставлять ризику.**

Таблицю розміщують в тексті після першої згадки про неї, а при переносі таблиці до наступної сторінки головку таблиці слід повторити. Якщо головка таблиці надто громіздка, її можна не повторювати на наступній сторінці, а пронумерувати графи, повторити цю нумерацію. Розділяти головки таблиць за діагоналлю не можна.

На всі таблиці курсової роботи необхідно посилатися в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: «...у табл. 1.2». У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

Загальні правила цитування та посилання на використані джерела

Оскільки основний текст роботи створюється з опорою на різноманітні літературні джерела, то особливу увагу варто приділити посиланням на використану літературу. Такі посилання дають змогу відшукати документи, перевірити їх достовірність, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилання мусять супроводжувати всі цитати, а також ідеї, що автор запозичив з праць вчених.

Посилання в тексті роботи на джерела слід оформлювати в квадратних дужках. В цих дужках спочатку вказується номер джерела на яке посилаються, що відповідає його порядковому номеру у списку джерел інформації курсової, а потім номер сторінки (сторінок), на яких міститься ідея, що цитується.

Якщо автор використав лише загальну думку, висновок, теорію, класифікацію, періодизацію і виклав її своїми словами, то відповідне посилання може бути поставлене після абзацу і містити лише номер наукового джерела із загального списку літератури.

Приклад:

Однією з найбільш вдалих, на наш погляд, є періодизація розвитку соціології, запропонована британським соціологом Мартіном Елброу, який виокремлює п'ять етапів функціонування соціології як самостійної галузі наукового знання [6, с. 218].

Якщо в роботі має місце дослівне цитування, то необхідно дотримуватись таких вимог:

- текст цитати починається і закінчується лапками та наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання.
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту та без перекирчувань думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекирчування авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, наприкінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело.

Приклад:

«Природа знання неспроможна залишатися незмінною у цьому контексті загальної трансформації. Він може вписатися в нові канали та стати чинним лише в тому випадку, якщо навчання буде перетворено на обсяги інформації» [5, с. 7].

Оформлення списку джерел інформації.

Список джерел інформації містить бібліографічні описи використаних джерел. Він містить не менш ніж **20 основних джерел інформації** у наступному

порядку: літературі джерела у списку розташовують у тому порядку, в якому джерела вперше згадуються у тексті. Порядкові номери описів у списку Ді є номерами посилань на них.

Відомості про книги повинні включати: прізвище та ініціали автора, назву книги, місце видання, видавництво і рік видання, обсяг книги в сторінках. Прізвище автора слід вказувати у називному відмінку. Якщо книга написана двома і більше авторами, то їх прізвища та ініціали вказують у тій же послідовності, в якій вони надруковані в книзі. Назва книги приводиться у тому вигляді, в якому вона міститься на титульному листі. Найменування місця видання необхідно давати повністю в називному відмінку.

Приклади оформлення бібліографічного опису у списку літератури надано в Додатку В.

Оформлення додатків

Додатки оформлюють як продовження курсової роботи на наступних її сторінках, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті роботи.

Кожен додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, ї, О, Ч, Ъ, наприклад: додаток А, додаток Б. Якщо в роботі тільки один додаток, то він позначається як додаток А.

Приклад:

Додаток А

Біографічна довідка

Текст кожного додатка за необхідності може бути поділений на розділи й підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад: А.2 - другий розділ додатка А; В.3.1 - перший підрозділ третього розділу додатка В. Ілюстрації, таблиці розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д.1.2 — другий рисунок першого розділу додатка Д; таблиця А.1 - перша таблиця додатка А.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Нижчі наводяться критерії, за якими виставляється підсумкова оцінка за курсову роботу.

Рівень досягнень / Mark			Критерії оцінювання / Evaluation criteria
Національна	Бал	Оцінка за	

оцінка / National grade		и / Local grade	шкалою ECTS ECTS grade	Позитивні / Pozitiv
1		2	3	4
Відмінно	5	90-100	A	Глибоке знання навчального матеріалу, що міститься в основних і додаткових літературних джерелах за курсом «Теоретична соціологія ХХІ століття» та темою курсової роботи; вміння аналізувати першоджерела, вміння співвідносити різні теорії, вміння робити теоретичні висновки та узагальнення, критично оцінювати матеріал. Всі розділи та підрозділи курсової роботи послідовні та логічне пов'язані, повністю розкривають тему. Робота оформлена у відповідності до методичних рекомендацій.
Добре	4	82-89	B	Глибокий рівень знань в обсязі обов'язкового матеріалу, що передбачений курсом «Теоретична соціологія ХХІ століття»; вміння проводити теоретичний аналіз першоджерел та навчальної літератури; вміння робити висновки. Робота оформлена у відповідності до методичних рекомендацій
Добре	4	75-81	C	Достатній рівень знання матеріалу за курсом; вміння працювати із текстами, аргументовані висновки та узагальнення, робота носить напівкомпілятивний характер. Робота оформлена у відповідності до методичних рекомендацій.
Задовільно	3	64-74	D	В роботі продемонстровані фрагментарні знання основних фундаментальних положень матеріалу за темою курсової роботи, вміння робити прості висновки. В роботі домінує компіляція тексту. Робота оформлена у відповідності до методичних рекомендацій
Задовільно	3	60-63	E	В роботі демонструється часткове знання та розуміння фундаментальних теоретичних положень за темою роботи, досить високий рівень компіляції та запозичень, самостійність висновків низка,

				здатність до аналізу використаних матеріалів також на посередньому рівні.
Незадовільно	2	35-1	F	-

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра соціології і публічного управління
(назва кафедри, яка забезпечує викладання дисципліни)

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО,
ПРОМІЖНОГО Й ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.**

Теоретична соціологія XXI століття
(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти другий (магістерський)
перший (бакалаврський) / другий (магістерський)

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
(шифр і назва)

спеціальність 054 Соціологія
(шифр і назва)

освітня програма Соціологічне забезпечення економічної діяльності
(назви освітніх програм спеціальностей)

вид дисципліни професійна підготовка; обов'язкова
(загальна підготовка / професійна підготовка; обов'язкова/вибіркова)

форма навчання денна
(денна / заочна/дистанційна)

Харків – 2024 рік

Тестові завдання з курсу «Теоретична соціологія XXI століття»

1. Характерні риси постмодернізму ?

1. фрагментарність, релятивізм, плюралізм, еkleктичність, автономізація культурної сфери
2. проголошення самоцінності людини та мистецтва, надання переваги творчій інтуїції
3. скандальність, емоційне заперечення попереднього, віра у високе мистецтво, фактична культурна спадкоємність
4. створення великої машинної індустрії, що виготовляє машини та устаткування і є базою для розвитку всіх галузей промисловості, у виробництво широко впроваджуються науково-технічні досягнення та відкриття, відбувається концентрація виробництва та утворення монополій.

2. Специфічний постмодерністський дискурс в соціології формується:

1. на початку 20 століття
2. в середині 20 століття
3. наприкінці 20 століття
4. на початку 21 століття

3. Засоби масової комунікації Бодрійяр визначає як ?

1. негативний вплив на суспільство та його розвиток
2. основний організуючий принцип постмодерного суспільства
3. прогресивний етап у соціальному розвитку
4. позитивну роль для суспільства

4. Які типи капіталу в постмодернізмі виділяє П'єр Бурдьє?

1. культурний, соціальний, політичний, символічний
2. груповий, особистий, державний, економічний
3. індустріальний, модернізований, постмодернізований
4. культурний, соціальний, політичний, особистісний

5. Прихильником чия теорії був Джеймсон:

1. соціологічної теорії К.Маркса;
2. соціологічної теорії М.Вебера;
3. соціологічної теорії Е.Дюркгейма;
4. соціологічної теорії Т.Парсонса.

6. За З. Бауманом, визначальними ознаками та найосновнішими рисами постмодерну можна вважати:

1. використання ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, не справжності, протиприродності панівного в реальності способу життя;
2. плюралізм, випадковість, амбівалентність, невірноваженість постмодерного суспільства;

3. культ незалежної особистості;
4. іронічність та пародійність.

7. Д. Белл розділив етапи розвитку суспільства на:

1. доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне;
2. архаїчне, традиційне, капіталістичне, інформаційне;
3. античне, середньовічне, модерну, постмдерну;
4. первісно-общинне, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, комуністичне.

8. До основних рис соціологічного постмодерного мислення можна віднести:

1. індивідуальність, емпіричність, визначеність, об'єктивність;
2. відсутність єдності, різноманітність, спонтанну активність, короткостроковість понять, інтертекстуальність;
3. усталеність понять, монопарадигмальність, перевагу класичних концепцій;
4. орієнтацію на теоретичні питання, аналітичність, схоластичну спрямованість.

9. «Радикальний модерн» з точки зору Е. Гідденса виражається в:

1. динамізмі, розриву соціальної спадкоємності, глобалізації, зміні уявлень про соціальний час і простір, трансформацією інтимності;
2. формуванні нових соціальних інститутів, етнічному розмежуванні, становленні нових форм соціальних зв'язків;
3. «кінець історії», формування багатопольярного світу, відмова від ідеологій.

10. За Е. Гідденсом термін «Кінець природи» означає:

1. глобальну екологічну катастрофу;
2. навколишній світ людини перестає бути для нього чимось зовнішнім, перетворюється в творіння самої людини;
3. формування ноосфери, як специфічної оболонки Землі

11. Із наведених характеристик постмодерну виділіть зайві дві:

1. прихильність до постструктуралізму;
2. критика модерну;
3. висклизування та деконструкція;
4. позитивізм;
5. інтертекстуальність;
6. «смерть автора»;
7. синергетичність;
8. усталеність та стійкість.

12. Постмодерн це -

1. формування нових поглядів на процес пізнання, абсолютизація наукових форм знання, позитивізм;

2. стан суспільства, що визначається переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, появою розвиненої сфери послуг та масової культури;

3. епоха в розвитку людства, яка характеризується якісним збільшенням невизначеності багатьох соціальних реалій, що проявляється в випадковості, хаосі, багатоваріантності”.

13. Поняття «мікронаратив», «макронаратив» та «меганаратив» характерні для творчості:

1. П. Бурдьє;
2. Е. Гідденса;
3. Ж. Ліотара;
4. З. Баумана.

14. Відомий «парадокс Ж. Ліотара» полягає в тому, що:

1. якщо правди не існує, то твердження «правди не існує» правдиве, що доводить його неправдивість;
2. сутність речей передує їх існуванню, за одним винятком – людина;
3. в інформаційному суспільстві (суспільстві постмодерну) одночасно зі зростанням ролі наукового знання знижується статус цього знання.

15. Твір «Наглядати та карати» належить авторству:

1. З. Баумана;
2. Ж. Делеза;
3. М. Фуко;
4. Т. Парсонса.

16. Ж. Дерріда став засновником відомого принципу:

1. декомунізації;
2. деконструкції;
3. абсолютизації;
4. децентралізації.

17. Теоретичним джерелом поняття «гіпертекст» став принцип:

1. декомунізації;
2. деконструкції;
3. абсолютизації;
4. децентралізації.

18. Ідея «Мегатрендів» належить до наукового доробку:

1. Р. Барта;
2. Ж. Делеза;
3. Дж. Нейсбітта;
4. М. Фуко.

19. За Ф. Фукуямою, основною проблемою та потребою сучасності є:

1. формування «сильної держави»

2. вирішення екологічних питань глобального потепління;
3. усунення проблеми світового тероризму;
4. перехід від вуглецевої до зеленої економіки.

20. Яку назву має концепція Ж. Бодріяра:

1. «кінець історії»
2. «кінець соціології»
3. «кінець соціального»
4. «кінець метафізичного»

Питання до модульної контрольної роботи

Модуль 1

1. Охарактеризуйте загальнотеоретичні принципи та засади парадигми постмодерного теоретизування.
2. Дайте аналіз соціальній зміні як “травмі”. Характеристика посттравматичного синдрому в житті посткомуністичних країн (за П.Штомпкою)
3. Проаналізуйте «Ситуацію постмодерну» за Ж.- Ф. Ліотаром. Мета-та мікронаративи.
4. Дайте операціоналізацію понять «постмодерністська соціальна теорія», «постмодерн», «суспільство постмодерну»
5. Проаналізуйте, у чому полягає культурний аспект травми: та природа культурних конфліктів за П.Штомпкою
6. Культура постмодернізму за Ф.Джеймсоном. Криза ідентичності. «Когнітивні карти».
7. Постмодерністська соціальна теорія: предметна сфера, основні риси та стилістика постмодерну.
8. Поняття «модернізація» в творчості П.Штомпки
9. Концепція Ж.Бодріяра: культура як симуляція.
10. Постмодерн як соціокультурне явище та інтерпретація новітнього етапу розвитку суспільства
11. Соціологічне уявлення й теоретичні ресурси сучасної соціології (пояснювальна, евристична, аналітична, екзегетична теорії) за П.Штомпкою
12. Постмодернізм і суспільство споживання за Ф.Джеймсоном
13. Постмодерн як соціокультурне явище та інтерпретація новітнього етапу розвитку суспільства
14. Соціологічне уявлення й теоретичні ресурси сучасної соціології (пояснювальна, евристична, аналітична, екзегетична теорії) за П.Штомпкою
15. Споживання як знакова система. Концепт «коду сигніфікації» (Ж. Бодрійар)
16. Проблема «кризи самоідентичності» у спадщині постмодерного теоретизування
17. Теорія соціального простору П.Бурдьє
18. Поміркована постмодерністська соціальна теорія Ф. Джеймсона. Поняття «глобалізації» як третьої стадії розвитку капіталізму
19. Основні риси «суспільства постмодерну» як предметна сфера соціології

20. Особливості аналізу сучасного суспільства в постмодерністській соціології
21. Концепції “соціального поля”, «габітусу» в соціології П.Бурдьє.
22. Соціологія постмодерну: основні характеристики (З.Бауман)
23. Постмодерна культура: характер змін (у спадщині постмодерного теоретизування)
24. Травма як соціокультурна зміна. Масштаби та характер змін у суспільстві внаслідок впливу травми (П.Штомпка)
25. «Ситуація постмодерну». Постмодерн як неконтрольоване зростання ускладнення (за Ж.-Ф.Ліотаром)
26. Соціологічний аналіз П.Бурдьє як поєднання системного, структуралістського та конструктивістського теоретичних підходів
27. Концепт «мовних ігор» в ситуації постмодерну Ж.-Ф. Ліотара
28. Постмодерна культура: характер змін (у спадщині постмодерного теоретизування)
29. Соціологія постмодерну: основні характеристики (З.Бауман)
30. Теорія міжгенераційної зміни цінностей Р.Інглхарта

Модуль 2

31. Загальнотеоретичні принципи та засади парадигми постмодерного теоретизування.
32. Основні риси «суспільства постмодерну» як предметна сфера соціології
33. Культура постмодернізму за Ф.Джеймсоном. Криза ідентичності. «Когнітивні карти».
34. Критика постмодерністської соціальної теорії
35. «Пастіш», «шизофренія», «візуальність» як специфічні ознаки постмодерну Ф.Джеймсон
36. Концепція символічного обміну, «симулякри» і «симуляції» сучасного суспільства за Ж.Бодрійаром
37. Операціоналізація понять «постмодерністська соціальна теорія», «постмодерн», «суспільство постмодерну»
38. Постмодерн як зміна «правил гри» в області науки і знання (за Ж.-Ф.Ліотаром)
39. Екзистенційна безпека й розвиток цінностей постмодерну. Зміна інституціоналізації суспільства за Р.Інглехартом
40. «Прогноз культурних змін» за Р.Інглехартом
41. Концепція індивідуалізованого суспільства З.Бауманом
42. Поняття «гіперреальності» в концепції сучасного суспільства. Постулат про «кінець соціального» (Ж. Бодрійар)
43. Теорія соціального простору П.Бурдьє
44. Синдром культурних змін в передових індустріальних суспільствах. «Тиха революція» (Р.Інглхарт)
45. Законодавці й інтерпретатори: порівняння ментальності модерну і постмодерну (З.Бауман)
46. Ознаки постмодерну та мораль постмодерністського суспільства (З.Бауман)

47. Суспільство та «соціальне» в ситуації постмодерну Ж.-Ф.Ліотара
48. Поняття «модернізація» в творчості П.Штомпки
49. Криза самоідентичності та фрагментація життя за З.Бауманом
50. Постмодерністська соціальна теорія: предметна сфера, основні риси та стилістика постмодерну.
51. Теорія соціального простору П.Бурдьє
52. Постмодерн як соціокультурне явище та інтерпретація новітнього етапу розвитку суспільства
53. Концепції «соціального поля», «габітусу» в соціології П.Бурдьє.
54. Основні риси «суспільства постмодерну» як предметна сфера соціології
55. Теорія міжгенераційної зміни цінностей Р.Інглхарта
56. Особливості аналізу сучасного суспільства в постмодерністській соціології
57. Поняття «гіперреальності» в концепції сучасного суспільства. Постулат про «кінець соціального» (Ж. Бодрійар)
58. Постмодерн як зміна «правил гри» в області науки і знання (за Ж.-Ф.Ліотаром)
59. «Постмодерн як неконтрольоване зростання ускладнення («Ситуація за Ж.- Ф.Ліотаром)
60. Соціологічний аналіз П.Бурдьє як поєднання системного, структуралістського та конструктивістського теоретичних підходів

Контрольні питання з курсу до екзамену

1. Соціальна типологія та місце в ній періоду постмодерну.
2. Періодизація соціологічної науки. Період постмодерну: хронологічні рамки та основні змістовні характеристики.
3. Основні аспекти ситуації постмодерну.
4. Постмодерн та потреба у новому соціологічному знанні.
5. Загальні риси постмодерну.
6. Соціологічне теоретизування в умовах постмодерну та його специфічні риси.
7. Базові теоретичні парадигми модерну та їх вплив на розвиток соціологічних конструктів постмодерну.
8. Основні риси радикального модерну за Е. Гідденсом.
9. Загальна характеристика радикального модерну та його місце в постмодерністі.
10. Плюралізм соціологічних поглядів на ситуацію переходу від модерну до постмодерну.
11. Постконструктивізм Мішеля Фуко, як теоретична передумова постмодерністських досліджень.
12. Декларація постмодерну в роботах Ж.Ф. Ліотара.
13. Ліотар Ж.Ф. про стан постмодерну у суспільному розвитку.
14. Постмодерністська концепція освіти за Ж.Ф. Ліотаром.
15. «Мегатренди» Дж. Нейсбіта, як спроба погляду на постмодерн.
16. Прогноз майбутнього у футуристичних поглядах Дж. Нейсбіта.

17. Актуальність проблеми сильної держави у роботі Ф.Фукуями.
18. Аспекти державності за Ф. Фукуямою.
19. Децентралізація як інструмент громадського адміністрування за Ф. Фукуямою.
20. Ален Турен про «програмоване суспільство».
21. Соціальний конфлікт у суспільстві постмодерну за А. Туреном.
22. «Антисоціальна теорія» Ж. Бодріяра.
23. Симулякри та симуляції у сучасному суспільстві за Ж. Бодріаром.
24. З. Бауман про основні риси постмодерну.
25. Постмодерністська ментальність за З. Бауманом.
26. Е. Тоффлер про зверхіндустріальне суспільство.
27. Основні погляди Е. Тоффлера на проблему влади у суспільстві.
28. Зіткнення цивілізацій за А. Тойнбі як сутнісна характеристика динаміки соціальних змін.
29. Постструктуралізм Ж. Дерріди.
30. У. Бек та його теорія суспільства ризику.

Друге питання в білеті – захист курсової роботи. Білети, оформлені за зразком зберігаються на кафедрі.